

palócföld

KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 1993/3

MEGYEI KÖNYVTÁR
SÁGGÓTARJÁN
OLVÁSÓTEREM

<i>Barcs János</i> versei	217
<i>Onagy Zoltán</i> Nagyidő (novella)	223
<i>Praznovszky Mihály</i> Madách, a Tragédia és a kortársak 1861-1864 (tanulmány)	233
<i>Andor Csaba</i> Madách Imre levele Frenyó Nándornak (tanulmány)	242

Radó György Forgácsok (irodalmi elmélkedések)	246
---	-----

ÉSZAKI KILÁTÓ

<i>Käfer István</i> Magyar-szlovák jegyzetek	255
--	-----

MŰHELY

<i>Szokács László</i> Hűségben a szűkebb hazához (interjú)	263
<i>Réti Zoltán</i> Önéletírás (részletek)	272

MÉRLEGEN

<i>Tarján Tamás</i> Szemmagasságban XI. (kritika)	279
---	-----

HAGYOMÁNY

<i>Csapody Miklós</i> Erdélyi Fialok (tanulmány)	286
--	-----

<i>Fekete Miklós</i> Hét lépés (elbeszélés)	308
---	-----

Nógrád Megye Közgyűlésének
folyóirata.

FŐSZERKESZTŐ:

Pál József

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES

Zsibói Béla

FELELŐS KIADÓ:

Brunda Gusztáv

Szerkesztőség:

3100 Salgótarján,

Rákóczi út. 192.sz.

Telefon:(32) 314-386 310-022

Levélcím:

3101 Salgótarján, 1.Pf.270

Kiadja

Nógrád Megyei

Közművelődési Központ

Készült

az UNIPRINT Nyomda

salgótarjáni nyomdaüzemében

a Mikszáth Kiadó közreműködésével

Szerkesztőségi fogadóórák:

csütörtökön 11-16.30 óráig

Számlaszám 750-453523

E SZÁMUNK SZERZŐI

Andor Csaba Madách-kutató (Budapest),
Barcs János költő (Budapest), *Csapody Miklós* országgyűlési képviselő (Budapest),
Fekete Miklós író (Budakalász), *Käfer István* irodalomtörténész (Budapest), *Onagy Zoltán* író (Esztergom), *Praznovszky Mihály* muzeológus (Nemesvámos), *Radó György* irodalomtörténész (Budapest), *Réti Zoltán* festőművész (Balassagyarmat), *Szókács László* újságíró (Budapest).

*

E számunk illusztrációs anyagát

Réti Zoltán festőművész alkotásaiból válogattuk. Címlapunkon a *Juhász*, a belső borítón a *Rajz* című grafikája látható.

A szám színes melléklete *Nógrád Megye Közgyűlésének* külön anyagi támogatásával készült.

Terjeszti a Magyar Posta Vállalat. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalban, a posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII.,Lehel u.10/A - 1900 - közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR Postabank Rt. 219-9863 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra.

Egyes szám ára 50 Ft., előfizetési díj félévre 150 Ft., egy évre 300 Ft. Megjelenik kéthavonta.

Kéziratokat és rajzokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

ISSN 0555-8867.

Index 25925

Barcs János

Futott a föld

Kincset fogtam. Szívemben elvittem.

Biztattam magam: – Véled az Isten.

Bósz vihar tombolt tűzfogú szájjal

S tele lett az ég síró madárral.

Láttam kínjukat: Szárnyuk tekergett,

S tört tollal teltek tavaszi kertek.

Az áglombok is tótágast álltak: –

s ércből öntött ágyúk kiabáltak.

Futott a Föld: Vér-tóba szállt a Nap;

tűz-kancák nyihogtak vert ég alatt.

S jöttek sorba gyalázott bús napok –

S minden mező gyászt orgonáltatott.

Menekültünk gyalázott szegények,

mert mögöttünk az iszap is égett...

Meghalt a hajnal a friss kikelet:

Bombák nyesték a vérrel vakolt telet!

(1945. február, Tapolca)

A vörös oldal

A tüntetők tükön állnak;
Várnak megtisztított időt:
Pesten most ágyúk kiabálnak,
görcsbe rántva szívet tüdőt.

A vörös oldal elfáradt;
bitang sorsa csapdába zárt,
mert a FÖLKELO bátran támad: –
S meglazították a határt.

Fut a bűnös! S maradna is,
sajnálja lopott vagyonát:
Rejtené elvesztett elveit,

de milyen lehet odaát?!
Ezüst-penészt férgesz álma: –
S gránát röpül csillagára!

(1956. október, Salgótarján)

Konok költő vagyok!

A gondolat benned szundikált
s míg vertek is volt gondolatod
Léha ügyeskedők csodálták,
hogyan cipelted minden napod.

Gondjuk képlékeny, tél-hajtás volt;
megduzzadt ajkuk csonttá fagyott,
látva erőben s életben vagy:
Irgyelték a “kicsiny-nagyok!”

Ostobaságuk égbe dermed!
 Jambusaikon –, hamis átok-
 vadász! Egyszer rájuk kiáltok:
 Beléreszket róna s a várfok.

Konok költő vagyok! S erős is!
 Gondolat-fény éltess még soká!
 Lehessek bölcs álmok hírnöke;
 míg arcom jégeső páholá...

Mennyi acsarkodó közt éltem;
 szórva kincsemet teleken át:
 De sosem volt végtelen vétkem!
 Értitek sorsom diadalát?!

(1957. február, Dunakeszi-Szob)

Világból kiátkozottak

Ne fuss el! Jelez a harag.
 Hajnal ébredt, ötórát kongat.
 Gyere vélem messzi útra
 csallak: Ne higgyél a pokolnak.

A kalmárok még alusznak;
 horkolva, szemük gyémántot les,
 de hiszik álmuk igazát,
 hogy aranykályhán forr a leves.

Ringó-álmú gazemberek:
 ti világból kiátkozottak!
 Mindent áruló szívetekben,
 nem pánsípok; gaz-dobok szólnak.

Bitók kontyán hős testvéreim
szép lelkéért fohászkodom.
Szemből kizuhant minden kín,
Istenem! Hallgasd meg szavam.

Hős testvéreim bitók kontyán!
Kopjafaerdők sikoltsatok!
A síroton árvacsalán
zokog: – S reccsennek grádicsok!

(1958. március 15, Újpest)

Új katalizma

– részletek –

Amikor majd elmegyek: Nem lesz lelkifurdalásom!
Nem marad könnyű öröm sem nehéz bánat utánam
Ti sem ölitek soká egymást a beérett földön
Olesó koporsók rozsdás szögsora emelkedik majd
A kiszáradt szemgödrök fölötti föllazult humuszban
Százlábúak és rusnya hízott pondrók menekülnek a
Vaksi vakondok vájta alagútak sötét csatornáin át
Végtelen támadásra indulni, egykor volt életek
Széthullt maradványain lakmározni iránytűs kemény
Csápjaikat köszörülve tüzesre, parázstól-likacsos csontok
Csörömpölésében megfonnyadt forró fagyökerek között...
(...)
– S micsoda gyarmatosító fényesség lesz akkor a földön:
Ember-agyban fogant, fékezhetetlen halálos naplemente!
A megrémült gyáva kutyák nyüszítve zuhannak a dögkútba
S a félénk riadt barmok rémülettől nyílt álkapcsa
Örök kalodába zárja a nyeldeklőbe szorult megroppant napot
(...)

Gyerekkori játszópajtások, tiszták, ringyók s Ti szúzek
 Dühös költő-társak, tudósok, majmok, betörők, papok, kántorok
 Pártvezérek, tudatlan honatyák, parlamenti kufárok, csalók
 Verset lopdosó idegen tollnokok, hamis buzik, boncoló-koncolók
 Szolgaságra esküdtött beroszdált-agyúak, hatalomföltő mocsártaposók
 Mindnyájan találkozunk majd ott –,

(...)

Fölkészültetek-e arra a végtelenségbe futó fogadtatásra?!
 Amikor ott nyüzsögnek majd egymáskörül forogva-pörögve
 Az egykor volt élők és az egykori meggyötört élőholtak:
 Akik idelent a palánk alatt sohase értették meg egymást –
 S akiket sose érthettek gonoszok a földi türelmetlenségben!
 Fecske-lelkek szállnak sírva, üszkös-tökű csikó-csödörök
 Nyihognak majd fönt a kormozott ürben és a parázs-tűzfogú
 Pejkcancák a Hold megsápadt karéjába rúgják két hátulso
 Patájuk lángolva sziporkázóan szálló sarkos-patkószögeit,
 Míg a violaszínű fekete-csillagokat szikrázó éji-zablák
 Gyász-írásjeleket fénymásolva repdesnek a tüzesnyelvű
 Meteorok csak nagy ritkán látható veretlen árnyékában:
 És megriadt ember-szívek hajóznak majd fönt valahol
 A csillagokkal feleselve, de visszatérésre már nem lesz idő:
 De minék is marad élő a hamuhegy izzó várfalai között
 A földön...

(...)

Folyómedrekben és a cigánykunyhók torna-gazos környékén sírva
 Hegedül majd a megszenesedettten zörgő fekete csutaszár:
 S a bokrok hajszál gyökerei eltorzult gumókká zsugorodva
 Verik egymást a meleg hússzagú pernye-paplan alatt...

(...)

Táltos Hitem Kemény Lángjával Akartam Egyre Előbbre Törni,
 Mint megvadult prérítüz a végtelen mezőkön a gyökerekig
 Korbácsolt fékezhetetlen szélviharával igazságot keresőn –:
 Kanossza járásom nekicsattant sokszor a palánkok bezárt ajtóinak
 És őseim maszkja arkangyalok markolásában ott meglobogtatott:
 Elkéstem a lakomáról suttozták hátam mögött a gyáva ítések...

(...)

Nem nézték meg –, a koponya felső boltozata elég kemény-e már: –
Késő! Késő?! A bezárt ablakszemek is csak télen virágznak –
Feleltem, béklyóból kibontott kemény szavakkal szólva...

(...)

– Sokszor ellopták tiszta gondolataimat: pénzt vertek belőle...
Könnyű forintokat... Sovány magyar forintokat: de valutát is!!!
És eközben cafatokra szaggatták ifjú szívemnek beérett
Hasáb-szeletkéit az idegen tollal gazdagodó hamis idegenek...

(...)

Élve löktek a földi pokol egekig kavargó lángjai közé,
Hogy örökké éljek!... De könnyes arcomnak némán is szívós
Szarkaláb-redőit csontig mossa majd a kéretlenül érkező:
A fölībénk észrevétlen ereszkedő, utolsó szélroham
És a legutolsó –, Kivédhetetlen fölhőszakadás!!!

(1992. október, Szigliget)

Réti Zoltán: *Gordonkázó (tus)*

Onagy Zoltán

Nagyidő

Huszonhatodikák

“Mindent magadnak csinálsz, mindent. Nem is kérdés. De ha mást nem, ha soha, ha senkit nem fogadsz el, nem engedsz közel, van ott valami, ellene te sem tehetsz, nyiss neki ajtót, legyen egyszerűbb az életed vele, ne küzdj, ne harcolj, ha közeleg a Nagyidő.”
(Károlyi Anna - M.: Verslevél - 107)

Gyakran már az is sok, ha az ember annyira beenged valakit, hogy ő szentenciázhasson, hülye tanácsokkal billentesse, beszéljon olyan események menetébe, amihez nem csak köze semmi, de nem is ért hozzá. A szép nők születéskor örökölt magabiztosságával beleugatni a tájba, azután elsétálni onnan könnyedén, mintha ő nem is. Valaki más. Ám ha bekövetkezik a jóslat, bejön a tanács harmada, be a figyelmeztetés már újra ott, újra kaszabolás: leszedni, learatni a termést, ha mást nem, hát néhány kinkeserves hálás szót.

A cél nem ez. Nem az aratás. Célja a: bent lenni. Bent érintőlegesen a másik életében még úgy is, ha nincs bent. Nincs benne. Másik életet él, másik vidék porát rúgja, más illatú férfit szagol.

A cél: megtartani lehetőségként. Ha nem úgy jönnek össze a dolgok, mint az tervbe van véve, ha elcsúszunk kapcsolaton belüli pozícióharcainkban, gondolja a fönti szépségesszép nő, a napra lehet nézni, de rá nem, akkor még mindig itt lóg nekem, nekem lóg ez a szomorúfűz ág, odaérek, ha mindennek vége, megérintem, magamhoz ölelek belőle egy nyalábnyt. Jót csinállok neki, megborzongatom, gondolja a szépségesszép nő, és nem téved, ők ritkán tévednek. Ritkán, mert nem mondanak kereket, szinte alig kétszer kettőt, szinte alig szint, napot, órát, időjárást, buszindulást, könyvcímet, tételmegfejtést, politikusnevet, utcaszámot, nem mondják a hegycsúcs magasságát, nem a folyó másodpercenkénti vízáteresztőképességét, /melyen: ki viszi át?/, nem mondanak MHz-t, amikor egy rádióműsor sávját keressük, nem mondanak autómárkát, azt mondja lazán, olyan kék és olyan nagy hátul az ablaka, és olyan lankás az orra, és olyan rugódzós, és olyan szürke benne a fény.

Szépségesszép nő mindig túl van egy lépéssel. Odébb jár már. Ha tévedésen, hazugságon volna érve, az mi vagyunk, az én, mert ő nem mondott semmit, én voltam az, aki pontos helyrajzot építettem a szavakba, greenwhichi időt, pályát, eget, napot, holnapot. Erre a megrendítő, támadhatatlan tényre rövidke elemzés után maga is ráébred, aki nem dührohamot kap, miután elveszítette, amit elveszített, helyette inkább végigfutja az adott időt, mit ígérték neki, mit és azzal mit kezdett ő. Ő, a marha. Ezt nevezik szerelemnek a szakírók. Ha lehetséges szerelemnek nevezni valamit *kintről*. A szakember kintről nevez el dolgokat. Amikor benne van, alany ő is, nem más. Messze a tárgyilagosságtól, messze a hitelesnek nevezhető elemzetektől. Úgy volna értelme, ha egy szakíró nem volna megforgatva – alkalomadtán – maga fölhevült levegőjében hatvanhatszor, közben már a hatodiknál zúg a feje, azt se tudja megmondani, ha hirtelen egy rosszindulatú néző rákérdez: *Csibém, melyik most a füled, melyik a farkad? Szakírdjad mostan akkor csibém, mit hová köllene dugnod, ha nem forognál a levegőben éppen!*

Naszóval, kérem.

Szélről csak akkor, esőről, bolond viharról, jegekről az égből csak akkor, szerelemről csak akkor, amikor már többszörösen megcserzette, meggyógyította a szerelem és a nyár nedveivel, s azután újracserzette az óvott bőrt. Addig egy szót se. Sokadjára derül ki az is, csak sokadjára, az újracserzés lényegesen nagyobb hatásfokkal gyógyít a babakrémnél.

Nagyidő

Hogy csináljak egy hetet neki. Ahogyan régen. Ő olyan boldog régi hetünkre emlékezve.

Mikor?

Mikor?, *kérdezem*, én is olyan boldog vagyok régi hetünkre emlékezve.

Számol. Látom a telefon másik végén, számolgat. Ekkor.

Rendben.

Solymár?, *kérdi.*

Solymárvölgyi út, mondom, Solymárvölgyi út, föl az orosz laktanya mellett a Lejtő úton, de vigyázz, a sarkon, abban a házban, amelyik leégett két véreb talált otthonra a katonák miatt meg ellen, az egyik, a fiatalabb, a megbízhatatlanabb szabadon van, nehogy megkóstoljon...

Gyere le élém, *mondja.*

Jó. Ha ideszólsz, lemegyek, persze.

Mikor indulsz?

Pénteken, fél hétkor.

Akkor az volna a legjobb, ha találkoznánk menetben.

Szerintem is.

Hol?

Merről jössz?

A végekről.

- Otthon élsz most?
 Otthon.
 Várjalak meg fönt a gyógyszerértárnál?
 Az se rossz, de a laktanya előtti megállóban, ahol a tizennyolcas megáll, az se rossz, nem kell feljőnnöd a hegyre. Hm?
 Mikor?
 Fél hétkor.
 Pont?
 Pont.
 Vigyek valamit?
 Mindent, ami csak van. Húst, bort, pénzt. Főzünk, főzök nagyokat. Nyílt itt egy kisbolt, itt, közel, onnan pótolhatunk. Mindent hoz a nő, mindent, amit csak kérek, másnapra.
 Tiéd?
 Mi? Mit kérdezel?
 Tiéd a boltoskisasszony?
 Dehogy. Csak kereskedő. Öreg. Van vagy harmincöt.
 Engem szeretsz?
 Igen.
 Komolyan?
 Persze.
 Miért nem azt mondtad, hogy szeretlek.
 Mondhattam volna azt is. Mondhatom, ha azt akarod hallani. De a hangomon nem megy át? Nem rezeg odáig, milyen izgatott vagyok?
 Nem. Úgy beszélsz, mint egy kurvával.
 Mikor hallottál engem kurvával beszélni?
 Azt nem, de ez most nem olyan, mint máskor, most úgy beszélsz, mint egy kurvával. Mindig tudom, mit gondolsz.
 Jó lehet. Én se tudom, mit gondolok, de te igen. Jó lehet neked.
 Nem úgy értettem. De hát nem hallom, tényleg.
 Mikor találkoztunk utoljára?
 Két éve.
 Három lesz márciusban. Áprilisban mentél férjhez, így van?
 De írtam is, telefonáltam is. Kerestelek többször. Nem tudták megmondani, mi van veled.
 Miért tudná bárki is megmondani, mi van velem?
 Úgy értettem, hol vagy, hol talállak, mikor talállak meg valahol.
 No! Jó volna nem összekapni most, hogy ilyen irányba mozdultak el a szerencsénk. Fejezzük be. Találkozunk pénteken. Tehát mégegyszer, pontosítva, a szádból akarom hallani...

Huszonhatodikán, pénteken, fél hétkor, vigyek, amit csak tudok, mert nem gazdagodtál meg az elmúlt esztendőkbén.

Először is pontosan fél hétkor, nem várhatok, akkor már loholok fölfelé, másodszer pedig senki nem ígérte neked, hogy én valaha is meggazdagszom, harmadszor meg nem kívánok a pénzről, a pénz életekre gyakorolt jótékony hatásáról, boldogságteremtő képességéről eszmét cserélni sem most, sem a jövő héten. Én ehhez nem értek, azt viszont mintha még nem felejtettem volna el, hogy pénzhez mentél férjhez, férjül, a pénznek nyitottad ki a puncit, most meg mintha...

Jó. Hát akkor ennyit a pénzről. Igaz? Pénteken. Igaz?

Igaz.

Megkérdelhetem, hogy milyennek képzelsz?

Megkérdelheted. De minek?

Szeretném tudni. Úgy szeretném, ha mondanád.

Szépnek.

Ennyi?

Ennyi. Minden porcikádra emlékszem.

És?

És külön külön is, együtt is, ellépve is, közelből is, hat mérföldről is mindened nagyon szép.

És?

Mit akarsz még?

Mit akarok, mit akarok. Engem nem hatmérföldekről láttál azért, jártam közelebb is.

Jártál, kedves. A segged selyme itt van az arcomon, ha jobban belegondolok. Szőrök összekadva a bajúszommal. Ismered a sutkát, miért nevel szerelmes ember bajuszt orra alá? Nem? Mondom akkor. Ha nincs mellette a szeretett nő, ha ő valahol távol mozog, de estig nem bírja a férfiember, nem bírja, mert nem bírja, van ilyen szenvedélyes fazon, akkor csak odacsücsörít gondosan meg nem mosott bajúszával, a reggeli mosdáskor szappan alól gondosan kihagyott bajúszszőreivel orra alá, nagy levegőket vesz, és a szeretett nő illata odateremti neki a szeretett nőt. Én neked növesztettem a bajuszt. Elég ennyi?

Igen.

Tényleg?

Persze. Tudni akarod, hogy nőben az ilyen szenvedélyes hogyan vízionálja a szeretett férfit?

Nem akarom tudni. Nem akarok semmiféle ordenáré dolgot hallani. Nekem te csak legyél ilyen, mint a tavasz, akit külön meg kell bolondítani ahhoz, hogy bezöldüljön, hogy átöltözzön szüzi fehérből...

Biztos?

Kérlek! Be a kaput! Van egy hetünk. Készülj rá, de ne nagyon. Rendben? Elég ennyi?

Persze. De majd meghallgatlak még néhányszor. Fölvettelek.

Mit csináltál?

Fölvettem a beszélgetésünket.

Fasza. Az volt az a percegés?

Azt nem tudom, de fölvettelek, hogy meghallgathassalak. Ez a bajusztörténet tönkretesz engem a jövő hétig. Nem vicc ez? Nem?

Mostmár aztán francba!

Ne haragudj, kérlek. Ne haragudj. Honnan tudhattam volna, hogy mit mondasz?

Mégis honnan tudhattad volna? Mit gondolsz, honnan tudhattad volna, hogy mit válaszolok a hetedre? No. Szevasz.

Nagyidő

A *nagyidőnek* olyan jellemzői vannak, csak úgy melleleg, amelyeket a *kisidők* futama közben el is felejt az ember. Mert ugyan nem feltétlen jellemzője a *nagyidőnek*, de a *kisidőhöz* nem tartozik semmiképpen. Ennek köszönhetően közvetlen emóciók nélkül olyanok ezek a valamik, mintha a normális polgári létben nyugodtan el lehetne nélkülük éledgelni. Akár száz évig is. Nem hiányzik. Hiánya akkor tűnik fel először, amikor beköszön a *nagyidő*, vele a valami. A valami, melynek ugyan nincsenek külön szavai, s ha vannak, azok olvasva meglehetősen banálisak, sokszor gyagyák, butuskák, *kisidős* nemigen értheti meg a *nagyidős* szavait, gesztusait, mégis úgy zuhog a *nagyidős* mellére-hátára az egész (addig nem hiányolt valami), mint a legörgő sziklatömbök a dömösi vasútállomás túlsó felén: áll csak, áll a vártán hősiesen, meg nem rendülne semmi szín alatt, és reméli, jön még valami különlegesen hegyes, különlegesen nehéz, goromba, érdes, furcsa, követhetetlen.

A *nagyidő* titka az, hogy nem viseli el a *kisidő* nyomorúságát, színtelenségét. Minden lila benne, minden harsány és eltúlzott. A *kisidő* szemével. A *nagyidő* szeme azt kívánja, ó bár lehetne még egy kis fekete, kis lila és bordó, mint a temetőben, lehetne kis éjkék, mint nyári éjszakákon, ó, bár csak még kis vérszag, kis borzasztó!

Ember nem készíti a *nagyidőt*. Beleengedi magát, mint egy kútba, kezéről, combjáról húsig kopik a bőr, torkában egyre több a fémes íz, minden órával, minden félnappal és minden nappal több és több, végül – lejártával – ülnek a konyhaasztal két felén az utolsó reggeli mellett, mint két aranytömb. Szikráznak. Nem érintik meg egymást, csak odapillantanak: és szikrákat vetnek, mint a karácsonyi csillagszóró.

Nagyidő

Az élet születése a természet egyik legnagyobb furcsasága. Születik, ha a topolya bolyha helyet talál, születik, ha a fagyöngy természet héja elől menekülő kismadár ijedtében kiröty-

tyenti, születik, amikor hat katona mász meg egy fekete hajú kislányt a déli végeken. A természet nem foglalkozik körülményekkel, a természet nem kérdez, befeszíti lábát minden adandó alkalommal, ha teheti. Teszi a dolgát.

A természet itt egyenlít, a teremtés csodája nem csak a nyerőknek adatik meg, a vesztesek is teremhetnek, ámuldozva körbejárhatják teremtésük érinthető, mozduló, a hely ellen kézzel-lábbal hadakozó alanyát.

A gyerek. A gyereket. Hát. No. Gyerek ez. Lánygyerek.

Ebben a percben elmondható volna, bele is férne, mikor, melyik nap melyik órájában, milyen testhelyzetben, mit ettünk előtte, mi volt a hírek végén, milyen rossz kávévettünk véletlenül, s hogy feltöröltem a konyhakövet előbb, s hogy elmosogattunk, beáztattuk fakó katonaingeimet, visszaakasztottuk a megszáradt függönyöket, megfordítottuk a lepedőt, mert ő ágyban reggelizett és leette, keresztvázat csináltunk előtte, a zuhany alatt – mialatt magamat is –, kiverettem a hamutartóból a sarkokba ragadt, büzlő kormot, hamut, használhatatlan dohányszálakat, megkérdeztük előtte, mit álmodtál, kedves, veled álmodtam mondta, mondta előtte, veled, kis kesztyű volt rajtad, nem mozogtak benne az ujjaid; és te mivel álmodtál kedves, én is veled, mondtam, mert én is veled álmodtam; és mit, mit álmodtál velem, kérdezte, de nem tudtam, mit álmodtam, reggelre, ébredésre én már régen elfelejttem az álmokat, ezért nem voltam vevő Krudy Álmoskönyvére, mit kezdjek veled, ha nem emlékszem az álmokra; de elmondhatnám most is, bele is férne, kiálltunk szellőztetéskor a nyitott, faiskolára néző ajtóba, a huzatba, odabújt, ahogyan csak lehet, ahogyan lehet egyszerre háttal és hassal-mellel is bújni, néztük a varjúsereget a szélben kergetőzni, vitorlázni. Most nem vitáztak. Elsiklottak egymás mellett. Nem tartottak szünetet, föl, le, föl, le, föl meredeken, le átlósan, hat kis lépcsőt beleépítve – szédülésig.

És ekkor.

Másképpen szól a szerelem, ha gyerek van benne. Mélyebbről nyög. Távolabbról hallatszanak a hangok. A szikrák és a vörös gömböcskék is olyan nehézkesek. És a tarkó meg van két forró kézzel fogva, és a fül ezzel a két kézzel oda van kényszerítve a forró suttyogó szájhöz, és a száj azt suttyogja: Jaj! Jaj-jaj! Jajjjajjjjj! Közben majd kétrét görbed a hát.

A sok nyitott hangzó, a közties *a*-k, a mindent összekötő ezeregy *j* kisodorja az összes meleget a másik teremtőből. A teremtés végére kihül, elomlik. Nem szabad érinteni.

Ezt azután még meg kellett egynehányszor ismételni. A dolog szépsége, az igény biztossága miatt. Nem álltam ellen. Az ember nem szól, hogy nem tetszenek neki a dolgok, ha nem tudja, hogy nem tetszenek neki, illetve ha úgy gondolja, jól van ez így, ahogy.

A hét úgy telt, ellenségemnek egy napot nem kívánok belőle. Egy órát, egy percet sem. Nem, dehogy. Üldögéljen csak ellenségem az ő illemben és konszolidált, paplan alatti, (villany lekapcs) szerelmében derűsen gömbölyödő, megfontoltan száradó asszonya mellett. Soha ne jusson neki hasonló, soha ne értse meg, miről beszélek, ha beszélek.

De mondom: ahoj! Úgy. Zengett.

Én csak két, mondjuk három napot, a harmadik közepétől arra figyeltem inkább, arra koncentráltam, ő mitől zendül. És milyen csodálatos is szép nő – kézben – zendülni látni. Amikor nem csinálja magát, mert minek, nem tesz rá, mert nincs értelme, amikor zendülni akar úgy fordul, gátak nélkül, mert tudja, én is azt szeretném, ha ezek a harangok hónapokig szólának neki. Hónapokig, amikor hop, bajúszszimatolgatás van soron. Ide. Itthon, ehe, ehelyt. Egy telivér hét ritkaságszamba megy annak is, aki helyet ad az egy hétnek. 168 óra olyan ritka, mint a fehér holló. Békében, az első pillanattól az utolsóig. Csókkal köszöntve és csókkal búcsúztatva. Valahogy mindig többet szeretnék kiharapni belőle, nagyobb falatot, a holnapot is. A holnaputánt is. De ha tudni, és az biztos: 168 óra ez itt most, akkor a 168 óra minden percének helye van a 168 órában. A 169. követelése nélkül.

Amikor időnk letelt, összerámoltunk. Száradt kint a kő, föltérdeltünk, sarkunkra ültünk a heverőn. Jobbra kis batyu, az övé, balra nagy batyu, az enyém. Közlebb araszolgattunk, úgy, ahogy voltunk, térden, megfogtam a vállát, ő is az enyémet, összebuccantottuk a homlokokat, és azt mondta, nem láttam közben, mert a szemem be volt csukva, és mert nem is akartam látni:

– Olyan jó veled, te hülye...

– Ühm – mondtam én meg, pedig valami hasonlót mondtam volna zárásilag. De így meghagytam neki.

Nem mondta viszont a gyereket. Az elkészült kislányt. Persze nem kérdeztem rá. Jutott ennél fontosabb: elköszönni szépen, el, tudja, ilyen hét nem jut akárkinck. A szerencse fia vagyok. Annak tartom magam, akkor is, ha férjhez ment mellőlem, akkor is, ha oda indul vissza.

Nagyidő

A november 3-ig tartó időszakban a következő leveleket kaptam kedvesemtől rendszeresen ki gondolt gyanúelterelő cégjelzéses borítékokban.

Az első hónap elteltével:

“Újhold, új király!

Szerencsés hónapba szerencsés hetek!

Szerencsés hetekbe szerencsés napok!

Szerencsés napokba szerencsés órák!

Szerencsés órákba szerencsés pillanatok!”

Az újhold meghozta neki a bizonyosságot. A másodikban, amikor még lóg itt-ott némi kétség, különösen két három abortusz után, amelyeket meggondolatlan ifilány korában volt kénytelen elkövetni:

“Dicsértessék a Jézus Krisztus! Jó napot Újhold, jó napot neked!”

Amikor megmozdult, meg ő, rúgott egyet-kettőt szépségesszép édesanyukáján, aki meg-

rendült ettől, akinek szívébe hála költözött, s azt nyomban, de azon nyomban át akarta adni annak, akinek jár, de nem lehet a helyszínen, tehát amikor a kislány megmozdult, kedvesem pedig elhelyezkedett a fotel mélyén, kényelmesen, hogy a gyerekek is kényelmes legyen, és várta, remegve leste a következő rúgást, könnyöklést. Kedvesem mindig is húsból, húsból és még húsból való, a mozduló lány fizikai gyönyört okozott számára, és várta, és a kislány megint rúgott, és megint várta, és a kislány megint odabölintott fejével, vagy csak megérintette hátával az anyja érzéki kezét.

“Nagyhatalmú Úristen, Te, ki mind az egeken, mind a Földeken megmutatod a Te nagy hatalmasságodat, amikor szózatot intézel hozzám itt ezzel a gyerekekkel, amikor a felhőt megrendíted, amikor évszázados fát derékon ragadsz, amikor a hegyeket megindítod, amikor haragoddal megrettented a bűnösöket, alázatosan könyörgök neked, a Te nagy hatalmadnak, most engem veszedelemtől, fürgetegtől kímélj, kisérd el mellőlem, vidd mellőlem, ne engedd utcánkba a bajt, ketten könyörgünk a Te nagy oltalmadért, Uram, könyörgök Neked, ámen.”

Kapkodtam a fejem. Mit tagadni. Ő azt remélte, ha olvasom, márpedig vagy ötvenszer elolvastam minden levelét, nem érttem kristálytiszván, mi van, akkor már nem csak ketten vannak, hárman vagyunk. Hárman könyörgünk az Úrnak, oltalmat hárman kérünk, s ha hárman, az már nem kettő: el ne menjen, korán ne jöjjön, bele ne vesszen valahogy a szétkaszabolt helybe a kislány.

De persze amikor írtam, én nem másztam föl az égiekért, közelebb lévén a földhöz azt tanácsoltam, ne engedd még a punci közelébe se a pénzt, menjen, vegyen magának kurvát, “fussa rá” üzentem szemét módon, pedig hát itt nem számított ő, a negyedik személy. Talán még a magtalan kandúr is benne van az egészben, ami elkeserítene, ez mellékág, ezt nem gondolom még rossz régeleken sem.

Bár? A létező pénz tisztábbá, racionálisabbá teszi a gondolkodást, pontosabbá a célokat, határozottabbá a követelményeket. Bár?

November negyedikéi pecséttel érkezik egy vékonyka boríték, onnan, ismert kézírással:

“Fekszem, feljő a Nap. Benéz rám. Szembe, teljesen, egész arcommal szembefordulok veled.

Jó reggelt adjon a jóisten.

Én Istenem segíts nekem

A Szent Mári Napon, kérlek!

Adj szerencsét, egészséget lányomnak!”

Végére, mintha visszakanyarodott volna a való világba, azt írta: “De szeretlek, Istenem, de szeretlek. Bejöhetnél, holnap már felhívhatsz, ma még nem kapcsolnak, pedig van telefon a szobába – szobámban.”

Nagyidő

Nagy idő ez. Tíz lesz a lányom. Apja egyike az ország ötven leggazdagabb emberének. Ha közel mennék a házhoz, ahol él, levernének a biztonsági emberek. Minden telefonhívás az úgynevezett egérlyukon keresztül jut el a hívotthoz, s az rögzíti. A nap huszonnégy órájában. Korábban még könnyebben volt minden. Kiugrottak a tizenhatos köhöz. Csináltuk ketten a tejbegrízt a lánynak. Ha elnyúltunk az időben, a tej kifutott, pucoltuk a gázt kettesben. Nevetve.

Nagyidő lépdél felénk. Felém. Nem látható még, izületeim érzik, repedt csigolyám, mellbimbóm alatt a szúrás. Hol ez, hol az zsibbad, mikor mennyire érzem közelinek. Fiaimat látom. A fiúkat, akik benne lesznek a nagyidőben, ami messze nem a habos szerelem napjának, a ragyogó szemek délutánjának látszik, nem.

Nem tudom hogyan megvédeni őket. Nincs módom.

Persze hát, igen, hogy miért a fiaim, ha ez itt a lányom, miért ez a kérdés, miért nem ő?

Köhögtök?, kérdezem, amikor tudom, köhögnek. Negró cukorkát hoztam nekik, hadd szopgassák köhögés ellen. Ez volt a válasz a fenti kérdésre. A lányon nincs mit féltetni. Ha két lányom volna két fiam helyett, volna mit. De a létezőt, a november harmadikán tizedik évét töltő lányomat nem kell féltennem attól, amitől ma minden normális lányos apa félti lányát, hogy lenyomják ka jakra hatan.

–

Nagyidő

Jön, ha kiszabadul, telefonoz:

Mi van, jól vagy?

Kösz.

Van két órád?

Persze.

Képeket vigyek?

Persze.

Videót?

Masinával együtt, persze.

Tényleg jól vagy?

Persze. Semmi bajom.

Olyan furcsa vagy...

....

Nem válaszolsz?

Mire?

Hogy mi bajod!

Semmi. Mi lenne.

Akarsz beszélni Annával?

Nem... Nem nagyon. Hozd inkább ki, ha lehet.

Nem lehet. Nem szabad. Csak tizennyolcéves korában.

Az még nyolc és fél év. Nem érem meg sehogyan.

Bizony mondom, vigyázz magadra, vigyázz nagyon. De hát miért mondd, semmi bajod!
Ez az. Ezt nem értem én sem.

Akkor meg nyugi, az istenke áldjon meg. Ne szenvedj, ha nincs rá okod.

Így mondom én is. De mit vegyek neki a születésnapra, mit, nem is kell megmondani, hogy
tőlem van...

Ne erőlködj, jó?

Nem erőlködöm, jó.

Hányra jöhettek, mikor?

Most is. Mindig jöhetsz.

–

Persze túl vannak a dolgok hajtva egy kicsit, bár büszkeség – így férkőztem be a gazdasági
elitbe –, nincs bennem.

Más van.

Öröm, amikor bemondja a rádió, huszonegy óra négy perc. Odanézek a gombostűről lelő-
gó, arra akasztott órára, a karira, annyit mutat, amennyit mond a rádió.

Ekkor elégedett vagyok magammal. A Longinest én magam kaptam szét, amikor nem javí-
tották meg, én kerestem meg benne a féket, és én csináltam meg az órát magamnak, hogy mu-
tassa az időt. Az időmet.

Réti Zoltán : *Anyaság (tus)*

Praznovszky Mihály

Madách, a Tragédia és a kortársak 1861-1864

– *A Madách-kultusz jelenségei* –

Az irodalmi kultusz-kutatás az utóbbi pár esztendő hazai irodalomtudományának jelentős eseménye. Tüllépve a fogalmi tisztázáson, amelyhez példát *Szalai Anna* az 1923-as Petőfi évfordulóban, *Dávidházi Péter* Shakespeare hazai fogadtatásában talált, *Tverdota György* pedig a József Attila-i életműben, most már az egyes szakterületek részkérdései kerülnek sorra.

A kezdetben csak az Irodalomtudományi Intézet falain belül működő KUKUCS (kultuszkutató csoport) megőrizve szakmai önállóságát, az elmúlt években kilépett az intézet falai közül és az irodalmi kultusz szokásrendjének szélesebb megjelenési formáit vizsgálta. Így kapcsolódott be a kutatásba, vagy inkább még csak a helyzetelemzésbe az irodalmi muzeológia is.

Ezt a kutatási irányt – mint általában minden új kérdéskört – hosszas viták fogadták, ezek azonban szakmai jellegüket mindvégig megőrizték. Az első eredmények egyértelműen bizonyították, hogy a kutatómunka

során számos olyan kérdés merül fel, amely gondolkodásmódunk felülvizsgálatára, eredményeink újragondolására késztet. Ezek rávilágítanak a kultusz kutatás lényegére: az új megközelítés és kutatási mód új megvilágításba helyez esetleg korábban már ismert jelenségeket, szituációkat. A kultusz kutatás nem kizárólagosság, nem csodaszer, hanem az irodalmi jelenségek megközelítésének új és hatásos eszköze.

Kutatásaimban jelenleg az 1850-1860-as évek magyar irodalmi világát vizsgálom a kultuszjelenségek felől kiindulva. Ez volt az a másfél-két évtized, amikor tömegesen és tudatosan megjelennek ezek az elemek az irodalmi életben, a köztudatban.

A Madách-kultusz vizsgálatában tisztán feltűnik az irodalmi kultusz ama három attitűdje, amelyeket Dávidházi Péter a Shakespeare-jelenséget vizsgálva mutatott ki.

Ezek egyike a kultusz mint *beállítódás*, azaz a költő “rajongó, mértéket nem ismerő imádata”, amelynek lényegi eleme, hogy a

kultusz a hívó imádat tárgyát minden bírálattól felmenti, feltétlen odaadással tiszteli és bármilyen negatív beállítódás ellen körömszakadtáig védekezik.

A másik, elemeiben összetettebb és mennyiségében is nagyobb csoport a kultikus *szokásrend*. Ide sorolhatók az olyan jelenségek, mint a szentnek tekintett helyek felkeresése, pl. a költő lakóhelye, szülőháza, sírja, stb.; ereklyék gyűjtése, amelyek lehetnek személyes jellegűek és kapcsolódhatnak az alkotás folyamatához is; szövegek áhítatos gondozása, amelybe beletartozik az irodalmi hagyaték és annak rejtélye, vagy az idegen nyelvű megjelentetés; szent idők ünneplése, amely lehet a születésnap, a halál, lehet annak évfordulója, általában a költőhöz kötődés bármely dátuma, pl. a Tragédia megjelenésének időpontja, az első színházi bemutató, stb.; a szertartásokon való részvétel, mint egy irodalmi társasági ülés a költővé avatás ritusával, emlékünnepek, társas összejövetelek; valamint a költő személyéhez köthető rejtélyek, azok életben tartása és további mélyítése.

A harmadik a *nyelvhasználat*, annak vizsgálata, hogy a költő személyét és életét dicsérő, dicsőítő, magasztaló kijelentések (költemények, emlékbeszédek, stb.) milyen tartalmi, nyelvi összetevőket hordanak magukban.

A kutatásokat elsősorban a korabeli sajtóra alapoztuk, hiszen ennek a jelenségcsoportnak ezek az elsődleges és e szempontból legmegbízhatóbb forrásai, és a legtöbb adatot is ezek tartalmazzák. A sajtótörténet másodlagos forrásokat használ, ez a kutatómun-

ka azonban e területen és ilyen vizsgálati módszerrel elsődleges jellegű, alapkutatásnak tekinthető, mert ezt az anyagot még nem tekintették át. Így az itt közölt adatok, összefüggések döntő többségükben először kerülnek olvasók elé.

*

Nem túlzás azt állítani, hogy Madách megjelenése a magyar irodalomban legalább olyan üstökös-fényű volt, mint Petőfié és Aranyé. Az üstökös-hasonlat azért is illik Madáchra, mert míg két pályatársának hosszabb-rövidebb idő adatott meg pályájuk végigfutására, addig Madách irodalmi élete ellobbant négy esztendő alatt.

Négy esztendő, hiszen a Tragédia 1862 januárjában jelent meg, de Madáchot már 1861-től ismerte az országos közvélemény, annak legalábbis egy része. Az 1861 évi országgyűlésen, május 28-án elmondott beszéde nagy tetszést aratott – ámbár hasonló hozsannázás fogadott valamennyi, a határozat mellett szóló dikciót is. *Kákay Aranyos* – azaz *Kecskeméthy Aurél* – sietett is bemutatni a fiatal politikust, s találó jellemzése a fotográfia hűségével vetíti elénk a költőt: “Szőke haj, szláv-jellegű arc, chinai lekonyuló hosszú bajusz, de magyar kebel; s európai míveltséggel táplált fő.” Neve még egyszer feltűnik nyomtatásban. November 7-én és 8-án jelenik meg a Magyarország című lapban *A politikai és nyelvi nemzetiség* című írása, ám minden különösebb visszhang nélkül.

Időközben, egészen pontosan október 12-én első nyomtatott említése is történik a Tra-

gédiának, de a szerző neve nélkül. A Magyarországi című lap beszámolván a Kisfaludy-társaság október 10-i rendkívüli üléséről többek között ezt írja: "A pártolóknak járó hatvanívnyi könyvilletménybe »Az ember tragédiája« című eredeti mű felvétele határozottatott. Szerzője nincs megnevezve."

Egyetlen mondatban megannyi érdekesség, megfejtendő titok. Miért a Kisfaludy-társaság, miért rendkívüli ülés, miért nincs megnevezve a mű szerzője, mi az hogy könyvilletmény?

A Kisfaludy-társaság az abszolutizmus utáni tetszhalál állapotából immáron ekkor a második éve hogy magához tért, s kezdte szervezni önmagát és az irodalmi életet. Tagjai havonta egyszer, a hónap utolsó csütörtök délutánján találkoztak. Ha valami sürgős megbeszélni valójuk akadt, akkor hívták össze a rendkívüli ülést.

Az alapító és pártoló tagok befizetések ellenében évente 60 ív terjedelmű könyvilletményt kaptak. 1861 végére egy francia regényfordítás volt tervezve. A társaság elnöke (igazgatója) ekkor *Arany János*.

Nos, mindezekből a válasz nyilvánvaló és közismert. Madách hosszas habozás után vitte el a Tragédia kéziratát Aranyra, aki szeptember 12-én kelt levelében gratulált hozzá első ízben.

Igen, de augusztus 25-én, csaknem három héttel korábban Tompának írt levelében útjára indítja a remekművet: "Poesisről szólván: valahára fődöztem föl egy igazi talentumot. Egy kézirat van nálam: *Az ember tragédiája*. Faust-féle drámai kompozíció, de teljesen a maga lábán jár. Hatalmas gondola-

tokkal teljes. Első tehetség Petőfi óta, ki egészen önálló irányt mutat..."

Arany lelkesedésében október 10-én bemutatta röviden a Társaságban a Tragédiát, de a szerző nevét nem említette! Nem, mert megigérte Madáchnak, hogy addig nem hozza nyilvánosságra, amíg ő azt nem kívánja.

Jellemző Arany korrektségére, hogy Tompának, szívbéli költőtársának sem írta le Madách nevét, hiszen titoktartást ígért! E-lőbbi levelében ugyanis még ezt is írta: "Írója egy fiatal képviselő, nevét majd megtudod, ha elhatározza magát költeménye kiadására s neve nyilvánossá tételére".

Így aztán az 1861-es év ősze-tele egy ismeretlen szerző művének hírében telt el. Csak kevesen ismerték persze magát a művet is, hiszen Arany azonnal megváltoztatta a Kisfaludy-társaság tervét, s a Tragédiát nyomdába adta - de voltak néhányan, akik a Kisfaludy-társaság ülésén hallhatták részleteit.

Október 31-én a Társaság soros ülésén Arany részleteket olvasott fel a Tragédiából. *Csengery Antal* ezt írta *Erdélyi János*nak az élmény hatására november 2-án: "Az ember tragédiája byroni conceptio shakespeareleg kivive. Roppant erő az egészben és a részletekben egyaránt, csak a verselés gyöngö. Ezen igazgat Arany, ahol lehet."

Arany a november 28-i újabb felolvasás után - a Kisfaludy-társaság igazgatójaként - december 18-án "örömmel jelenti Az ember tragédiája nyomdai munkájának befejezését és hogy a köteteket nemsokára szétküldik."

Ám nem mi lennénk, ha az első híreket nem követné nyomban némi kétkedés, kötöz-

ködés. Mentségünkre legyen mondva, a Hölgyfutár című lap hír-íróján kívül aztán diszsonáns hang nem is igen hallatszott. Ez a szerző egyébként ezt írta többek között: “Az író ismeretlen, s bizonyára kezdő lehet, miután kézírata helyesírási hibákkal van tele.”

Arany rögtön tollat ragad, s a Szépirodalmi Figyelőben kis glosszában vág vissza: “...egyik lap ellenében megjegyezzük, hogy helyesírása még sem olyan képtelen rossz; de ha az volna is, mi szükség a közönséget valamely kézirat rossz ortographiájára figyelmeztetni. Gyakorlott írókat tudunk, kiknek hibás kézírata van”.

1862. január 14-én, a Divatsarnok című lap 2., a Magyarország, a Pesti Napló ugyancsak 10. számában egyaránt olvasható a hír: “Megjelentek és beküldettek. Az ember tragédiája drámai költemény. Írta Madách Imre”.

(Érdekes, hogy az Ország-Tükre című lapban egy nappal később Madách arcása is megjelenik, ámbár teljesen véletlenül. Ott közlik ugyanis a múlt országgyűlés minden tagjának portréját, s ekkor került sorra Madách.)

Ettől a naptól kezdve minden nap kisebb-nagyobb hír, ismertetés olvasható Madáchról és a Tragédiáról. Magát a művet viszont elég kevesen ismerik, hiszen mint tagsági illetményt, csak a Kisfaludy-társaság tagjai kapták meg, könyvtári forgalomba nem került, csak a második kiadás jutott el a szélesebb olvasói körhöz.

Azonnal leírták a később közhellyé vált megállapítást, amely újra és újra visszatért. A Sürgöny újdondásza január 16-án így kez-

di írását: “A magyar irodalom »Faust-ja« megjelent.” S némi túlzással így fejezi be: A mű már felolvasása során “oly nagy hatást gyakorolt, hogy megjelenését bizonnal már az egész honban a legnagyobb kíváncsisággal várják mindenütt”.

Ez utóbbi mondata valóban igaz volt. Példátlan érdeklődés fogadta a könyvet. S ami még példátlanabb: egyöntetű lelkesedés övezte a szerzőt és remekét. Az értő közönség is felismerte, hogy végre nem epigon, nem középszerű tucatíró, hanem igazán nagy alkotó lépett be az irodalomba.

De nemcsak a közönség látta, érezte így, hanem a kritika is. Közel egy éven át a magyar kritikusok színe-java a Tragédia elemzésével, értelmezésével volt elfoglalva. Ma Erdélyi János, Szász Károly bírálatát ismerik leginkább, hiszen Madách az ő véleményüket tartotta legtöbbre, illetve reagált is észrevételeikre.

Ám rajtuk kívül Greguss Ágost, Zilahy Károly, Reviczky Szévé, Vajda János és néhány ismeretlen, álnéven publikáló kritikus írása is előkerült az elmúlt években.

E kíváncsiság alakulását nyomon lehet követni az irodalmi, művészeti közélet több területén, így a kritikai visszhangban. Nincs lap, amelyben hosszabb-rövidebb ismertetés ne jelenne meg a Tragédiáról. A sort Vajda János írása nyitja meg a Nővilág című lapban, legalábbis őt sejtjük a terjedelmes ismertetés névtelen szerzőjében. A színvonalas és igényes ismertetés máris szót emel a Fausttal történő összehasonlítás ellen. Szerinte a Tragédiát és szerzőjét a magyar irodalom egészében kell elhelyezni, ott kell érté-

keit felsorakoztatni, s mindenféle mérlegelés helyett ezek az értékek határozzák meg majd világirodalmi helyét is. Végső summázata: "valóságos jótékony tisztító villámként hat a sok abszurditás között, mely most, buja parajként irodalmunkat fölveri, s a szerző Madách, mint talentum, beláthatatlan magasságban áll számosak fölött, kiknek az utóbbi évtized alatt a nemzeti színházban előadott drámái, s illetőleg frázisai nagy tapsokat arattak".

A Családi kör ugyancsak névtelen szerzőjének terjedelmes ismertetése szerint a fővárosi szalonokban másról sem beszéltek azokban a hetekben, mint a Tragédiáról: "láttad-e már? megismerkedtél-e már vele? sok időt töltöttél-e mellette? ugye szép, ugye felséges – lehetett hallani a múlt héten minden művelt férfi, minden művelt hölgy ajkairól..."

A kissé társalgási ízűre és színvonalúra sikeredett ismertetés után, amely azonban a teljes elragadtatottság hangján íródott, sorra jöttek az alapos és elmélyült értelmezések. Greguss Ágost, aki ugyan mint a Kisfaludy-társaság titoknoka, elsősorban jelentést írt a társasági életről, az új könyveket említvén a Tragédiát részletesen elemezte. Februárban megindult Szász Károly hosszú, nyolcrészes kritikája a "Szépirodalmi Figyelő"-ben. Alighogy befejeződik, a Gombostű című lapban Reviczky Széver indítja meg a maga bírálatát. A tragikus véget ért fiatal kritikus (párbanban agyonlőtték) írását a Tragédia korebeli visszhangját elemzők nem említik. A kissé avitt stílusban író szerző a maga állította szándék: azaz tüzetes vizsgálat, az aprólékos elemzés után is csak a legnagyobb elis-

meréssel szól a műről és szerzőjéről. A lap női olvasóinak kíván kedvet támasztani az elolvasáshoz. "Az ember tragédiája felmutatta belső világunk minden tényezőit, melyek bármily célú mű megkezdésekor mindannyian nagygyá forranak, hogy az elért célnál az életunt csüggedtség panaszaként párologjanak el. S íme – mi e mű többszöri átolvasása után – nem a csüggedtség, de az alapos előretörekvési remények jogosultságát látjuk az emberiség, s annak egyes tagjai működési körében."

Ezt követi Zilahy Károly elnagyolt bírálat a Kritikai Lapokban, amelyből rövid közlésem is támad közte és Szász Károly között. Nyáron egy *Kronosz* álnevű szerző hatalmas, négy részes bírálatát jelent meg a Nefelejts című lapban. A szerző maga sem tud megbirkózni a feladattal, önmagának ellentmondva próbálja megfejtetni a Tragédia eszméit, keresvén közöttük az összekötő gondolatot, a vezéreszmét. "Szomorú dolog, hogy szerző filozófiája oly kevésbé emberi mint keresztény, s ennél fogva oly kevés vigasztalást nyújt az azt keresőknek." Legsikerültebb résznek, illetve "tárgynak", ahogyan ő nevezte, a "nő eszméjét" tartja.

A nagy elemzések sorát Erdélyi János valóban nagy ívű és Madáchra is nagy hatást gyakorló bírálatát zárja le, amely a Magyarország című lapban jelenik meg.

A kor legnagyobb kritikusa, *Gyulai Pál* furcsa módon nem szólalt meg. Pedig készült rá, sőt állítása szerint meg is írta cikkét, amelyet a Budapesti Szemlébe szánt, de mégsem adta le közlésre. Csengery Antal többszöri biztatására is csak a kritikájának koncepció-

ját, vázlatát írja le barátjához írt levelében. "A Madách műve egészen visszaadta kritikus kedvemet, oly mű, miről doctori nyelven azt szokták mondani, fölséges." Gyulai szerint – s ez a kritikai megítélések másik csoportja – a Tragédia "nem remekmű, sőt bármely nagy költő sem alkothatott volna belőle azt, mert conceptiója csak eszmének látszik nagyszerűnek, valóban költőileg kivihetetlen". (Csengery újabb levelében azt fejtegeti, hogy rá a Tragédia roppant "pessimistikus hatással volt", bármennyire is állítja Arany, hogy nem ez volt a költő célja.)

S amíg a kritikusok birkóznak a Tragédia nagy rejtélyeivel és egymással, a korabeli sajtóban számos olyan híradásra bukkanhatunk, amelyek a közönség véleményéhez szolgálnak apró adalékokat, s amelyek aztán összességükben igazolják a bevezetőben tett állítást.

1862. január 26-án a Pester Lloydban *Dux Adolf* fordításában nemcsak a Tragédia első német nyelvű ismertetése jelenik meg, hanem *Dux* terjedelmes fordításrészlete is, s így az első idegen nyelvű műfordítást neki köszönhetjük. Mindez körülbelül két héttel a Tragédia megjelenése után történt! Más német nyelvű fordításról is érkezett hír Madách életében. Bizonyos források szerint *Kertbeny Károly* igyekezett lefordítani a Tragédiát, de ennek hírértől mindenki visszaretent, ismerve *Kertbeny* műfordítói színvonalát. "Kertbeny úr fordításai pedig annyira rosszak szoktak kiütni, hogy jobb költőink imáikba mindig befoglalják: A Kertbeny jóakarától ments meg uram minket" – írja a Pesti Hölgy-Divatlap újságírója.

Alexander Ditze viszont 1862 végére már teljesen készen volt a Tragédia német fordításával. Az *Ungarische Nachrichten* januári számaiban közöl is két mutatványt munkájából, de kötet alakban már csak Madách halála után jelenik meg. Még egy német vonatkozású híradást ismerünk, amely szerint az első külföldi ismertetése a Tragédiának 1863-ban jelent meg a berlini *Magazin für Literatur des auslandes* című folyóiratban. Az ismertetés szerzője *Tivadar Opitz*, aki már addig is több magyar művet mutatott be az olvasóknak. Ő is megismétli a kortárs kifogások leggyakoribbját, hogy ti. Madách jobb filozófus, mint költő. "Ha phantasiája oly erős volna, mint amily nagy eszme gazdagsága, ha tudná Madách gondolatjait és abstractióit általában költői vérré és hússá változtatni, vagy méginkább egyszerre mint élő nézeteket megteremteni: akkor Az ember tragédiáját a világirodalom legnevezetesebb művei közé kellene sorolnunk."

A német fordításokkal egyidőben, 1864-ben, de még Madách életében elkészültek a Tragédia első orosz és szerb-horvát nyelvű fordításrészletei is. Október 7-én, halála után két nappal adta hírül A Hon, hogy a pesti egyetemen, még azon félévben több más érdekes "irodalmi felolvasás" sorában *Ferencz József* professor "széptanilag" fogja méltatni a Tragédiát, s mindehhez fenti két nyelvű műfordításából olvas fel részleteket. Eddig még csak a hírt ismerjük, magát a fordítást még nem.

Megindult a Madáchot köszöntő versek sora is. Az elsőt *Eötvös Károly* írta, aki ekkor pápai joghallgató volt. A mindmáig ismer-

retlen, s most fellelt verset a Szépművészeti Csarnok című, pár számot megért lapocskák között, s a költői mű esztétikai méltatása vagy elhallgatása helyett csak annyit kell tudnunk róla, hogy a Tragédia hatására keletkezett érzelmeit fogalmazza meg a botló tollú poéta.

Nem sokkal különb a másik Madách-vers sem, amelyet Szász Károly írt s jelentett meg az Alföldiek segélyalbuma című antológiában. A Kalauz című lap 1864. január 31-i számában a kritikus nem is vesződik sokat a verssel, mindössze ennyit vet oda: "Szász Károlytól: Madách Imréhez., keveset ér." Mindenesetre az utolsó versszakot, a költő élményeinek záró sorait idézzük fel:

Ezt tanulám én versedből, barátom!
S azóta szívem nyugodt és szilárd.
A küzdők vérét mosolyogva látom,
Bár küzdjön s essék új s új milliárd:
Mert nagy s kicsiny, hol mind egy célra
munkál

Ott óriás a munka s a siker...

Vesszünk egyenként, – de több mindnyá-
junknál

Az emberiség: s annak élni kell!

S jelentkezett a színház is a Tragédiáért. A Budai Népszínház igazgatója, a sok vihart kavará, de kétségkívül nagyhatású *Molnár György* tervbe vette a Tragédia előadását. 1863 augusztus elsején a Pesti Hölgy-Divatlapban ez a hír jelent meg: "Molnár úr, a budai népszínház igazgatója, azon különös tervvel foglalkozik, jövő télre a látható, de érinthetetlen szellemekkel Madách Imre Ember tragédiáját jeleneztetni s előadni kívánja." A másnap megjelent Vasárnapi Új-

ság rövid híre ugyanezt közli, némileg módosítva a vakmerő színpadtechnikai próbálkozást. Szerintük ugyanis Molnár úr "a szellemeket előtűntető gép alkalmazása mellett" mutatja be a Tragédiát. Az előadásból nem lett semmi, Molnár Györgynek meggyűlt a baja a színház működtetésével, fenntartásával, s kénytelen volt inkább cirkuszi mutatványokkal megpróbálni életben tartani színházát.

A színházi bemutatás terve még egyszer felmerül. Madách halála után, 1864-ben a Hölgyfutár október 13-i számában megjelent hír szerint többen kérik, hogy a Tragédiát a Nemzeti Színházban mutassák be. "Úgy tudjuk – teszi hozzá a cikkíró – Molnár úrnak ez régi terve, ki már nagyjából skizzirozta színpad számára s nem is mond le reményéről, hogy azt a közönségnek illő kiállítással bemutatathatandja."

A Sürgöny szerkesztői hasonlóképpen biztatják a Nemzeti Színház vezetőit, hogy adják elő a Tragédiát, mert annak színpadon a helye. "...hiányzanék valami drámai művészetünkben, ha e költői mű soha sem elevenítenék meg a színpad által" – teszik hozzá jövőbe látóan.

A képzőművészet is felfedezte a művet. Nem kisebb alkotóra, mint *Than Mór*ra hatott úgy a Tragédia, hogy hatalmas méretű olajfestményen festette meg a Tragédiának azt a jelenetét, midőn Ádám el akar szakadni a Földtől, de a Föld szelleme visszahozza. Az 1863-ban festett kép az első Tragédia-illusztráció, 1863-ban albumban is megjelentették. Magát a képet 1863 nyarán ezer forintért az un. birodalmi alaptól megvásárol-

ták és a Nemzeti Múzeumnak ajándékozták.

Dicsőítő vers, festmény, színházi előadás terve – egyaránt jelzik a közönség érdeklődését, hangulatát. A lapok hírt adnak Madách szinte minden lépéséről; arról, ha Pestre érkezik, ha a Nógrád megyei Szécsénybe megy *Haynald Lajost* felköszönteni névnapján; megírják Kisfaludy-társasági tagságát, majd részletesen foglalkoznak vele, amikor az Akadémia tagjává választják. Számontartják a különböző antológiákban megjelent verseit s bírálataikban bizony megfelelő módon értékelik is azokat.

Beszámolnak arról, hogy a szülőföld hölgyei, a nógrádiak, 1862 tavaszán majális akarnak rendezni a salgói vár tövében, hogy a befolyt összeget a Kisfaludy-társaság támogatására ajánlják fel. A Vasárnapi Újságban 1862 májusában megjelenik az első arcképe, részletesen ismertetve életútját, s a Tragédiát. Majd vásári árú lesz belőle, hiszen az 1863. évre készült Emich-féle nagy naptárban részletes ismertetést olvasni róla s a Tragédiáról, tele számtalan oktalansággal, oktondisággal.

1863-1864 telén ezek a légből kapott hírek újakkal gyarapodnak. Elterjed a híre, hogy új művön dolgozik, s ez *Az ember komédiája* lesz. Egyes lapok már azt is tudják, hogy Madách 1864 februárjában részleteket olvas fel az új drámából Pesten. Ez a hír olyan annyira tartotta magát, hogy a halála után olyan tudósításokat is lehetett olvasni, miszerint hagyatékában megtalálták a csaknem teljesen kész mű kéziratát is.

Betegsége, halála rendkívül nagy terjedelmet kapott a sajtóban. Minden lap beszá-

molt a gyászos eseményről, részletesen ecsetelték az utolsó órák történetét, a temetés lefolyását. Kezdetben még bíznak a gyógyulásban, majd a gyáshír hallatán abban, hogy tán tévedésről lehet szó, a költő mégis él.

A gyászjelentések sablonszavait alig-alig törte meg az igazi fájdalom érzelme. Életpályája csillagfutás volt; ritka jellemű hazafi; európai hírre hivatott mély költő; a nép jötevője s barátja; a nemzet bátor és feddhetetlen képviselője; magasztos költő – sorakoznak a közhelyek.

Maga a temetés tüntetéssé változott. Olyannyira, hogy hivatalos jelentést is kellett tenni a losonci járás főszolgabírájának az ott törtétekről.

A Losoncon megtartott gyászünnepély több ezer ember jelenlétében – ma már tudjuk – kettős hatású volt. Itt indult meg a Madách-kultusz, a megtört pálya és a Mű ettől kezdve az irodalmi érdeklődés, az európai és a világirodalom része lett.

Másrészt ez a gyászünnepély beilleszkedett abba a sorba, amely az ötvenes évek végétől – hatvanas évektől kezdődően a magyar irodalom halhatatlanjai emlékének felidézésével a nemzeti ellenállást, a nemzeti kitarthatást, önbecsülést volt hivatott szolgálni. Nincs a magyar irodalomnak jelese, akinek szobrot ne emelnének. Írói ünnepeket tartanak szerte az országban, Kazinczynak Széphalmon, Zrínyinek Szigetvárott, Vörösmartynak Pesten, Kisfaludynak Balatonfüreden rendeznek "szent ünnepet". Az efféle ünnepek célját az 1860. évi Berzsenyi-ünnepek szónoka így fogalmazta meg: "együtt alkotni és ápolni azon szellemet,

mely a múltnak öre, a jelennek vigasza, a jövőnek kezessége”.

Ilyen szellemet búcsúztattak 1864 októberében a magyar lapok. Legszebben a Koszorú, Arany lapja búcsúzott el tőle. Október 16-án közölte Madách *Őszi érzés* című, elégikus hangú versét, majd a következő lapon egy “-U.” szignójú szerző tartalmas és pontos értékelését, amely a maga nemében az első elemzése volt a madáchi életműnek. (Egyes források Gyulai Pált vélik felfedezni a szignó mögött.)

A versben Madách készül a halálra, bele-

törődve a megváltozhatatlanba, s utolsó, a rá jellemző kétkedő, reménykedő kérdésére mi már tudjuk, megadjuk a választ, legalábbis ami a költői sorsát illeti:

És én éltem, amíg
Halni megtanultam.
Vesztve vesztettem, míg pusztá életemtől
megválok nyugodtan.

Oh, de mély a sír is
S ami int, ha part e
a vesztett virággal – S a sejtés, ki tudja
Honnan, – merre-merre.

Réti Zoltán: *London (tus)*

Andor Csaba

Madách Imre levele Frenyó Nándornak

1859. március 27-én báró *Balassa Antal* levelet ír Madáchnak, amelyben meghívja őt a gazdasági egyesület előmunkálatait tárgyaló tanácskozásra.¹ Nem tudjuk, részt vett-e Madách a levélíró kékkői várában április 12-én tartott tanácskozáson. Az mindenesetre bizonyosnak látszik, hogy a tanácskozás nem maradt el, s hogy később, augusztus 11-én a Szécsényben tartott alakuló ülésen már ott volt Madách.² Az alakuló ülés után csaknem egy évvel később megjelent újabb tudósításából kitűnik, hogy Madách már az egyesület

megalakulása óta az ideiglenes választmány tagja.³ Más forrásokból azt is tudjuk, hogy Madách 1860-61-ben az egyesület második alelnöke, 1862-ben pedig első alelnöke.⁴ 1862-ben, az alább következő Madách-levél keletkezésekor, az egyesületnek már hét szakosztálya is van; a hetedik a "közgazdasági, statisztikai szakosztály", valószínűleg ennek a szakosztálynak az ülésére invitálja a címzettet a levélíró.⁵

De lássuk magát a levelet!⁶

A.Sztregova
862 Jun. 19én

Nagytiszteletű lelkész Úr!

A gazdasági egyesület statistikai 's nemzetgazdasági szakosztályának ülését kívánnám ma megtartatni, ha az illető érdemes tagokat a' kedvezőtlen idő megérkezétkben nem akadályozza. Nagy tisztetű Uraságotat tehát mint e bizottmány érdemes tagját szintén ezennel beces részvétére felhivni bátorkodom. – Fogadja öszinte tisztetlem nyilváníását

alázatos szolgája
Madách Imre

A szakosztályok működéséről annyit tudunk: egy 1862-es jegyzőkönyv úgy foglal állást, hogy a szakosztályok megfelelő működése nélkül az egylet működése sem lehet eredményes. Ugyanez az 1862. március 30-án Losoncon kelt jegyzőkönyv megállapítja, hogy a szakosztályok még nem készítették el a jelentésüket.⁷ Lehetséges, hogy a jelentések elkészítését sürgető jegyzőkönyv készítette Madáchot a szakosztályi ülés összehívására. Az a körülmény, hogy Madách hívja egybe a szakosztály ülését, arra enged következtetni, hogy a szóbanforgó szakosztály elnöke vagy helyettes elnöke lehetett. Nem tisztázott, sor került-e a tervezett ülésre vagy sem.

Több mint egy éven át a jelen tanulmány írója, minden kétség ellenére csaknem bizonyosnak tekintette, hogy a levél címzettje *Henrici Ágoston* alsósztrégovai lelkész volt. Ezt látszott alátámasztani a megszólítás, amely az eddig közzétett Madách-levelekben csak egy helyen fordul elő, éspedig egy olyan levélben, amely minden kétséget kizáróan *Henrici Ágoston*nak szól.⁸ Így tehát rendhagyó módon köszönetet kell mondanom e tanulmány késedelmes megjelenéséért, mivel egy súlyos félreértés korrekcióját tette lehetővé.

A levél tartalma nem hagy kétséget afelől, hogy a címzettet Madách lakóhelyének néhány kilométeres körzetében kell keresnünk, máskülönben nehezen képzelhető el, hogy időben odaérjen a levélírás napjára összehívott (s ennél közelebbi időpontot nem is tartalmazó) ülésre. S mivel Madách közvetlen környezetében, a levélírás időpontjá-

ban eddigi ismereteink szerint *Henrici* volt az egyetlen evangélikus lelkész, ez adott okot a félreértésre.

Arra, hogy a feltételezés hibás, magának a feltételezett címzettnek az unokája, *Henriczy Bendegúz* hívta fel a figyelmemet 1989 decemberében.⁹ Ő ugyanis határozottan azt állította, hogy a gazdasági egylethez inkább anyai dédapjának, *Frenyó Nándor* nógrádszentpéteri evangélikus lelkésznek lehetett köze, mintsem apai nagyapjának, *Henrici Ágoston*nak. Mivel azonban *Frenyó Nándor* neve *Harsányi Zsolt* regényében tűnik fel először és utoljára a Madách-irodalomban (még a nemrég megjelent *Életrajzi krónika* névmutatója sem tartalmazza),¹⁰ ezért a nógrádszentpéteri lelkész, mint lehetséges címzett, csak másodsorban jöhetett szóba. Tovább nehezítette a kutatást az a körülmény, hogy az egylet működéséről kevés levéltári anyag áll csak rendelkezésünkre, s azok között sincs az egylet tagnévsorával kapcsolatos érdemi információ.¹¹

Egy eddig publikálatlan (bár 1913 óta a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött) Madách Imréhez intézett hivatalos levél tette egyértelművé, hogy a címzett valóban *Frenyó Nándor* lehetett.

Közbevetőleg talán nem árt megjegyezni, hogy *Henriczy Bendegúz*, noha a *Henrici Ágoston*hoz intézett levelet mindmáig gondosan őrzi, nem tudott erről a levélről, s már ez is arra vallott, hogy más lehetett a címzettje. Hasonlóképpen érthetetlennek tűnt, hogy édesapja, *Henriczy Béla* poltári lelkész miért nem tette közzé a másik levéllel egyidőben ezt a levelet is. Ezek a kételyek azonban

sokáig nem látszottak elég megalapozottnak ahhoz, hogy Henrici Ágoston helyett más, valószínűbb címzettet feltételezzünk.

A címzett személyére a gazdasági egylet által Madách Imrének írt hivatalos levél világít rá. Az egyik ilyen levelet, amelyben az 1863. nov. 24-én Balassagyarmaton tartandó választmányi ülésre hívja meg őt *Szakall Elek*, az egylet titkára, már 1942-ben közzétette *Halász Gábor*.¹² A másik levél a választmányi ülés során (vagy közvetlenül utána) született, s abban arról értesíti Madách Imrét az egylet titkára, hogy ismét választmányi tag lett, majd az ülés határozatainak 7., Madách Imrét is közvetlenül érintő pontját közli:

“7. A közigazgatási és statisztikai főszakosztály elnöke: Balogh Antal, tagjai: Madách Imre, Szontagh Pál, Kis Gábor, Sréter Horác, Hinko János, Frenyo Nándor, Desevffy Ottó, Pokorny Gusztáv, Dacsó Pál, Horner József urak.”¹³

Frenyó Nándorról dédunokája, Henriczy Bendegúz lényegében ugyanazokat az információkat tudta elmondani, amelyek Harsányi Zsolt regényében is megtalálhatók.¹⁴ Ez nem is meglepő, figyelembe véve, hogy Harsányi kapcsolatban állt Henriczy Bélával;¹⁵ tőle is, de esetleg közvetlenül Henriczy Béláné Frenyó Iréntől is értesülhetett Frenyó Nándornak Madách Imre életében játszott szerepéről.

A családi hagyomány szerint Frenyó Nándor Madách 1861-es korteshadjáratát szervezte, s annak sikere nyomán a költő-politikus egy szent Pétert ábrázoló metszetet ajándékozott neki a következő ajánlással: “Szent Péter buzgó papjának, Frenyó Nán-

dornak, emlékül, aki engem a kakas kukorékolására sem tudott megtagadni, s akinek én is ezt kiáltom oda: Tu es Petrus! Madách Imre.” Henriczy Bendegúz gyermekkorában még látta a képet nagyapja (Frenyó Gyula) házában, majd a második világháború után Losoncon, a múzeumban látta viszont, de már az ajánlást kivágták belőle.

Érdekes, hogy Madách “korteshadjáratáról” gyakorlatilag semmit nem tudunk, így annak kapcsán nevek sem merültek fel eddig a Madách-irodalomban, hacsak nem számítjuk ide Harsányi regényét, aki azonban csak feljegyezni tudta a családi hagyományt. De hasonlóképpen kevés a gazdasági egylet működésével kapcsolatos levéltári anyag is, kü-

lönösen kevésbé ismert a szakosztályok működése. Többek között ezért is érdemel figyelmet ez a levél, mivel tanúsítja, hogy nemcsak léteztek, de bizonyos mértékig működtek is a szakosztályok.

A címzett, Frenyó Nándor a kövi Frenyó család tagja,¹⁶ önéletrajza szerint 1814. okt. 19-én született Nagysztracinban; édesapja: *Frenyó András*, édesanyja: *Fábry Mária* volt. Előbb Rozsnyón tanult, majd Pozsonyban (filozófiát és teológiát), Eperjesen (jogot), végül Jénában. *Széch Sámuel* mellett volt segédlelkész, mígnem Szeberényi püspök 1843. aug. 9-én pappá szentelte.¹⁷ Később fia, *Frenyó Gyula* is lelkész lett, s az ő lánya, *Frenyó Irén* révén, akit Henrici Ágoston fia,

Henriczy Béla vett nőül, rokoni kapcsolatba került a két család.

Alsósztrégova és Nógrádszentpéter közelsége valószínűvé teszi, hogy Madách többször is megfordult ott, bár azt nem tudjuk, hogy Frenyó Nándorral való ismeretsége mikor kezdődhetett. A családi hagyomány közös vadászatokról is tud. Azokon azonban Madách csupán a verseit olvasta fel (ez egybevág unokaöccsének, *Balogh Károlynak* a visszaemlékezésével, aki szerint a Madách-fivérek egyike sem volt vadász).

Sajnálhatjuk, hogy Madách Imre utolsó éveiből inkább a közélet, s a magánélet területén állnak rendelkezésünkre információk, s egy fontos köztes területről, a társasági életéről jóformán csak anekdotákkal rendelkezünk. Pedig a jelek szerint voltak olyan "szereplők" Madách életében, akik nagyobb figyelmet érdemeltek volna: Frenyó Nándor, akivel a jelek szerint a kései Madách politikai tevékenysége legalább két ponton összekapcsolódott (választási küzdelem és gazdasági egyesület), mindenképpen közéjük tartozott.¹⁸

Jegyzetek

1. Staud Géza (szerk.): Madách Imre összes levelei. Bp., 1942.II.66. 2. Falusi Gazda 1859.IX.6. 280-281. 3. Falusi Gazda 1860.VII.31.190. 4. Maruzs Mónika: Adalékok a "Nógrád megyei gazdasági egyesület" történetéhez. In. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve VIII. Salgótarján, 1982. 128.

5. Maruzs Mónika: i.m. 124. 6. Ezúton mondok köszönetet *Borda Lajosnak és feleségének*: nekik köszönhető, hogy Madách Imre itt közzétett levele előkerült. 7. Gazdasági Lapok 1862.IV.20.267. 8. Halász Gábor (szerk.): Madách Imre összes művei. Bp., 1942.II.884. 9. A sztrégovai lelkész Henrici Agostonnak írta a nevé; fia, Béla és unokája, Bendegúz már a Henriczy írásmódot használja. 10. Radó György: Madách Imre. Életrajzi krónika. Salgótarján, 1987. 11. A Nógrád megyei Levéltár igazgatójának, dr. Varga Lászlónak szíves közlése szerint a gazdasági egyesület iratait tartalmazó X. 101-es fond nem tartalmaz személyekre vonatkozó információt. 12. Halász Gábor: i.m.II.1150. 13. Országos Széchényi Könyvtár. Kézirat-tár, An.lit.3843. 14. Harsányi Zsolt: Ember küzdj'... Bp., 1942. (IV. kiadás.) III. 161. 15. Nógrád megyei Levéltár. XIII. 1. A Bory-Madách család iratai. A Harsányi Zsolthoz írt levelek között négy levélnek is Henriczy Béla a feladója. 16. A család eredetével kapcsolatban lásd: Forgón Mihály: Gömör-Kishont vármegye nemes családai. Kolozsvár, 1909. 245-246.old. 17. Evangélikus Országos Levéltár. Bányai Evangélikus Egyházkerület ordinációs anyakönyve. 1843/LXIII. 338.old. Ezúton mondok köszönetet Terray Barnabásnak Frenyó Nándor és fia, Frenyó Gyula önéletrajzának megtalálásáért, valamint Vető Bélának, aki Henrici Ágoston önéletrajzának, s a Henrici családdal kapcsolatos levéltári anyagoknak a megkeresésében nyújtott segítséget. 18. Végül, de nem utolsó sorban Kerényi Ferencnek mondok köszönetet, aki tanácsaival, észrevételeivel segítette a Madách-levél közzétételéhez kapcsolódó kutatást, s magát a publikálást is.

Radó György

FORGÁCSOK

Madách és Einstein

Bármennyire átszötte évtizedeimet és foglalkoztat mindámig Madách és a *Tragédia* témája, mégis valahányszor újra hallom, látom vagy olvasom a művet, mindig felfedezek benne valami újat, ami eddig elkerülte a figyelmemet.

...Hallgatom lemezjátszómon, s nem először, Dobos Attila operájának egyelőre csak hang-
lemezre felvett részleteit, és megvillan egy gondolatom: az első színben, ahol Lucifer vitázik az
Úrral, ezeket a szavait hallom megzenésítve:

Te anyagot szültél, én tért nyerék,

.....

.....

Ott állok, hol te, látod, mindenütt

...Madách Imre 1864 októberében hunyt el, Albert Einstein 1879 márciusában született, relativitáselméletével 1905-ben jelentkezett. Lehet-e hát kapcsolat kettejük eszméi közt?

Lehet.

Azt hiszem, nagyon kevesen vannak, akik a relativitáselméletet teljesen megértik, én nem tartozom közéjük, van azonban egy vonatkozása, melyet megérttek, és most ezt próbálok közérthetően elmagyarázni.

Közérthetően, bár nem szemléletesen, ábrázolva.

Mert nem szemléletes sem a matematikai pont (hiszen kiterjedés nélküli létező, mely csak kompromisszummal – odarajzolt pettyel – ábrázolható.). Elvben láthatatlan a vonal is (hiszen

nincs szélessége, csak hosszúsága), a felület is (nincs vastagsága) és persze, hogy a tér, az üres tér is.

Nagy ügy! – gúnyolódhat valaki – hát persze, hogy az üresség nem ábrázolható. Hol itt a kapcsolat Madách és Einstein között?

A sejtésben. Ezt nevezi Kant így: *a priori*, és elemzi mint létformát, mely eleve benne van a gondolkodásunkban.

A jelenségek – köztük “*ex definitione*” az *a priori* fogalmak – léteznek már akkor is, amikor még nem fedezték fel létezésüket.

Felfedezésük pedig köszönhető ugyan vak véletlennek is – de ez a ritkábbik eset – a gyakori az, hogy létezésüket már előre sejtji a felfedezőjük és keresi, kutatja őket, törvényszerűségüket. (Kolombusz is azért bontotta ki a Santa Maria vitorláit, mert szárazföldet sejtett odaát: igaz, Ázsiát). Hogy a sejtés hogyan keletkezik, miből ered, azt Einstein kimondatlanul is a maga “kozmosz vallásosságára” vezeti vissza, de erről majd később. Most elégedjünk meg azzal, hogy Einstein egy napfogyatkozásról készült angol fényképfelvételeket attól a sejtéstől indítva tette vizsgálat tárgyává, hogy az egyébként mindig egyenes fénysugár egy nagytömegű égitest gravitációs mezején áthaladtaiban elgörbül. Sejtése beigazolódott, s ezzel már meg is lelta a jelenség magyarázatát: az anyag jelenléte meggörbíti a teret. A régi, euklidészi geometria csak azt ismerte, ami ábrázolható: görbe vonalat, domború felületet, de mindezt csak az egyenesnek ismert térben. 1854-ben ugyan Bernhard Riemann a tér fogalmát matematikailag kiterjesztette a nem-euklidészi terekre is, ám ez, nem lévén ábrázolható, merő elmélet maradt mindaddig, amíg Einstein az anyag gravitációs mezejében elhajló fénysugárral szemléletesen be nem bizonyította, hogy miként a vonal és a felület – úgy a tér is lehet görbült.

Madáchnál persze természettudományos felfedezésről, gravitációs hatásról, görbült térről nem lehet szó – annál bámulatosabb, hogy szövegében mégis ott van ugyanaz a sejtés, amely Einsteint a relativitáselmélet megalkotására vezette: tér és anyag szükségképpen, szemléletes hasonlatokkal is alátámasztott (“*Az élet mellett ott van a halál, / A boldogságnál a lehangelés, / A fénynél árnyék*”) összefüggése.

És most kerítünk sort Madách vallásosságának és Einstein “kozmosz” vallásosságának hasonlatosságára.

Az azóta elhunyt *András László* jó barátom volt. Sokra becsültem, mint a spanyol nyelvű irodalom fordítóját, s amikor *A Madách-rejtély* című könyvét írta, szívesen adtam neki kölcsön, akkor még csak nyomdában lévő könyvem (*Madách I mre - Életrajzi krónika*) kéziratának másolati példányát. Majd megjelent könyve nekem ajándékozott példányának dedikációjában azért utal jóleső vitáinkra, mert műve alapgondolatával bizony egyáltalán nem értettem egyet és telefonszámlám terhére hosszas-hosszas vitákat folytattunk róla.

András László ugyanis mindenáron azt akarta bizonyítani, hogy Madách vallástalan volt, csak bigott anyja kedvéért tett eleget formáságoknak. (Bár lázadozott is, például, mikor pro-

testáns nőt vett feleségül.)

András szerint *Az ember tragédiája* annak története, miként távolodik el az ember az istenhittől. Ezzel szemben én azt állítottam – s vallom ma is –, hogy Madách egyidőben volt mélyen hívő katolikus és lelkesedett korának szabadelvű felfogásáért meg tudományos vívmányaiért; *Az ember tragédiája* pedig, akárcsak minden többi műve és egész élete is, tudatos küzdés mindezek összegegyeztetéséért. Egyik fő érvem az volt, hogy ez a küzdés kifejezetten ott van mind Ádámban (*“A cél halál, az élet küzdelem/ S az ember célja e küzdés maga”*, 13.szín), mind Lucifernél (*“Küzdezt kívánok, diszharmoniót,/ Mely új erőt szül, új világot ad”*, 2.szín), mind, mégpedig a mű summázatául, ezt mondja maga az Úr (*“Mondottam, ember: küzdj és bízva bízzál!”* 15.szín).

Most, jóval vitánk után, azt fűzöm hozzá, hogy Einstein viszonya a valláshoz ugyanaz volt, mint Madáché, csakhogy ő már tudományos diadalútjának csúcsán és korszerűbb világtörténelmi ismeretek birtokában tovább jutott közös felismerésük megfogalmazásának útján: 1930. november 11-én a Berliner Tagblattban *Religion und Wissenschaft* (Vallás és tudomány) címmel megjelent cikke tömör általános vallástörténelmi áttekintést ad (vallások keletkezésének kétféle oka lehet: az ismeretlen természeti erőktől való félelem vagy egy felsőbb lény gondoskodásának reménye: “félelem-vallások” és “erkölcsi vallások”); majd e szenvtelenül racionális gondolatsort követően szinte meghökkentő szenvedélyességgel hitet tesz saját vallásosságáról.

Nem valamelyik történelmi egyház hívének vallja magát – hitét kozmikus vallásnak nevezi.

Miből áll ez a *kozmosz vallás*?

Nyomait Einstein keresi és meg is találja “minden idők vallási bölcséiben”, így Dávidnál zsoltáraiban, a buddhista tanokban és a kortársaik által ateistának vélt, illetve eretneknek mondott, bár a legmagasabb rendű vallásos meggyőződéssel áthatott szellemekben, mint szerinte Demokritosz, Assisi Szent Ferenc, Spinoza volt; velük szemben elutasítja a dogmákra épült, antropomorfizmust mutató, tételes vallásokat, s az ezeknek tanaitól megtisztult, immáron kozmikus vallásosságnak valóságos himnuszát zengi. “A tudományos kutatásnak legerősebb és legnemesebb hajtórugója”, s végül definíció helyett mintegy vallomást tesz arról, milyen elmunkával jutott el korszakalkotó felfedezéséhez:

“Aki mindazt az irtózatot erőfeszítést és mindenekelőtt azt az odaadást, melyek nélkül úttörő tudományos gondolatalkotás nem jöhet létre, felmérni tudja, csupán az képes annak az érzésnek az erejét felmérni, amely egyedül alkalmas rá, hogy egy ilyen, a közvetlen gyakorlati élettől távolálló munka származzék belőle”. Bonyolult mondat, de rögtön világos lesz, ha hozzátesszük, hogy nem más, mint az einsteini relativitáselmélet megalkotásának védőbeszéde: hogy az öbenne munkáló kozmikus vallásosság volt az a *hajtórugó*, mely őt felfedezésére ve-

zette. Vagyis itt érkezünk el ahhoz a *sejtéshez*, amely a felfedezéseket szükségképpen megelőzi, és amely közös Madáchnál meg Einsteinnál. És pedig úgy, ahogyan néhai András László barátommal, most a nagy Albert Einsteinnal kell, hogy vitázzam:– abban, hogy ő eleve elutasít minden tételes – történeti vallást: “Nem létezhet olyan egyház, melynek fő tanítása a kozmikus vallásosság alapulna” írja.

Abban, hogy a tudományos felfedezéshez vezető úton akadálynak látja az antropomorfizmust, igaza van. Mert mi az antropomorfizmus? Magyarul: emberszerűség, a primitív embert az elvont istenfogalom megértéséhez segítő hasonlat. Mai világképeinknek, szellemi fejlettségünknek, az einsteini kozmikus vallásosságnak, sőt a mai teológiának is megfelelő istenfogalom helyett az a felhőkön trónoló, nagyszakállú öregúr, akinek a régi festők ábrázolták.

Amit vitatok, az Einsteinnek a vallástörténeti áttekintését követő mondata: “Érthető tehát, hogy az egyházak mindig is küzdöttek a tudomány ellen és üldözték annak képviselőit.”

Ez a megállapítása azokra a babonákon nyugvó vallásokra érvényes, amelyeknek “papjai” a tudomány fényétől féltik hókuszpókuszaik leleplezését. S ha azt mondom, hogy érvénytelen a mi európai (euramerikai) kultúránk – a Madáchban is élő kultúra – egyik pilléréül szolgáló bibliai, zsidó-keresztény vallásra, akkor ez a kijelentésem már a jelenkorba belenyúló történelemre vonatkozik.

E vallás egyházi szervezetét, kezdve az ószövetségitől, emberek hozták létre emberi gyarlósággal. Már Dávid, akinek házából a Messiás fog származni, vétkezett Uriás és annak felesége ellen. Péter, a kőszikla, melyre Krisztus az egyházát fogja építeni, háromszor tagadja meg őt, mielőtt a kakas megszólal, és VI. Sándor pápa vérfertőzésétől VIII. Henrik angol király sorozatos feleségvilgosságáig a keresztény felekezetek földi története tele van emberi gyarlósággal, sőt bűnnel...

És mégis... Most, a második ezredfordulóról visszanezve, a Második Vatikáni Zsinat után, az Ökuménia korában, amikor II. János Pál pápa a világ-antiszemitizmust kezdeményező “istenyilkosság”-vádát és annak következményeit “Isten és az emberiség elleni bűnnek” minősíti, amikor az Egyház elismeri a 400 év előtt elítélt Galilei igazát, most vajon Einstein kimondaná-e fentebb vitatott mondatát?

Nem hiszem. Sőt állítom, hogy ma, amikor a mi kultúránktól idegen – Indiában hindu és mozlím, a Balkánon pánszláv és pániszlám – fundamentalisták stb. mérsárolnak ártatlan tömegeket, ki merem mondani, hogy a mi zsidó-keresztény alapú euramerikai kultúránk gyarlóságokon és bűnökön átgazoló történelme nélkül nem juthattak volna el: Einstein a kozmikus vallás, Madách *Az ember tragédiája* gondolatsorához, mindketten az emberi elme felfedezéseit szükségképpen megelőző *sejtéshez*.

És még egy meghökkentő találkozása volt Madách és Einstein gondolatainak egymással: a fáradhatatlan Madách-kutató *Andor Csaba* hívta fel rá figyelmemet, ő lelte meg a költő szétzört, előzőleg még kiadatlan feljegyzései közt és publikálta a vonatkozó szöveget a *Madách*

Imre kéziratai és levelezése, Katalógus (Petőfi Irodalmi Múzeum. Bp. 1992) c. könyv 389. lapján.

Hol volt Madách Einsteintől! Időben mintegy fél évszázad (a természettudomány szédítő fejlődésének fél évszázada!), ismeretekben a tudóstársaságok egyik legnagyobbját és a vidéki kastélyába zárkózó földesurat egy világ választotta el egymástól – és mégis, ha egymás mellé írjuk a két idézetet, elképedünk:

MADÁCH: *Nem az a kérdés(,) jó(l) jár-e örad, de úgy jár-e mint a többi.*

EINSTEIN: *Gehen zwei ideale Uhren irgendwann und irgendwo gleich rasch (wobei sie unmittelbar benachbart sind), so gehen sie stets gleich rasch (unabhängig davon, wo und wann sie am gleichen Ort miteinander verglichen werden).*

Az einsteini relativitáselmélet pilléréül szolgáló időkoordinátatengelyen való mérés lényegét tehát már Madách is értette, mint olyan sejtést, amelyet Kant *apriori* gondolatnak nevez, és amely minden felfedezésnek az alapja.

Ugyanazon a cédulán (Andor Csaba katalógusában a 936. szám alatt), amelyre Madách ezt az "einsteini" gondolatát feljegyezte, más feljegyzései is találhatóak. Köztük a *Lorán* név ("Lorán/maga Devecser jó") arra enged következtetni, hogy ezek az írások a *Csak tréfa* című színdarab idejéből erednek (annak egyik szereplője Zordy Lorán), e művét Madách 1844 előtt írhatta, mert ez év február 9.-én Szontagh Pálhoz írt levelében is Loránt említi: "...megtörhettek, de maghajolni nem fogok. – Minden nap úgyis inkább hasonlóvá tesz mintegy látnoki ihlettel írt Loránomhoz..." Ám logikai kapcsolatot e dráma és az órák járásának egyidejűsége közt nem sikerült felfedeznem, tehát valószínű, hogy csak időbeli egybeesésre következtethetünk: Madách "einsteini" gondolatának létrejötté kb. a *Csak tréfa* megírásának idejére, feltehetően 1843 második felére eshet: ekkortájt küszködik Madách a köszvényvel és írja a megyei politikai-társasági életből való kiábrándultságáról tanúskodó közgyűlési tudósításait (amint említett színdarabja is ezt tanúsítja).

Történelem és térkép

Aki történelmet ír – akár levéltárakban búvárkodó kutató az illető, akár erővonalakat felfedező író –, kezdje a térképpel.

Nézze hosszan, elmélyedve, és olyasvalami fog vele történni, mint azzal a fényképésszel, aki maga hívja elő felvételeit. A sötétkamra piros fényénél beteszi lemezét, filmjét az előhívó folyadékba és vár. Nézi hosszan, elmélyedve, és egyszerre csak körvonalak jelennek meg a felvételen, fokozatosan erősödnek, élelednek, mígnem végül teljességében megjelenik szeme előtt a kép.

Ugyanígy jelenik meg a térképet elmélyedve néző történész előtt az, amit Isten keze formált: a természet.

Tegyük egy próbát.

Nézzük hosszan, elmélyedve a glóbuszon az Atlanti óceánt.

És nini: a nyugati meg a keleti part szinte egymásba illeszthető: ahol Dél-Amerika csücske a brazil Sao-Roque foknál kitüremkedik, ott a túloldalon szinte beleillik a Guineai öbölbe, melytől északra a kiszögellő Zöld-fok viszont az amerikai Antilla-tengerbe és felette a Mexikói öbölbe nyúlik bele – mintha a közbenső karibi szigetvilág csekélyke vulkánikus pörsenés-ként jött volna létre. És észak felé folytatódik az USA, majd Kanada keleti partja, hogy az új fundlandi kiszögellésben végződjék...

És ideát?

A nyugat-európai partvonal előtt az Északi tengerből szinte meglepetésszerű váratlansággal kiemelkedő brit szigetekkel “válaszol” a nyugat-atlanti vonalnak, hogy végül a Labrador és Skandinávia mintegy erőszakos elválasztójaként a grönlandi óriás ékelőjük közéjük...

Tessék csak a glóbuszon nyomon követni az elmondottakat: valóságos ős-őskori földtörténeti katasztrófának, az atlanti szétválásnak, a víztömeg benyomulásának – netán az Atlanti-tisz-monda emlékének – leszünk a tanúi...

Ugye érdemes hosszan, elmélyülten nézni a térképet.

És most vessük tekintetünket Európára, annak is a szívére.

A Földközi tengerből hirtelen, meredeken emelkednek ki az Alpok: az is az ottani francia nevük: Alpes Maritimes – Tengeri Alpok. Aki autózott már Nizzától Monte Carlóig (mint 1974-ben jómagam az én Egyetlenemmel egy társaskiránduláson busszal) a magasba meredő partszegély három párhuzamos országútjának egyikén, vagy legalább a sok-sok itt játszódó kalandfilmen, esetleg egy autóvesenyről készült filmriporton látta ezeket a merész kanyarokat, az személyesen is átélte az Alpes Maritimes hirtelen meredélyét. S folytatódik észak felé a hegyvonulat, úgy választva szét a franciául és az olaszul beszélőket, hogy egy-egy folyó völgye, mondják, valóságos nyelvész-paradicsom: amint a faluról falura változó dialektusokkal fokozatosan lesz franciából olasz, illetve fordítva.

Majd hirtelen kelet felé fordul a vonulat ott, ahol a kontinens legmagasabb csúcsa tornyosul ki belőle, Vajda Jánosunknak az örök fagy képe, “a Mont Blanc csúcsán a jég”, melyet onnét néztünk a messziségből az én Egyetlenemmel, ahol a reformáció emlékművén Illyésre nézett “a szablys Bocska”, hogy élő irodalomunkban Sütő jóvoltából a Kálvintól megégetett Servet mint *Csillag a máglyán* légyen jelen világszervezetek városában, Genfben, ahol keletnek fordul a hegyvonulat, a “négyezresek” sora, melynek gleccsereiből, hegyi forrásaiból eredve, ágaznak szét Európa vízgyűjtői: a Rhône, a Rajna és az Inn (mely Passaunál inkább felvevője, mintsem tápláló mellékfolyója a Dunának). E “négyezresek” úttalan hágóinak őrző kalauzait tette e különleges helyzetük független kantonszövetségé, *Svájccá* már az európai

hűbérvilágban, amikor szemkápráztató, de fukar tájaikon oly nyomorúságban tengődtek, hogy tulajdon fiaik vérét-életét kényszerültek zsoldért áruba bocsátani.

Míg csak az újkori közlekedéstechnika (vasút, alagutak, stb.) mintaszerű alkalmazása Európa gazdag bankjává nem tette a természet által is védetten semleges, többnyelvűen is egybefonódott országokat.

Kelet felé folytatódnak a vadregényes, magas (bár már nem négyezres) Alpok, németajkú lakosság érintkezik vele egyhitű, katolikus délszlávokkal, a 996 óta önálló, utóbb egy inkább házassodással, mintsem erőszakosan terület gyarapító dinasztia – a Habsburgok – alatt *Ausztria*, egészen a Lajtaig, ahol a történelemben ugyancsak erősen, de nem erőszakkal való nemzetgyarapodás más formát ölt.

Ugyancsak a térkép parancsára. Mert itt az Alpok egészen a Gellért-hegy folyamfordító tömbjéig dombok lankáivá alacsonyodva belesímulnak egy másik hegyvonulat, a Kárpátok ölelésébe, mely keletre magas torlaszként választja el Európa szívet s az abból nyugatra szétágazó vízgyűjtőket az északra-keletre elterülő síkság vízgyűjtőitől – az Elbától a Volgáig... Hát ezeket mondja el Európának az Alpokkal s Kárpátok ölelésébe nyúló "szívéről" a térkép.

Az antik Róma hivatása a mediterrán humanitás egyesítése, Európa szívében megelelgeszik a dunai limeszel s azt csak egyszer lépi át: amikor a provinciáit zaklató dákokat semmisíti meg; még azzal sem törődik, hogy két kárpát-medencei provinciáját, Pannóniát és Dáciát egymással egyesítse. A limes itt a vízgyűjtő folyamok (Duna, Tisza) egyik oldalát védi, a másik oldalt Róma átengedi Barbárföldnek.

A limes nem természeti, hanem stratégiai határ volt. Az ilyenektől mentsen meg az Isten, hiszen a magunk rövid életében is ismételten átélhettük, hogy akár egy-egy birodalom összeomlása – 1918, 1989 – akár egy-egy békediktátum – 1920, 1938/40 – szinte egyik napról a másikra megváltoztathatja, minden természetes igény ellenére...

Természetes igény? Az európai népek létformája a nemzet, igényük a nyelvi-néprajzi (divatos szóval: etnikai) hagyomány szerinti életmód. Amikor a római rend és a barbár káosz közti stratégiai limes a birodalom összeomlásával megszűnt, a provinciák helyén sokféle hadi-nép kavargása során az avar nép (egyes történészek szerint a közelgő magyarok előőrsé) foglalta el a Kárpát-medencét, mint természetes földrajzi egységet. E pogányok tán fel sem vették, hogy a földrajzi egység gazdaságit jelent, s miután Nagy Károly frank császár eltörölte őket a keresztelkedő Európából, a természetadta földrajzi egység gyér frank, szláv, bolgár s miegyéb településekkel várta az egységteremtőt.

Az térben-időben messziről jött. Östörténészeink nagyon hozzávetőlegesen tudják meghatározni, mikor és hol vált ki az ugor ösközösségből, otthagya a vogul és osztják (önmagukat manysinak, hantinak nevező) nyelvtestvéreket, az a csoport, melyet idegen említői többféle-képp – ugor, uhor, turk, szavartoj aszfaloj névvel stb. – illettek (a Dzsajháni iratában álló *maj-*

giri az önelnevezésükre látszik utalni). A sok rokonságmeghatározó elmélet egybevetésével a IV. században a dél-szibériai Isim-Tobol folyóvidékről indulhatott el és a IV-VI. század között több hullámban a Káma alsó, a Volga középső vidékére érkezhettek az az ugor nyelvet megőrző csoport. További vándorútjáról már pontosan tanúskodik a nyelvtudomány: a más nyelvekből eredő életmódjelző szavak alapján állapítható meg - "homok", "sajt", "borjú", "szakáll" stb. a volgai türkökkel, "tehén", "kard", "asszony", "özvegy" stb. észak-kaukázusi irániakkal való - érintkezés. A szavakkal való gazdagodás pedig fogalmakkal, tehát ismeretekben való gyarapodást jelez. S hogy mi volt ez az érintkezés? Nem tudjuk. Összeházasodás? Együtt munkálkodás? Együtt védekezés? Vagy mind együtt? Ez a valószínű. És azt is tanúsítja a tudomány, hogy eközben a befogadó ugor ősnyelv megőrizte jellegét, mind struktúrában (pl. agglutinálás), mind az eredetére visszamutató szavaiban (pl. "vér", "kéz"): az erős, de nem erőszakos beolvasztás (asszimilálás) tehát a tényeken alapuló magyar útnak már a nemzetté válás csirájakor sajátossága. A krónikák hitelessége vitás: ezt-azt mítoszokból vagy külföldi krónikákból vehették át (pl. a hun nyelvből semmi sem maradt fenn, így ez a rokonság mítosz), de az Anonymusnál felsorolt hét törzs neve közül csak kettő ("megyer", "nyék") ugor eredetű, mégis a többség ezeknek vezérségét ("Árpád") választotta: ez is azt bizonyítja, hogy a beolvasztás a magyarságnak az a sajátossága, melyet vándorútjáról hozott magával a Kárpát-medencébe, ahol a IX. század végén épp erre volt szükség, s ahol száz év érlelődés (eufemisztikusan: "kalandozások") után a bölcs Géza fia Vajk - Szent István - törvényével, Intelmével épp ez a sajátosság tette nemzetté.

Mert az erős, ám sosem erőszakos asszimilálás azóta folytatódik: pl. a szlovákoknak a számtalan kölcsönös keveredés mellett a magyar uralom évszázadai után itt virágzott fel irodalmuk és tudományuk, a hazai ruszinok rokonai, a Dnyeszter-vidéki ukránok is Budán nyomtatták könyveiket, Budán meg Szentendrén épült a török Balkánról ide menekülő szerb művelődés, a horvátokkal a Zrínyi név fémjelzi a régi testvériséget.

Erdély helye a Kárpát-medence térképén különleges: a hegykoszorú csúcsai, mint északon a Beszkidék és a Tátra, északkeleten az Erdős Kárpátok, itt délkeleten Máramarostól Fogarasig elvágják szomszédaitól. Ámde itt még egy, a Királyhágón túl emelkedő Gyalui havas ékelődik be, tágra tárva a Mezőséget és Küküllőt, lakóhelyül már az európai vallásháborúk idején a vallásszabadság élén járó Erdélyi Fejedelemségben magyaroknak, még magyarabb székeleknek, részben asszimilálódó, részben német kultúrájukat ápoló szászoknak, magyarosodó örményeknek, s a legnagyobb számban a jogos sérelmeik orvoslásáért küzdő románoknak, kik Kárpátokon túli nyelvtestvéreikkel ellentétben nem Bizánc, hanem Középeurópa örökösiként Bécs és Róma felé tekintettek. Tehát a térkép: a nagy medencén belül a kisebb. És amiként a Vág, Garam, Ipoly, Zagyva, Sajó a Hernáddal, Bodrog a Latorcával, Talabor, Tarac és maga a Tisza, éppúgy a Szamos, Berettyó, a Körösök és a Temes is a hegykoszorú vizeivel táplálja a Dunát-Tiszát, páratlan földrajzi egységben teljes a gazdasági egybefüggés. A téképet csak ide-

ig-óráig lehet, addig is látszólag becsapni.

Szent István óta királyi hitvesekkel főurak, lovagok, írástudók, kalmárok, szolgák érkeztek Bajorföldről Bizáncig hazánkba, s hogy jórésük ittmaradt, beolvadt, arra elég bizonyíték egyik első mágnáscsaládunk, a Hunt-Pázmány német eredete. A kézművesség és bányászat meghonosításáért érkezett sokakon kívül egyéni példaként a XVI. század két nagy államférfi-át említjük: az eredetét nevével jelző Oláh Miklós és az olasz anya, horvát apa fia Fráter György a magyar történelem két fénylő csillaga. A családnevek tanúsága szerint: kell-e hangsúlyozni, hogy a magyar orvostudomány legismertebbje, Semmelweis, a magyar rapszódiaák szerzője Liszt néven került a történelembe, legnagyobb költőnknek meg eredetileg Petrovics volt a neve?

A magyart nemzetté tevő asszimilálás erős, nem erőszakos elvének megtagadásai vezettek az Úr keze, a természet által rajzolt térképnek Trianonban, a bécsi döntésekben és Párizsban stratégiai határokkal történt megcsúfolására, a gazdasági egység szétszabdolására, a legeredményesebben asszimilálódó, magyar világdicsőséget színpadon (Molnár Ferenc), könnyűzeneben (Kálmán Imre), költészetben (Radnóti Miklós), tudományban (atomtudósok), sportban (Petschauer Attila) stb. szerző magyar zsidóság ellen – igaz, külföldről rendelt, de a fajvédelem hazug jelszavával honi bűnözők által végrehajtott – tömeggyilkosságra. Ám ez már a jelenbe vezetne, mi pedig a térkép és a történelem összefüggését vizsgáljuk.

Dehogy is irredenta az, aki hosszan, elmélyedve nézvéen Európa szívének térképét, azt állapítja meg, hogy a Kárpátok hegykoszorúja és annak megszakadásánál két folyó, a Lajta és a Száva által határolt természeti egység népeit (netán szövetségi, netán kantonális, netán egyéb struktúrában) csak az évszázadokig bevált igazi magyar út, az erős, de nem erőszakos asszimilálásban megnyilvánuló krisztusi szeretet, a gyűlöltségek szítását megakadályozó belföldi és nemzetközi megbékélés kovácsolhatja kiegyensúlyozott, tartós gazdasági egységbe.

Szép magyar beszéd

Patrióta szívemet évente megdobogtatta az ifjúság vetélkedése: ki ejti ki legszebben drága nyelvünk szavait. Fokozódott a lelkesedésem, amikor a versengésnek a mai határokon túlról is érkeztek pályázói.

Csupán azt hiányoltam – bár talán saját figyelmetlenségem az oka –, hogy nem közölték, milyen magyar szöveg elmondásával mérték össze szép kiejtésüket a versenyzők. Gondolom: Kölcseytől, Vörösmartytól, esetleg Adytól, Kosztolányitól vagy tán Radnótitól, Pilinszkytól vették a "nyersanyagot".

Ámde nagyúr a divat. Elszabadult fantáziámmal elképzelem, hogy nincs messze az év, amikor egy ifjú versenyző a *Csirkefej* szövegéből vett részlettel mutatja be, milyen a szép magyar beszéd.

Käfer István

MAGYAR–SZLOVÁK JEGYZETEK

A *Kultúrny život* ezévi első öt számának magyar vonatkozásairól

“A magyarok a szlovák politika végzete”

/Vladimír Mináč/

Az ezeréves álmok kérdőjelei

A beteljesülés első pillanatai bizony nem a föltétlen lelkesedése a szlovák másképp gondolkodók körében. A husáki “konszolidáció” alatt betiltott *Kultúrny život* tovább jelzi évfolyam-számozását és azt a szellemiséget, amiért annak idején elhallgattatták. A “magyar végzet” ebben a hetilapban már nem végzetnek látszik, hanem éppen helyzetételünknek a másik nemzet-testvérrel, a csehekkel együtt a jelen és a jövő szlovák szellemiségében. A magyar vonatkozások talán kevésbé sűrűn olvashatók, mint az utóbb ismertetett laptárs, a *Literárny týždenník* hasábjain, ám itt minden egyes írás tájékoztatni és tájékozódni, tisztázni, rendezni akar.

I. Az első szám nyolcadik oldalán hosszú beszámoló olvasható *Tamara Archlebová* tollából Budapesti kiállításmegnyitók címmel. A cikkíró kétnapos látogatása során először főként az Artpool-galériával foglalkozik, a Fluxus-mozgalom keletkezésének 30. évfordulóján rendezett kiállítás kapcsán. Megemlíti *Szkárosi Endre* címergyalázó címlapját, az Újkapolcs Galériát, amit *kapocs*-nak magyaráz olvasóinak, majd a beszámoló végén *Galántai Györgytől*, az Artpool vezetőjétől idéz a következőképpen:

“Végezetül a nacionalista megnyilvánulásokról folytatott vitánk során... megjegyezte: a jó művész nem lehet nacionalista. Cégeval értek egyet, amikor megmondta, hogy minden hely jó, ha jóvá tesszük.” A januári második számban *Szirtes János*ról és a szlovákiai képzőművészetre is tett hatásáról szólva fejeződik be a budapesti képzőművészeti szemle.

II. A győri balett változatlanul népszerű északi szomszédainknál. *Barbara Brathová* *Varázsút a mesébe* címmel az együttes két

második számban, január utolján pedig kifejezetten példaként áll a természetesen mindig telt házat vonzó társulat a Pozsonyban, mérsékeltbb érdeklődés mellett zajló balett-eseményekkel szemben (*Katarína Hojová* és *Martin Kasarda* írása *Mozgásban* címmel).

III. A képzőművészet, a művészetek általában jó kapocsnak bizonyulhatnak magyar-szlovák viszonylatban is. A lap információs rovatában minket érintő/érdeklő programok szerepeltek január közepén. A Szlovák Nemzeti Galériában például A barokk és a zene,

Donner Ráfael és Pozsony, a Galéria *Dessewffy*-palotájában ("hagyományosan", azaz nem név-reszlovakizált formában írva!) a Szlovákiai barokk művészet című kiállítá-sok voltak láthatóak. A Hviezdoslav Színház-ban Illyés Gyula-dramával szerepelt a komá-romi Jókai Színház, az Új Színpadon három előadás volt a Mária evangéliumából, Zó-lyomban Báthory Erzsébetről játszanak da-rabot, Besztercebányán *Lehár Ferenc Víg* özvegyének volt bemutatója.

*

Szlovákia önállósága a mi ügyünk is. Közös ezer évünk, meg az ettől elválaszthatatlan jö-vendő közös utunk miatt is. Az új állam szellemi ármköreinek figyelésével, tájékozódásunkkal segíthetjük szlovákságképünk objektívva formálását, ami viszont döntő hatással lehet a teljes magyar-szlovák viszony alakulására.

IV. A lap első számában *Ivan Štrpka* fő-szerkesztő írt vezércikket Az első néhány szó a határ mögött címmel. Az írás józanságra int, lényege – idézetekben – az alábbiakban foglalható össze: "*Lehet, sokan éppen örven-denek nálunk, Szlovákiában – hiszen fentről és letről egyaránt hallani nagy, patetikus, misztifikáló igéket a saját államiság ezer-éves álmának beteljesüléséről ... Sajnos, ma múltunknak az aktív jövőnket abszurd mó-don beszűkítő elavult problémáiban gázo-lunk. És nyakig köiözzük magunkat régi sztereotípiákban. Nagy visszalépést jelent a szlovák társadalmi fejlődés mai problémá-inak megoldása a múlt által megoldatlan problémák logikájában. És éppen ez tör-tént ...*" A szerző nem kertel: "A kocka el van vetve. Megvan, amit eredetileg többségünk

nem akart."

V. Ez a többség kap nyilvánosságot a lap ankét-sorozatában, amelyben 2-2 kérdésre válaszolnak a megkérdezettek: Mit veszítünk – és mit találunk – az önálló Szlovákiában, il-letve mi volt 1992 legnagyobb kulturális él-ménye? A feleletek legtöbbsége az állami szu-verenitás mindent megoldó értelemezésének szellemes elvetése volt.

"Elveszítjük az ártatlanságot" (*Peter Sýkora*): "a felelősség másra hártásának le-hetőségét saját hibáinkért" (*Ivan Kame-nec*); a játéklehetőséget "a cseh kártyával" (*Ivan Laučák*); jó lenne elveszíteni "egyik jellemző tisztességtelenségünket: morogni, átkozódni és másokban keresni a bűnt ahe-lyett, hogy saját vétkeinkkel és tisztességte-lenségeinkkel kezdenénk" (*Milan Zemko*);

“elveszítjük végre a kifogásokat is. Biztos, lesznek olyanok, akik minden nehézségünket a csehek, a magyarok, a zsidók vagy az évszázak számlájára fogják írni – de ezzel a kommunisták sem tartottak ki örökké, pedig a hatalmas imperialista tábor és mind a négy évszázak a rendelkezésükre állt” (Martin Bútora); illetve “semmit sem veszünk el, olyanok maradunk, amilyenek voltunk. Határainkon túl továbbra is megmaradnak földijeink, akik a II. szlovák államot megszervezték (de ne gondoljuk, hogy az USA, Kanada és Ausztrália szlovák milliomasai mindazt megküldik nekünk, amijük az ottani bankokban van)” (Július Satinsky); aztán: elveszítettük illúzióinkat az autók SO azaz Szomália nemzetközi jelzésével kapcsolatban (Vladimír Kusý); elveszíti Csehszlovákiát, amelynek sohasem érezte magát másodrendű polgárának a ma 41 éves egykori teológus-növendék Ján Sucháň, aki különösen sajnálja a sok cseh nyelvű teológiai szakkönyvet, Peter Zajac szerint elvesz a közép-európai közepes nagyságrendű ország és kis állam lesz belőle, amelynek elvesz határainak zöme Nyugat-Európával, s annál fontosabbak lesznek a keletiek; Ondrej Mészáros a Szköllák és Kharübdiszok között találja az utat, aminek egyik fele a szükséges, a másik a rendelkezésre álló idő; Pavol Uhorskai evangélikus püspököt fájdalmasan érinti Csehszlovákia elvesztése, mert 1918 nélkül “ma már a szlovák nemzet valószínűleg nem létezne”; Alma Münzová szerint elveszett annak lehetősége, hogy a politika “a lehetséges művészete” legyen – inkább arról győződött meg, hogy “a politika nemegyszer sike-

res módszer a lehetetlen érvényesítésére, hogy a politikában nem a többség, hanem (a különböző rangú) többek döntenek.”

“Elvesztettük a lehetőséget annak betöltésére, amivel mi szlovákok, mint nemzet és Szlovákia más nemzetiségei, mint Szlovákia polgárai megbecsülést szerezhettünk volna önmagunk és a világ előtt. Olyan alkalom volt ez, hogy megutathattuk volna, képesek vagyunk Cseh és Morvaország polgáraival az együttélés új kvalitásának nemcsak kialakítására, hanem példaadásra is főként ott, ahol a problémák megoldásának képtelenségéért ártatlanok fizetnek. Soha nem volt még történelmi alkalmunk, hogy utat mutassunk Európa nagy része és Ázsia lakóinak” (Braňo Liška).

“Elveszítjük annak bizonyítási lehetőségét, hogy inkább a nyugati, mint a keleti integrációs folyamatokra értünk meg, hogy kivételek vagyunk a destabilizált kommunista világ keretében...” (Ivan Mikloš).

Dežo Ursíny elvesztette 45 év munkájának közösségét – minden ellentmondásossággal, civakodásával, de közös emberi örömeivel együtt, Fedor Matejov két cseh idézettel válaszol a kérdésre, Ladislav Mňačko pedig semmivel, csupán antiélményekkel a második kérdésre ...

“Elvesztettük annak reményét, hogy képesek leszünk átlépni saját árnyékunkat, és inkább a »Bocsáss meg« , mint az »adj« szóval kezdeni. Nemcsak annak bizonyosságát, hogy a bársonyos forradalom bársonyos volt-e, hanem hogy volt-e egyáltalán. Némely pártok elveszítik létezésük értelmét. A szlovák kormány elveszíti a pofozóbabut

– azaz a szövetségi bűnöst önnön képtelensége miatt”. (Daniel Pastirčák).

Roman Bergert az nyugtalanítja, hogy amit ma elveszít az ember, az majd egy-két év múlva lesz igazán nyilvánvaló, hiszen az „új határok” mögött kell tovább hurcolni a régiek terheit, a természet és az ember megoldatlan kérdéseit; Vladimír Popovič műtermének egyik tehetséges cseh növendékének elvesztésével dokumentálja veszteségét.

„Mit veszítünk?... A válasz egyszerű: A cseh államot. Ezt aényt... Szlovákiában valahogy félrehallottuk. Szlovákiának 1993. január 1-től egy határral többje lesz... Azt hiszem, Szlovákiában nem veszítünk el semmit. Minden úgy lesz, mint korábban. Mindaz, amit nem veszítettünk el, sokkal nehezebben fog működni.”

Soňa Čechová szerint a cseh kultúra nagyjai, Václav Neumann, Milan Kundera, Miloš Forman és társaik ezentúl nem cseh-szlovákok lesznek, ugyanígy nem csehszlovák lesz a prágai szent Vitus-templom, a Károlyhíd vagy Kutná Hora, az eddigi himnusz „Hol a honom...” első részének elmaradása nyomán „nyilván még vadabban zeng majd az ég a Tatra fölött” a közös himnusz második felében.

Grendel Lajos egyszerre válaszolt a két kérdésre: „Úgy mint Abszurdisztában lenni szokott, az igazság megint győzött az igazság fölött.”

Katarína Zavacká az ellenzék mozgásterének elvesztését tartja veszedelmesnek a szűkülő új rendben, hiszen aki ellenzéki, az egyben a nemzet ellen van. S ennek a történelemben már megtapasztalt veszélynek a kö-

vetkezményeit nem a mostani politikai elit fogja viselni.

A lap harmadik számában záruló ankét második kérdése, a „mit találunk” és a pótkérdés, 1992 legnagyobb kulturális élménye a válaszadók nagyobbik felénél egybecseng az elsővel, azaz Csehszlovákia, Cseh-Szlovákia megszűnésével. Mint I van Kamenc írja, a szlovák történelem nem kezdődik újra az államjogi átrendeződéssel, Milan Zemko a német-osztrák viszonyt hozza példának, miszerint az egykor megszálló németek és a legigazott osztrákok évtizedek óta a legszorosabb, mindenoldalú kapcsolatban vannak. Ettől a gyakorlattól a cseheknek és a szlovákoknak sem szabadna eltérniük, annál is inkább, mert a csehek nem is éppen a németek szerepét játszották a szlovákokkal szemben. Martin Bútor a szlovák identitástudat mostani állomására figyelmeztet: a szlovákságnak reálisan kell szemlélnie önmagát és környezetét, fel kell adnia a semlegesség lázalmát, meg kell szüntetnie a többszöri rendszerváltásból következő zűrzavart, hiszen immár az ország valamennyi polgára sokkal inkább felelős lesz saját rendszeréért; ami nem könnyű, hiszen a veszteségeket szinte azonnal érzi majd, a pozitívumokat viszont kitaróan kell keresnie.

Tanulságos néhány kulturális élmény is. Ján Sucháň keresztény hitének nyílt megvalósítása, megvalósítása, Pavol Uhorskai látogatásai a jugoszláviai szlovákoknál, Ondrej Mészáros érzése Kundera-művek újraolvasása közben, Martin Porubjak lelkesedése Berlin, München, Stuttgart százazreinek tiltakozásán az idegengyűlölet ellen; Roman

Bergert pedig Dr. Zdeněk Neumann előadása gyönyörködtette a prágai Károly Egyetemen A tiszta formákról címmel...

A kulturális élmények sorában ketten is elítélik a hatalom beavatkozását a nagyszombati egyetem újraindulásába. Igen, *Pázmány Péter* egyetemének és szellemiségének vállalásáról is van itt szó. *“Antiélményeim vannak inkább: a kényelmetlen saját likvidálása, az affér a Nagyszombati Egyetemmel, új, úgynevezett kulturális központok kiépítése”* – írja Ladislav Mnacko. A legnagyobb kulturális élmény egyben a legszomorúbb is volt *Ladislav Snopko* számára, mindkettő a Nagyszombati Egyetemről: *“Az első a reménység élménye – szeptembertől, csaknem fél évig, hogy Kucera miniszter leállította a költségvetést, a pedagógusok ingyen, saját pénzükön jártak előadni az egyetemre. A másik a reménytelenséget támasztja alá – mind a kormány vagy a parlament igen kevés illetékese, mind az állampolgár alig vette ezt észre – akár a kommunista adminisztráció totalitárius hatalma idején.”*

Braňo Liška kulturális élménye a Duna-elterelésének szomorúsága volt, az elszáradt ágak és az egykori áradás kontrasztja, az ott élők és az északról érkezettek közös bánata az utolsó közös hajózáson az elterelés előtti vasárnap.

Szinte megremeg a toll a sokat próbált magyar szlovákista kezében! Nem is olyan régen veszélyes volt *innen* pozitívan állást foglalni *ottani* személyekkel kapcsolatban. Talán ma már nem kell ilyesmitől tartani, hiszen – Martin Bútora szavaival – *“a hazafi-*

ságnak nincs szüksége ellenségre. A szomszéd falu futball-ellenfél, a szomszéd ország partner az együttműködésben.”

VI. Külön figyelmet érdemelnek a lapnak azok az írásai, amelyek az egészséges nemzettudat, a fajiság, az idegengyűlölet – s mindezekben a történelmi tanulságok kérdését vetik fel, aggódva az új szlovák állam európaiságáért. Ilyen írás *Szergej Avrincev* Amikor a kéz nem szorul ökölbe című esszéje. Mindannyiunk számára tanulságos egyik gondolatsora az etnikumközi gyűlölködés leközdüléséről: *“Végül elmondom magamról, hogy nagyon is átélem orosz identitásomat. Ha nem lennének zsidó, lett, grúz, német, angol (és még milyen?!) barátaim, soha nem érteném meg, milyen mértékben vagyok orosz. A nemzeti típusok eltérő volta lehetővé teszi a megértést, amiben mindig megvan a kedves gúnyolódás eleme... Minden ember, aki lélekben megöli a másikat, magát gyilkolja... a nemzetileg szélsőséges ember... csak önnön nemzetének tud ártani... Tudják, nem különösebben érdekes szeretnünk az indusokat, mivel mi oroszok soha semmivel sem bántottuk meg őket. Ők sem minket. Én rövid életemet arra szánom, hogy olyan nemzeteket szeressek, amelyek történelme alaposan összeakaszkodott az én nemzetem történelmével, van tehát mit megbocsátanunk egymásnak.”*

Hasonló céllal és szellemben került a lapba *Ivan Hronec* esszéje Britannia nem Anglia (és ami ebből számunkra következik) címmel. Észak-Írországról megállapítja: *“Az ellenséges csoportok csak abban az esetben*

beszélnek halálról, ha az áldozat a saját sorraikból került ki. Az ellenfél halála csak az isteni gondviselés beteljesülése. Katolikus papok, protestáns prédikátorok egyaránt megfélemeznek magukról prédikációikban, és leplezetlenül kifejezést adnak örömüknek az »ellenség« halálán... Közép-Európának gyakran szemére vetik a nacionalizmus szindrómáját. A »nyugatiak« nem értik, miért lehet olyan fontos valakinek, hogy szlovák, cseh, magyar... Mi meg azt nem értjük, hogy öldökölhet valaki a hit miatt...“ Bizony, a kommentár-részben kimondatik az aggodalom, miszerint „...Cseh-Szlovákia szétesztása után a problémát csak félreleteszik, mivel igen optimista lenne a feltételezés, hogy valaki tényleg foglalkozni fog oroszaink, ukránjaink, románok, magyarjaink problémáival... Hogy a kormány vagy a parlament kezdeményezi-e majd a belső kapcsolatok kutatását és hogy annak eredménye szolgál-e majd jobb és objektívabb döntések meghozatalára.” A megoldás pedig: „Sem (Cseh-)Szlovákia, sem az Egyesült Királyság nincs kívül az európai irányzatokon. Egyrészt új európai integritás-törekvéseket látunk, másrészt az aggodalmat, mivé lesz az egyesüléssel az, ami a mostanáig önálló elemek számára tipikus... Ráadásul megvan a szerepe az egyáltalán nem problémamentes belső egységnek. Nemcsak Szlovákia, hanem Skócia, Wales, Írország és végeredményben Anglia számára is lényeges lesz tudni, milyen unió-formát képvisel majd a jövőbeni Európa. Államok uniója lesz-e a mostani határokkal, vagy nemzetrészek uniója... Egy dolog bizonyos: Eu-

rópának előbb-utóbb egyesülnie kell. És már csak pragmatikus szempontból bizonyára egyesülni is fog. Csak a mindenkinek megfelelő platformot kell megtalálni.”

Hasonló szempontokat – ha lehet, még élesebben – vet fel Jaroslav Valenta cseh történész Halott a Versailles-i rendszer? című cikkében a történelmi tapasztalatokról, az Osztrák-Magyar Föderációról, a dezintegráció okairól, a csehek München-komplexusáról. A tavaly Pozsonyban Politika és történelem címmel novemberben elhangzott előadás fölöttébb tanulságos a magyar olvasónak is. Különösen ez a be- és felismerése: „Sajnálom, hogy a csehek nagyrésztében tudatában egy újabb visszahúzó komplexus lesz, a Csehszlovák Állam felosztásának komplexusa. A csehek három nemzedéke ugyanis saját államának tekintette Csehszlovákiát, mint az ősi középkori Cseh Királyság felújítását, csupán határainak kiterjesztésével Szlovákiára. Sok, gyakorlatilag valamennyi cseh megszokta, hogy nem tisztán cseh értelemben, hanem a közös állam értelmében gondolkozzék. Ennek a közös államnak vége, nem a csehek akaratából. Nekünk most új cseh államiságot kell kiépítenünk, nem a nemzet, hanem a polgár alapelvén.” A régió számára sürgős gazdasági segítség kell, ami nem koldulás, hiszen a 45 utáni Nyugat-Európa is a Marshall-terv segítségével stabilizálódhatott. És egy destabilizálódott, kétségbeesett, hosszú ideig megvalósulatlan álmoktól gyötört Közép- és Kelet-Európa veszélyt jelent az egész kontinensre.

VII. Van a lapban két olyan írás, ami a szlovák nacionalizmus névre szóló, különösen éles bírálata. Az egyik *Ján Mlynárik* vitacikke *František Vnuk* emigráns szlovák "polihisztor" ellen, aki igaztalan, vádaskodó bírálatot írt *Jozef Špetko* Szlovák emigráns és menekült-politika 1945-1989 című tanulmányáról. Mlynárik szerint Vnuk "nem volt ugyan kommunista, de a totalitarizmust istenítő (mindegy, hogy fehér, barna vagy véres) életfilozófiájával a »vörös ludáksággal« közösködött." Már ez egyértelmű állásfoglalása amellet, hogy Tiso Szlovákiája nem sorolható a jelenlegi állam példaképei közé. (A »ludák« egyébként Hlinka Ludová strana – Néppártjához tartozók rövidítése.) Mlynár megvédi a szintén disszidált Špetko szakmai értékeit, és egyszerűen demokratikus történésznek nevezi. Ami megint "egyesben" tanulságos számunkra, az az USA-ban működő Szlovákok Világkongresszusáról – tulajdonképpen a Magyarok Világszövetségének megfelelője – írt sommás véleménye. Nem dicsérte ugyanis a szervezetnek azokat a tagjait, akiket háborús bűnösnek köröznék Amerikában és Kanadában, és nem is kaptak beutazási engedélyt a kongresszusra. Vnuk persze a bűnbak-keresést választotta ellenérvül, mondván, hogy a szlovákoknak idegen földön több az ellensége, mint a jóakarója. Mlynár megjegyzi: "A világ végzet a fasizmus, végez a kommunizmus, hol kereshető akkor védelem, megértés és jóakaró a fasizmus utószülötteinek?"

Ján Grexa hasonló határozottsággal fordul szembe *Roman Kaliský*val, aki annak

idején feltűnést keltett Vádlott, álljon fel című riportkönyvével a személyi kultusz áldoztairól. Kaliský szerint a szlovákság kizárólag önerőből elérendő sikerre ítéltetett, és célja az önálló állam, amelynek a történelem végezetéig fenn kell maradnia. Az állam nem eszköz tehát, hanem tartós cél. Grexa nem csak az idők végezetéig tartó, hanem a célnak felfogott államiaságot is a helyére teszi: "...a modern európai gondolkodás már régóta túljutott az efféle dilluviális elképzeléseken. Éppen nem cél az állam, hanem eszköz... szükséges rossz... és boldog, szabad államot csak boldog és szabad polgárok együttese alkothat."

VIII. A *Kulturny život* valóban a mai szlovák kultúra szemléje. Ellenzéki? A jelenlegi sajátos szlovák helyzetben mindenképpen az. Lapozgatása számos összehasonlítási lehetőséget kínál a mi politikai viszonyainkkal, ám ez már nem e lapszemle készítőjének dolga, de akinek viszont hiányérzete van, mert csak a legfontosabb írások rövid ismeretelése fért bele e néhány oldalba. Mindenképpen reménysugár ez a hetilap egész térségünk túlfűtött problémáinak higgadt kezelésére, és megérdemelve, hogy rendszeresen hozzáférhető legyen a magyar olvasó számára.

Február elején Ladislav Snopko közölte a Pro Slovakia kulturális alapítvány támogatását elnyert témákat. Ilyenek vannak köztük: Németek és szlovákok, vagy kultúrák együttéléséről; Mária Terézia szobrának restaurálása. Persze, nem a Pozsonyban ledöntött Fadrusz János-alkotásról van szó. Ez a szo-

bor a nyitrai préposti palotából származik. Mégis örömteli, biztató hír, különösen napjaink szoborgyalázásai közepette.

*

A szlovák írók szervezetének kiadásában megjelenő Slovenské pohľadyval kapcsolatban petíció jelent meg a lap ötödik számában. A hatalom úgy döntött, hogy a szlovák írók folyóirata kerüljön a Matica slovenská gondozásába, ami ellen a Kultúrny život és a Romboid szerkesztőségében többen tiltakoztak a *Milan Hamada* és *Vladimír Petrík* nevével jegyzett petícióban; amint arról az alábbiakban szólunk.

Közeli még az idő, amikor lehetőség nyílt az erőszak meghátrálására, a problémák párbeszédben történő megoldására. És erről máris sokan megfeledkeznek.

Az erőszak, sajnos, éppen a kultúrába tér vissza, amely pedig éppen a folyóiratok hasábjain igyekezett védeni a toleranciát, a másságot, különösképpen a Slovenské pohľadyt.

A folyóirat a szlovák kulturális élet néhány, magának az egész szlovák kultúra nevében döntési jogot követelő képviselőjének áldozatává válik, mivel szerintük "tartós

szlovákellenes vonalra" tért, ezért nincs joga a létezésre.

A szlovák írók szervezetének kiadásában megjelenő Slovenské pohľady így hát a Matica slovenská által kiadott Slovenské pohľady áldozatául esik, a durva hatalmi beavatkozás nyomán.

"Jogunknak, de egyben kötelességünknek tekintjük, hogy e tragikus tényt a magunk és a világ kulturális közvéleményének tudomására hozzuk. Ne engedjünk akár a legnemesebb eszmék nevében is alkalmazott erőszaknak, amely elnyomja a gondolkodás szabadságát, az ember és a nemzet szellemi szabadságát, még ha a nemzet nevében teszi is ezt.

Felhívunk valamennyi szlovák író, valamint más nemzetiségek íróit, tiltakozzanak e Slovenské pohľady elleni hatalmi beavatkozással szemben, mint olyan kultúra-ellenes lépés ellen, amely veszedelmes fenyegetés mind emberi, mind nemzeti kultúránkkal szemben."

Mivel a felhívás a világ kulturális közvéleményét is tájékoztatja az ügyről, és mivel belső ügyünknek is tekintem a szlovák kultúrát, a magam nevében csatlakozom a petíció aláíróihoz.

Réti Zoltán : *Nógrádi dombok (olaj)*

Réti Zoltán : *Gyarmati főutca régen (akvarell)*

Réti Zoltán: *Búza – pipacs – fészület (olaj)*

Réti Zoltán: *Nógrádi ballada (olaj)*

Szokács László

Hűségben a szűkebb hazához

Réti Zoltán festőművész 1923-ban született Nagyoroszbán. Gyermekéveit Érsekvadkerten töltötte. Tanulmányait Balassagyarmaton (gimnázium) és Miskolcon (tanítóképző) végezte. A képzőművészeti főiskolát 1943-ban kezdte és a háborút követően, 1969-ben fejezte be. Mestere Kontuly Béla volt. Közben zenetanári oklevelet is szerzett, több helyen tanított, Kiscsalomja, Csesztve, Nyíregyháza (Halmosbokor), Patvarc, Balassagyarmat (Bajcsy-Zsilinszky iskola, tanítóképző, Balassi Bálint Gimnázium). A Rózsavölgyi Márk zeneiskolának 1963-1983. között igazgatója. A Tokyo Europa Art Association Suginami UNESCO tagja. Rendszeresen szerepel a jelentős országos kiállításokon, biennálékon. A külföldön is ismert művész számos díj és kitüntetés tulajdonosa. Balassagyarmaton ez év májusában megnyitott tárlata, amely egyben születésnap tisztelegés a művész előtt, a 99. kiállítása volt.

“Képei szűkebb környezetével, Nógrád megyével régóta fennálló lírai kapcsolatáról beszélnek; az egyediben is bennerejlő általános, a lényeg megmutatására tör. Rendkívül kultúrált akvarellista, főként tájak, munkajelenetek, alakos ábrázolások után érdeklődik. Ismert zenetörténész és muzsikus.” – Olvashatjuk róla a kortárs magyar képzőművészeket bemutató Művész életrajzok kötetben. Réti Zoltánnal közelgő 70. születésnapja előtt balassagyarmati otthonában beszélgettem.

– Visszafele az időben, még fiatalember voltál, amikor kitört a háború. Mit jelentett ez számodra, hogyan változtatta meg életedet?

– A Balaton partján 1941 nyarán egy protestáns ifjúsági táborban nyaraltam. Én voltam a napos, és reggel bementem a faluba tejért és kenyérért. Itt hallottam egy rádióerősítőt, hogy

megüzentük a háborút. Amikor visszamentem, mondtam, hogy mi történt. Ésszel fel sem fogtam mi is ez, csak amikor már hazaértünk Érsekvadkertre. A falun keresztül mentek az autók, folyt a vonulás, akkor sejtettük meg, hogy valami nagy dolog van készülöben, de még akkor sem vettük komolyan. Jöttek a behívók, s barátaim, nálam egy-két évvel idősebb fiúk is bevonultak. Én akkor döbbsentem rá a háborúra, s fogtam fel miről van szó, mikor megjött két értesítés: két hősi halálról. Az egyik Kiszner Géza volt, ha jól emlékszem... Ekkor megdöbbsent az egész falu. Szinte hihetetlen volt. Még középiskolás voltam 1941-ben, majd 1942-ben szereztem meg a tanítói oklevelet. Nekem azért volt rettenetes a háború kitörése, mert tanulmányaimat a képzőművészeti főiskolán meg kellett szakítanom és be kellett vonulnom katonának.

Bizonyos fokig azért szerencsém is volt, mert én 1923-as voltam, a legutolsó behívottak közé tartoztam. A behívóm is kallódhatott valahol, csak 1944 őszén, tehát már a háború vége felé kerültem a karpaszományosok híres-nevezetes érsekújvári kiképző központjába. Mi voltunk a legfiatalabbak, de voltak közöttünk 30-35 évesek is. Egyetemi tanárok, főorvosok, nagyon sokan a kolozsvári mezőgazdasági egyetemről. Tehát azok, akik nem voltak katonák, de akikből ott akartak gyorsan tisztet faragni.

– Mikor és hogyan kerültél kapcsolatba a festéssel?

– A hozzá kapcsolódó első emlékem nagyon érdekes. Érsekvadkertben, ahogy megyünk Paták felé, édesapám építette az új iskolát, amely a kor viszonyai szerint modern iskola volt. A karácsonyi szünet után, egy gyönyörű szép, havas napon, sorbaállítottak minket és mentünk föl az új iskolába. Másodikos elemista voltam. Ma is előttem van, ahogy beléptünk az új, szép épületbe, az új termekbe. Új arcokat láttunk, tanítóink is újak voltak. Sziládi Jánosné tanítónőhöz kerültem, egy halvány arcú, sötét szemű, sötétbarna hajjú, jóságos fiatal tanítónőhöz, aki mindjárt azt kérdezte:

– Na, gyerekek, jó volt idejönni? – Igen – válaszoltuk. – S mit csináltatok? – Hóglyóztunk! – feleltük kórusban. – Tudjátok mit? Rajzoltátok le! – mondta, és nekünk ez nagyon furcsa volt, mert mi eddig csak pálcikákat, pontokat meg köröket rajzoltunk. Lerajzoltam a házuunkat is. Egyszer később azt mondta nekem Sziládi tanító néni: – Sétáltam a faluban és megismertem rajzodról a házatokat.

Ez volt az első emlékem, aztán később Balassagyarmaton, a gimnáziumban volt egy nagyon jó rajztanárom: Martos Zsigmond, aki engem második koromban "fedezett fel". Nem szerettem a rajzot. Elsőben ugyanis csak díszítő mintákat kellett rajzolnunk és én ezt nagyon untam. Nem is volt jó jegyem. Egyszer bejött Martos Zsigmond, kitett a katedrára egy élesztős deszkadobozi, ferdén rátette a fedelét, és csak ennyit mondott: – Rajzoltátok le! – És nekem az a rajzom nagyon jól sikerült. Hallottam, ahogy súgta kollégájának, aki művészettörténetet meg gyakorlati rajzot tanított, hogy ő még ilyet nem látott: – Egy második

gyerek így, a perspektíva szabályai szerint megoldja, lerajzolja a feladatot. Kedvence lettem, de annyira, hogy festeni is sokszor magával vitt az Ipoly partjára.

Martos Zsigmond méltatlanul elfelejtett festője Gyarmatnak. Nagyon-nagyon sajnálom, hogy képeit nem lehet összegyűjteni. Tájképfestőként, posztnagybányai festő volt és a Nemzeti Galéria számontartotta. Mindig készülök arra, hogy írjak róla, hisz nagyon hálás vagyok neki, és hogy is mondjam, ő mondta először: – Tebelőled festő lesz... Beszélgetések alkalmán már többször elmondtam, hogy két rajztanárom volt, aki az életemet meghatározta. Az egyik Martos Zsigmond, a másik Remete Márton, Miskolcon a tanítóképzőben. Mindkettő élete tragikusan alakult: mindketten Auswitzban pusztultak el. Remete Márton sorsa talán tragikusabb volt, mert ő a bevezetett zsidó-törvények idején tudta csak meg, hogy valamelyik nagyszülője nem volt ária származású; pedig jómaga, a szegény, nagy és igaz magyar ember volt, mégis mennie kellett, aztán elpusztult.

– Az említett két rajztanárod beszélt rá, hogy főiskolára iratkozz?

– Igen, bár ez sem olyan teljesen egyértelmű, mert mindig bennem volt az a vágy, hogy tovább tanuljak, csak azt nem tudtam, hogy hol, mit. Szerettem tornászni, jó szertornász voltam. Zenei pályára is gondoltam, mert nekünk a tanítóképzőben orgonálni kellett, hegedülni is tanultunk. Persze ez a hangszeres tudás egy mai képzett zenetanár tudásával nem mérhető. Visszatérve a festészethez, a miskolci művésztelepen kezdtem 1943 nyarán, s ott Burghardt Rezső volt a mesterem. Sajnálom hogy őt is manapság elfelejtik. Benczúr Gyulának volt kedves tanítványa, nagyon értékes, aranyos ember, aki hagyta a tanítványokat dolgozni: tanácsokat adott ugyan, de nem szólt bele a munkába. A képzőművészeti főiskolának a miskolci volt a hivatalos művésztelepe, ezt ő vezette. Amikor a főiskolai felvételinél mestert lehetett választani, én Kontuy Bélát választottam, aki Aba Novák Vilmos halála után annak osztályát vette át.

– A háború főiskolai tanulmányaidat is megtörte. Bevonultál. Mikor, hol ért véget számodra a háború?

– Németországban, az Északi-Tenger egyik félszigetén, Hillkroven nevű faluban, angol fogságban voltam, amikor véget ért a háború. Nem tartottak szögesdrót mögött, volt egy körzetünk, ahol szabadon közlekedtünk. Kosztot alig adtak, s úgy “kerestem a kenyerem”, hogy portrékat készítettem. Az apa majd minden családnál katona volt, s én a családtagokat rajzoltam le, hogyha majd hazajön, megmutatják a képet. Hárman voltunk képzőművészeti főiskolások. Felosztottuk egymás között a körzetet. Este mindig be kellett mennünk aludni a táborba. Közben harmóniumokat, orgonákat is javítottam, és festettem a portrékat, később tájképeket is. Egyszer az egyik család megajándékozott egy, az akkori idők leghíresebb márkájú Schminke akvarell felszereléssel. Nos, ennél a családnál is lerajzoltam a gyerekeket, egy fiút és egy kislányt. És akkor jött a hír, hogy az édesapa Prágában, a háború legutolsó napján meghalt. Ez számomra nagyon megrendítő volt.

– Egyik pécsi tárlatod elé írt nagyon szép sorokat Martyn Ferenc. Hadd idézzem: “Zenész és festőművész egyidejűleg... Szeretettel ábrázolja a nógrádi embert, a földmunkást, az otthoni tájat, a virágcsokrot és ideje van arra, hogy tanulmányozza, ábrázolja a muzsikáló embert, a képzőművész örök és megújuló témáját.” Kérlek, szólj arról, mint jelent neked Nógrád, az a vidék, ahol életed nagy részét töltötted?

– Nagyon sokat. Mindent! Sokan figyelmeztettek már, hogy hagyjak fel a lokálpatriotizmussal, hisz maga a szó is bizonyos vállveregetést, lekicsinylést jelent. Azt, hogy szüklátó körű lesz az ember, mert csak a saját környezetével törődik. Nem fogadom ezt el. Mert én itt, ezen a vidéken érzem magam nagyon jól. Bármilyen irányba nézek, tele vagyok ismerős fákkal, dombokkal, hegyekkel, vizekkel, emberekkel. Elmehettem volna innen. Hívtak Németországba, Amerikába, itt Magyarországon is több városba tanítani. De... Hozzáteszem, hogy nagyon szeretek utazni, világot látni. Feleségemmel fiatal korunkban sok utat megtettünk.

Élni azonban itthon szeretek! Amikor civil emberként 1946 tavaszán Münchenben jártam – ahol festettem is –, egyszer csak megesapott az ottani olvadó hónap, fünek, a földnek az illata. Ugyanolyan volt, mint itt nálunk, Nógrádban. És ettől, annak ellenére, hogy nagyon ijesztettek, ne menjek haza, mert lecsuknak, nem lesz állásom, eldöntöttem, haza jövök, bármi is vár rám. Nem bántam meg. Nagyon sok barátom kintmaradt, akikkel ha találkozunk, érzem – bár nem mondják – én jártam jobban azzal, hogy hazajöttem. Persze hozzáteszem ez alkat kérdése is. Van, ki el tud feledni mindent. Ezért szoktam mondani, a helyhezkööttség, a honvágy egyenlő a szerelemmel. Megmagyarázhatatlan mindkettő.

– Az akverell poétájaként ismernek. Miért ez a technika áll közel a szívedhez? Mi a művészi hitvallásod?

– Én az akvarellt gyermekkorom óta nagyon szeretem és mindig hűségesen műveltem. Valom, hogy az akvarell nagyon komoly, nagyon szép műfaj – ha ért hozzá valaki. Amit én az akvarelllel kifejezhettem, azt a nyelvet, most már át tudom tenni olajba. Évek óta inkább az olajképcimmel szerepelek országos kiállításokon, de hát rajtam ragadt az, hogy akvarellista vagyok. Így tartanak számon.

Az ars poeticám? Nem tudom, van-e, egyáltalán lehet-e ilyenről beszélni? Nem hiszek abban, hogy ezt valaki meg tudja határozni. Ez változik. Ami állandó: a becsületesség, a tisztesség, az embernek, a szülőföldnek a szeretete. Ezeket nem lehet és nem szabad változtatni. Különben az egyéb célok azok változnak. És hát változik az ember is... Művészek, festők, írók szokták mondani, hogy azért szólnak egyszerűen, őszintén, mert ezt mindenki megérti. Kodályra hivatkoznak, aki egyszerű nyelven, mégis magas szinten fejezte ki magát. Én erre Bartók Bélát idézném, aki azt mondta, az egyszerűség nem kategória: ami nekem egyszerű, az másnak lehet, hogy túlságosan komplikált.

– A hangok és színek között, a zene és a festészet között van kapcsolat?

– Azt hiszem már sokan és nagyon okosan kifejtették - ha jól emlékszem a legjobbat Kosztolányi ABC-jében olvastam erről -, hogy mindenkinek van a világról, környezetéről gondolatban vagy egyéb formában véleménye, benyomása. Ezt az irodalom, vagy a zene, vagy a képzőművészet nyelvéen vissza tudja adni. Abban azonban nem hiszek, hogy az egyik helyettesíthetné a másikat, vagy össze lehetne keverni. Lehet vitatkozni, hogy valakinek a költészete az színes, vagy nem színes... A festményei zeneiek vagy sem... De nem lehet direkt módon kijelenteni, hogy egyenlőek lennének. Ezek csak olyan belső, rejtettebb alagutakon, vagy bűvópataként ismerhetők fel. Dirrekt módon tehát nem hiszem, hogy a zenének és a festészetnek köze lenne egymáshoz.

– Madách Imrének nagy tisztelője vagy. Az ember tragédiájához "lelkem felfelé tör..." címmel akvarelleket készítettél, és Mózes című drámájához készült lapjaid is nagy sikert arattak a Nemzeti Színházban megtartott kiállításon. Madách is Nógrád embere. Miért áll közel hozzád?

– Kezdeném azzal, hogy családomban nagy Madách-kultusz volt. Édesanyám Madách Pál kastélyában töltött három évet árva kislányként, Csesztvén. Madách Pál haláláig anyám játszótársa volt Madách Pál lányának, és ezekről az élményeiről sokat mesélt. Később, amikor felnőttem, nagyon szerettem olvasni Madáchot és életem utóbbi húsz évében kezdtem azon gondolkodni, hogy hozzáfogok Madáchot festeni. Az érdekesség az, hogy az illusztrációk eddig fekete-fehér technikával készültek, és én megpróbáltam akvarellel, és úgy, hogy azok ne kimondottan illusztrációk legyenek, hanem önálló képek is. Az ember tragédiájához húsz akvarell- lapot készítettem, s ugyanígy a Mózeshez is. De Mikszáth is nagyon kedves nekem, hiszen egyazon vidéken éltünk, és tanítóskodtam az Ipolyon túl, Kiscsalomján. Vannak terveim vele kapcsolatban, és Komjáthyval is ugyanez a helyzet. Komjáthyt is sokáig csak olvasgattam, aztán bizonyos indítatások következtében elhatároztam, hogy megpróbálom benyomásaimat képekben is megfogalmazni.

– Itt élsz Nógrádban, több évtizede részt veszel a megye képzőművészeti életében. Mit mondanál erről?

– Nem tudok arról, hogy a háború előtt itt Nógrádban kimondottan szervezett képzőművészeti élet lett volna. Mindenki festegett magának. Az én életemben Balassagyarmaton egyedül Martos Zsigmond volt, aki komoly, szép dolgokat alkotott. A háború után hírből hallottam, hogy Salgótarjánban Bóna Kovács Károly összefogta a képzőművészeti életet, akivel én az 50-es évek elején találkoztam először: kecskeszakállas, kedves, őszhajú ember volt. Aztán lassan összeismerkedtem a többiekkel is. Balassagyarmatra került Farkas Bandi. Vele együtt állítottunk ki 1950-ben. Első valóban közös kiállításunk 1958-ban volt a Palóc Múzeumban. Erről megmaradt egy nyomtatott meghívóm is. A kitekintést illetően, az első komoly megyei tárlatunkat 1956-ban rendezték Salgótarjánban, abban az időszakban, amikor a sortűz eldőrdült. Erre nagyon emlékszem. Az egyik képet, amikor visszahozták, akkor láttam, a csücske át

volt löve. Völgyi Laci a gyarmati megyeháza gondnoka hozta vissza a kiállított három képet, és mondta: "Ezt a képet ne add el, mert egy golyó átlötte, ez még híres lesz!" Sajnálom, hogy elkallódott, annyiszor költözködtem, talán el is adtam, nem tudom mi lett vele. Még annyit: az ismert megyei torzsalkodásokból én mindig kivontam magam. Ezt azért tudtam megtenni, mert nekem sok más, egyéb dolgom volt. Tanítottam; énekkart, zenekart, iskolát szerveztem, vezettem... És festettem, amikor csak lehetett, ez kitöltötte minden időmet.

– Farkas Andrással együtt emlegettek, nemcsak, mert mindketten gyarmatiak voltatok, hanem mert a festészetekben is sok a közös vonás és gondolom sok más dologban is szót értettetek. Beszelnél erről a barátságról?

– Amikor Farkas Bandi idekerült Gyarmatra, akkor én még Patvarcon tanítottam. Össze-találkoztunk, nagyon megörültünk egymásnak, hisz a képzőművészetre is együtt jártunk. Igaz, ő jóval fölöttem járt, de aztán olyan szoros lett a barátságunk, hogy szinte mindig kint voltunk Patvarcon. Kijárt, motorkerékpárral jött. Sokszor este tízig maradt. Együtt mentünk festeni, zenét hallgattunk, nagyokat sakkoztunk. Nagyon-nagyon jó barátságban voltunk. Együtt tanítottunk később a Bajcsyban, a tanítóképzőben Gyarmaton. Együtt emlegettek hát: Farkas – Réti. Most találtam meg följegyzéseimet, hogy kik jártak hozzánk, amolyan irodalmi, zenei, képzőművészeti beszélgetésekre. Volt lemezjátszóm, elég jól kerestem Patvrcon, kántor is voltam. Beethoven szimfóniáim, opera lemezeim, komoly kamara műveim voltak. Gyarmatról sokan kijártak. A volt tanáraink közül Manga János, Nyéki Lali, aki most Párizsban, Kiszely Bandi, aki Amerikában él. Aztán báró Buttler János, aki akkoriban jött haza fog-ságból.

Voltak a barátságunknak árnyékos oldalai is. De Bandi utolsó éveiben megint közel kerül-tünk egymáshoz. Mindig szerettem őt, és azt hiszem ő is becsült engem. Apróságokon össze-zördültünk olykor, de nem tudom megmagyarázni, mi okból történtek ezek. A legutolsó látog-atásakor megállapodtunk, hogy mihelyt jobb idő lesz, megint megyünk és festünk, úgy mint régen. Visszahozzuk a régi időket. Ez már sajnos csak terv maradt.

– Nemcsak a festészet, a zene is végigkíséri életedet. A zeneiskolának húsz éven át voltál igazgatója. Első számú ember vagy, akit kérdezhetek a város zenei életéről.

– Balassagyarmton már a múlt században is komoly zenei élet volt. Itt lakott például Thern Károly, Erkel Ferenc helyettes karmastere, zeneszerző és zenetudós. Nagyon híres cigányze-nekarai voltak a városnak. És mindig neves volt a balassagyarmati dalárda is. Szerdahelyi Jó-zsef, Straub Alajos, majd ötven éven keresztül Erdélyi József volt a dalárda karnagya. Én Erdélyitől vettem át a dalárdát. Amikor megszűntünk megyeszékhely lenni, rövid időn belül szétoszlott a kórus, pedig nagy és komoly énekkar volt az. Úgy vettem észre, hogy ebben volt egy kis mesterséges dolog is: nem akarták az 50-es évek elején ugyanazokat látni az énekkar-ban, akiket a háború előtt is láttak. Ezután mint baráti társaság jöttünk össze, énekelgettünk,

hol nálam, hol másutt, aztán később a szabók szövetkezete vett át minket. Ez nagyon jó dolog volt, mert akkoriban több szövetkezet úgy igyekezett reklámot csinálni magának, hogy "felvállalt" egy-egy kultúregyüttest. A régi városi dalárdát vette át a szövetkezet, amely aztán új dalosokkal is bővült. Sok helyen szerepeltünk, ha nem is az élvonalban, de a versenyeken mindig tisztesen megálltuk helyünket. Emlékszem 1949-ben vettem át a dalárdát, és 1951. október 1-én szerepeltünk először egy nagy ruhabemutatón, itt a megyeházán.

A zeneiskola nekem mindig szívügyem volt. Gyarmaton azelőtt is voltak úgynevezett zeneiskolák, mint például a Rideg Arankác, de ezek magántízmények voltak. Először a megyében Salgótarjánban létesült zeneiskola Váczi Gyula vezetésével, aki nagytudású ember volt, és aki engem is meghívott tanítani. Át is jártam szolfézst oktattam, és mindig reménykedtünk, hogy nekünk is lesz itt Gyarmaton zeneiskolánk. Nem így lett, mert Nagybatony következett. Rengeteget küzdöttem, vitatkoztam, érveltem, míg végre egy zeneoktatói munkaközösséggel bebizonyítottuk, hogy szükség van zeneiskolára, amit a minisztérium 1963-ban engedélyezett. Mint "Salgótarján fiókja" működünk 1966-ig, akkor önállósult. Nagyon sok gondunk volt ezután is. Lakások híján vendégtanárokkal dolgoztunk. A város vezetői mindig mindenben támogattak! Nagy gondunk volt az épülettel is. Kinőtük a Deák Ferenc utcát. Voltak olyan tervek, hogy beköltözzünk a volt megyeházára.

A megyeházán zsidó öreg-otthon működött, mert az ő szervezetük házáat Pesten elvették, és itt Gyarmaton "utalt ki" nekik a rendszer helyet. Érdekes emberek laktak itt. Farkas Bandival, Szabó Károllyal bejártunk előadásokat tartani. Találkoztam egy Heltai nevű bácsival, aki Ady Endre jó barátjaként sok "boros estén" együtt volt velem, aztán itt volt a lilafüredi szálló egyik fő részvényese. És olyan öregek, akik a századfordulón a magyar művészeti élet mecénásai voltak. Festőket, írókat pénzelték, segítettek. Egyszer Liszt Ferencről tartottam előadást, és egy 94 éves nénike odajött hozzám, és azt mondta: "– Kérem, Réti úr, én ültem a Mester ölében, zongorázni tanított..." Utánaszámoltam és tényleg, taníthatta őt Liszt Ferenc. Igen nagyműveltségű emberek laktak itt, mint például Gyenes Izsó, az ország legidősebb hegedűtanára. Már közel járt 90. évéhez, de még mindig tanított hegedülni.

Visszatérve a zeneiskolához, a Deák Ferenc utcába kétszáz gyerek tanult. Amikor nyugdíjba mentem, 1983-ban, a fiókiiskolákkal – Szécsény, Érsekivádkert, Rétság, Cserhátsurány majd Magyaránador – együtt már 683 volt a tanulók létszáma.

– Könyvet írtál a város szülöttéről, Rózsavölgyi Márkról. Országos siker lett, jó kritikát kapott. Mi inspirálta, hogy volt iskolád névadójának életét feldolgozd?

– Sok mindenbe belesodrótam már életemben, így voltam Rózsavölgyivel is, mert soha eszembe nem jutott, hogy zenetörténeti könyvet írjak. Ehhez nagyon sok idő kell, annak pedig mindig szűkében voltam. A történethez tartozik, hogy tanácsomra megkérte a város Volly Pistát, hogy írja meg a kötetet, de ő nem ért rá, és én, aki már sok anyagot gyűjtöttem Kmetty Kálmán rábeszélésére, hozzáfogtam a munkához. Amikor Pestre vitt utam, mindig a könyv-

tárat bújtom. Jártam a Széchenyiben, a Szabó Ervin könyvtárban, az Országház olvasótermébe is eljutottam. És a Semmelweis utcába, a mostani zeneművészeti szakközépiskola könyvtárába is bejártam, amely a leghíresebb kottagyűjteménnyel rendelkezik. Amikor összegyűjtöttem az anyagot, bevittem Kmettynek, aki átolvasta, s azt mondta: – Jó amit írtál, csak nem tudjuk kiadni, mert nincs annyi pénze a városnak. Meghúztuk, tömörebb lett, s elküldtük a város nevében Bónis Ferencnek, aki Rózsavölgyi korának legnagyobb szakértője volt, s felkértük a lektorolására. Bónisnak annyira megtetszett az anyag, hogy visszaírt, ne legyen ez a város gondja, ő már javaslattal átküldte a Zenemű Kiadónak, ott adják ki. Így aztán bekerült a “zenei vérkeringésbe”. Negyvenöt kritika jelent meg a kötetről, még most is egyre többen idéznek belőle és szerepel a Brockhaus Lexikonban, mint Rózsavölgyivel kapcsolatban az első számú alapmű.

– Nagyon sok kitüntetést, díjat kaptál. Közülük – bármilyen furcsa – én az Apáczai Csere János díjat tartom fontosnak azért, mert a jövő Magyarországhoz szerintem jó iskolák, könyvek és tanítók kellene. Több évtizeden át tanítottál. Ki a jó tanár?

– Érdekes, amit kérdeztél. Én is az Apáczai Csere díjat – amit azt hiszem tizenketten kaptak meg évenként, és mi voltunk az ötödik garnitúra -, megtisztelő díjnak tartom, ám soha életemben nem használtam, nem írtam a nevem mellé. Hogy ki a jó tanár, azt így nem lehet meghatározni. Az biztos, pedagógusként, sokat köszönhetek annak, hogy tanyán is tanítottam, kisgyermekeket elemi iskolában. Patvarcon, Kiscsalomján, Csesztvén, Szegény gyerekeket, akiken láttam, hogy rosszul öltözöttek, éhesek és úgy kellett velük beszélni, hogy érdekelje őket. És alig várták, hogy iskolába jöhessenek! Megfogalmaztam magamnak, a jó pedagógus ott kezdődik, úgy tudjon beszélni és viselkedni, hogy a tanítványai érezzék, és megértésük mit is akar. Vannak kitűnő tudós emberek, akik gyönyörűen tudnak beszélni, de a tanulók feje fölötte elröpülnek a szavak. Sok kitűnően felkészült pedagógus barátom van, akik tragikusan szerencsétlen viszonyt alakítottak ki a tanulókkal és hiába szerették tanítványaikat, nem tudták a szeretetet kimutatni. Fontos tehát, hogy a fülekben megakadjanak a szavak! Ugyanakkor a jó tanárnak szigorúnak és következetesnek kell lennie. A szigorúságot úgy értem, rá kell nevelni a gyerekeket: az élet is szigorú! Nem tartom helyesnek az olyan módszereket, amelyek szerint a gyerek azt csinál, amit akar. Ez zsákutca, én nem hiszek benne.

– A városban tisztelnek, szeretnek. Balassagyarmat díszpolgára vagy. Ez talán az egyik legnagyobb kitüntetés, amit kaptál. Mit éreztél, amikor tavaly a városházán átadták e címet?

– Egy kicsit restellkedtem, mert én azt hiszem, hogy amit csináltam szívvvel lélekkel tettem, és nem gondoltam ilyen elismerésre. Hazudnék, ha azt mondanám, hogy nem esett jól, jólésett, de úgy érzem, ettől még nagyobb felelősség hárul rám a múltat, jelent és a jövőt illetően. Vannak emberek, akik nagyon tudnak csillogni, de ha csillogásuk végetért, akkor egy várossal továbbállnak. Én azokat becsülöm, akik sokáig egyhelyben tudnak maradni. Nem mindegy, ha

az emberről tudják, azelőtt miként viselkedett, és miként viselkedik a jelenben. Egyhelyben élni azt jelenti, hogy valaki nyitott lap a környezetében. Egyhelyben lakni nagyon szép dolog, ám nagyon nagy teher és nagyon nagy felelősség is.

– Hogyan élsz mostanában, mi foglalkoztat, melyek terveid?

– Korábban beszéltünk a barátságáról. Sok barátom volt, van, de úgy istenigazában úgy vagyok, hogy mindent a feleségemmel tudok megbeszélni: nagyon érzékeny akár zenéről, akár festészetéről van szó. Tanácsaira sokat adok most is, de alapjában véve csak egyedül kell az embernek sokmindent feldolgoznia. Családomnak is sokat köszönhetek, mert gondolom nem lehetett mellettem könnyű az élet, hiszen sosem értem rá szinte semmire. Hála istennek, azért a gyerekek elég önállóak voltak. Az egyik lányom zenetanár, a másik a Szépművészeti Múzeumban restaurátor. Az unokáim közül Kanyó Emese csellózik, most kapott nívódíjat Miskolcon, a nagyobbik, Kanyó Dávid fuvolázik, ő is kiemelt nívódíjat kapott az országos fuvolaversenyen társával, Ember Dániellel együtt. Barnás Gergely unokám, mint ifjú riporter szerepel a tévében. Mindkét vőm muzsikus. Kanyó András országosan elismert, kiváló fuvolatanár, és Barnás András, aki a MÁV szimfonikusoknál volt zenekari tag, most Szentendrén zenetanár, rezes- és nagybőgő szakos.

Terveimről nem merek beszélni, mert azokat az egészségi állapotom sokszor megmásítja. Észrevettem, hogy érzékenyebb lettem: megérzem a frontátvonulásokat, és a legkisebb lelki megterhelés is megvisel. Minél inkább halad az idő, annál jobban érzi az ember... Érzem én is, hogy mennyi mindent nem csináltam meg, s mi mindent szeretnék még tenni... Tervem rengeteg van, ám minden attól függ, hogy a sors, az ég mit engedélyez nekem ezekből megvalósítani.

Réti Zoltán: *Érsekvadkeri beszélgetők (tus)*

Réti Zoltán

A gyarmati kisdíák csodálkozik*

Amikor anyám visszament Vadkertre, egyedül maradtam a nagyszobában. Kinyitottam a tükör alatti szekrény ajtaját, belebújtam, mintha keresnék valamit és keservesen sírtam. Úgy jöttek a könnyeim, hogy azt hittem, sohasem lesz vége. A legbensőbb zsigereimből eredtek, szinte beleremegtem a nagy zokogásba, de nem mertem hangot adni. Sajnáltam magamat, istenem, végleg elszakadtam a boldog vadkerti gyermekkortól, idegenben, ismeretlen emberek között kell élnem és tanulnom.

A konyhában csendben voltak azok, akik ezentúl nevelőszüleim lesznek. Ők sejtették, hogy min megyek keresztül, hagyták hadd fogyjanak el könnyeim. Amikor megnyugodtam, kimentem hozzájuk. Leültem és csendesen néztük egymást. János bácsi törte meg a csendet.

– Hát a mi gyereküknk lesz. Meglátod, jó lesz itt Gyarmaton.

Nem válaszoltam, aztán kis idő múlva folytatta:

– Aztán tudod-e miért kell nektek diáksapkát viselni? – kérdezte, és nagyot szívott cigarettájából, s már mondta is a választ:

– Először is azért, mert sok kalapos bácsi jár az utcán, és nem lehet felismerni közülük melyik a tanár, s melyik nem. De a gimnázistát meg lehet ismerni a sapkájáról. Hát majd úgy viselkedj! A felsős diákoknak is köszönnöd kell, mert ha nem köszönsz, abból baj lehet. (Tényleg igaza lett, egy hatodikos, amiért nem tisztelegtem neki, behúzott egy kapu alá és megnyakalt.) Aztán arra is gondolnod kell, hogy a diáksapka egyforma, de a gyerek, aki hordja, különbözik egymástól. Vigyázz, kerülj a rossz gyerekeket! Gondolj arra, hogy most ráléptél egy olyan útra, amely messzire vezethet. Lehet belőled még miniszter is. És sok minden, ha szorgalmas vagy. De semmi sem lehetsz, ha nem iparkodsz.

Aztán megvacsoráztunk. Ez megnyugtató, mert finomat ettünk, olyat, amit nem ismer-

*Részletek a festőművész készülő önéletrajzi írásából.

tem, valami Szeptetnek környékéről származó paprikás, túrós körözöttet, töltött paprikával. Vacsora után János bácsival elindultunk bezárni az épületet.

Ez később minden este nagy élményt jelentett, mert a zárásnak szigorú szabályai voltak. Először be kellett zárni az udvari nagykaput. Ez nagyon szép tölgyfa ajtó volt, sok kis ablakocskával. Sejtemesen kongott a bejárat, mikor a hatalmas ajtóban megfordult a kulcs. Onnan a főutcán kívülről átmentünk a másik nagykapuhoz, amely a posta bejáratáig tartott. Az utcáról bemenet egy nagy előtér volt – télen itt tanyáztak a szegény csavargók – aztán a hatalmas postaterem következett, ahol a kis ablakok mögött nappal a postáskisasszonyok ültek. Volt pénztár, levél, távirat, csomag feladására szolgáló ablakocska, mindegyik mögött egy-egy tisztviselővel.

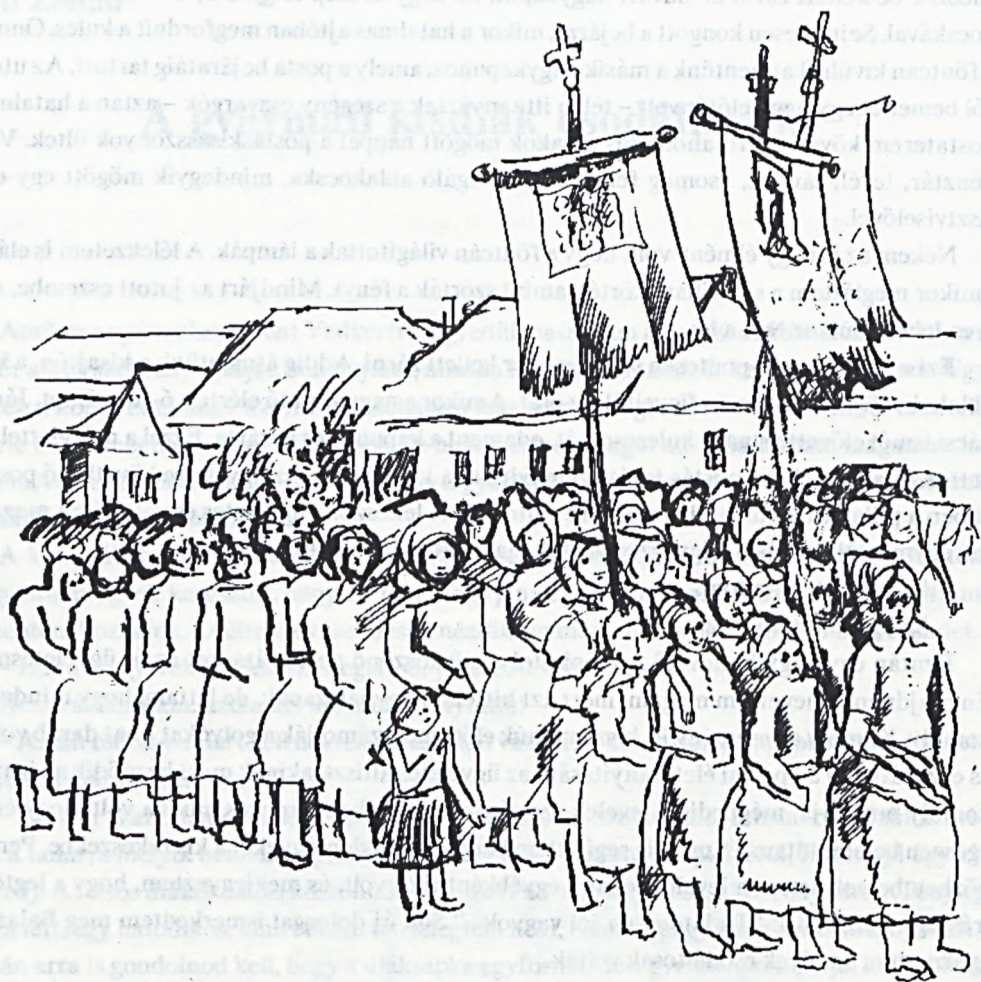
Nekem az is nagy élmény volt, hogy a főutcán világítottak a lámpák. A lélekzetem is elállt, amikor megláttam a sok villanykörteit, amint szórták a fényt. Mindjárt az jutott eszembe, milyen lehet, amikor esik a hó.

Ezt a másik kaput pontosan fél kilenckor kellett zárni. Addig átmentünk a kisajtón, a kisablakok mögötti részbe, és figyeltük az órát. Amikor a nagymutató elérte a 6-os számot, János bácsi ismét elővette a nagy kulcsosomót, odament a kapuhoz és bezárta. Ezzel a művelettel mi ketten és az ügyeletes postás is elszigetelődtünk a külvilágtól. Az ügyeletre következő postás ebben a pillanatban hivatalos emberré változott. A leköszönő ügyeletes és váltótársa megálltak egymással szemben, vigyázba vágják magukat és hangosan így szóltak:

- Az ügyeletet átadom.
- Az ügyeletet átveszem.

Ezután egy nagy hatlövetű forgópisztolyt a leköszönő postás átadott az új ügyeletesnek. Én majdnem elnevettem magam, mert azt hittem, hogy játszanak, de láttam, hogy mindenki komoly. Komoly az esemény is, hiszen tanúk előtt megszámlálják a golyókat - hat darab volt -, és ezzel átveszi a "postai élet irányítását" az ügyeletes altiszt, akinek most kezdődik az igazán komoly munkája, mégpedig a levelek szortírozása. Ez olyan érdekes munka volt, hogy én is egészen beletanultam, és mindig segítettem berakni a küldeményeket a kis rekeszekbe. Persze közben beleolvastam a levelekbe, ami egyébként tilos volt, és megjegyeztem, hogy a legtöbb írás úgy kezdődött: "Tudatom, én jól vagyok..." Sok új dologgal ismerkedtem meg Balassagyarmaton, amelyek csodálatosak voltak.

Bizony az áram sehogy sem ment a fejembe. Hogy mennyi mindent tud. Nemesak világít, hanem a rádiót is megszólaltatja. A konyhában otthon mindig szólt a rádió. Legnagyobb áhítattal akkor hallgattuk, amikor cigányzene hallatszott. Ilyenkor mindenki leült, áhítatos csendben figyelte a rádiót. Magyar Imre és zenekara tetszett a legjobban. Ha csak tehetné, ilyenkor János bácsi is bejött, leült az ágy szélére, és szívta a Levente cigarettát. A csendet csak felesége törte meg egy mondattal, amikor a cigaretta hamuja János bácsi zubbonyára hullott: - "Már megint nem vigyázol!" - mondta és szólt tovább a zene. Aztán nagy dolog volt a

Réti Zoltán : Körmenet Érsekvadkerten (tus)

W.C. is. Eshetett az eső, fújhatott a szél, nem kellett kimenni a kertbe. És majd elfeledtem: a vízvezeték!

Csak meg kellett csavarni egy csapot, és zuhogott a finom, tiszta víz. Nem volt mély kút, amelyből veder hozta a vizet, s télen különösen vigyázni kellett, aki húzza, nehogy megcsússzon s belezuhanjon a mélyébe. No, azért ennek a víznek mégsem volt olyan jó íze, mint a miénknek Vadkerten. De azért megszoktam és nagyon élveztem. Különösen szerettem öntözni a slaggal az ablakunk előtti kis virágskertet. Ez csodaszép volt akkor, amikor a nap sugarai megtörttek az apró, porló vízcseppeken. Szikrázott a fény, csillogott a fű és tüzelt a virág.

(...)

Kapros-túrós lepény a bunkerben

Mindig éhesek vagyunk. Éhesek és álmosak. Nincs mit ennünk, nincs idő aludnunk, mert a repülők ezrével jönnek, és egy-két elejtett láncosbombával időnként ránk is gondolnak. Itt, a holland határon van a találkozójuk, különböző helyekről szállnak fel a gépek, hogy együttes erővel vigyék a halált Berlinbe, Hamburgba és a többi német városba. Könnyű megszámlálni őket, mert egy 36-os alakulatnak jellegzetes, azonos az alulról látható repülési formája.

Azt hiszem, mi kerültünk nyugati irányban a legtávolabba Magyarországtól. A V-1 és a V-2 kilövőállomásai mögöttünk vannak, láthatjuk hogyan fúródnak a "küldemények" Anglia felé. Úgy hírlik, a szövetségeseink áttörésre készülnek, s ezért kell nekünk futóárkokat, tankcsapdákat, raj- és szakaszbunkereket építenünk. Szerencsénkre a föld amolyan vályogtalaj - féle, félig-meddig homokos, ezért könnyen lehet ásni, s a környéken sok a fűzfa, könnyen megy a vesszőfonás is. Két éjjel rendesen tudtunk aludni, mert ultimátumot kaptak a németek: ha leteszik a fegyvert, azonnal megszűnnek a bombázások.

Szép idő van. A fű frissen, zölden betéri a tájat. Csak ne lennénk éhesek és izgatottak, hogy mi lesz kilenc órákor, mert ekkor telik le a határidő. Még van egy jó óra. Mindenki feszülten figyeli az eget, hallgatjuk a csendet, nem jelentkezik-e a szokásos irtóztatóan nehéz zümmögés, ami összenyomja a tüdőt, szorítja a szívet, s az embert bepréseli a földbe.

A látvány különben csodálatos: több kilométer hosszú, pontosan megépített girbe-görbe futóárkok karókkal és vesszőkkel megerősítve. Nagyon kies, lankás helyen dolgozunk, s hogy a tájat jobban belássam, kissé eltávolodtam tébláboló társaimtól. Bizony egészen megfeledeztem arról, hogy hol is vagyok. Gyermekkori boldog-békés hangulat árasztott el. Kék ég, zöld fű, csend. Otthon vagyok, látom a házunkat, a kertünket, az eperfákat, az öcsémet (Hol lehet? Tényleg elhurcolták?), az anyámat (Mégműtötték-e a veséjére?), az apámat (Érsekújvárról hazatért-e még az oroszok érkezése előtt?). Mit is ehetnek most otthon?

Mindig éhesek vagyunk. Legutóbb, amikor egy hatalmas, úgynevezett szakaszbunker fenekét mélyítettük, munka közben kedvenc szórakozásunk volt – ha a helyzet megengedte –,

hogy mindenki elmondott egy-egy jó ételt. Én általában az édes tésztákról szerettem mesélni és hallgatni is. De voltak közöttünk igazi ínycsecek, még arisztokraták is, akiknek ereiben kék-vér folydogált. Ők nagy vadászatokról meséltek, hol maguk a vadászok készítik a finom étel-különlegességeket. Felsorolásaikban szerepelt mindenféle jó: borban főtt húsok, sült hús között főtt hús, s fűszerek garmadája. De hiába a sok jó falat, én inkább a mézzel leöntött mákos derelyére gondoltam, mintsem a nehéz húsokra. Persze közben ment az ásás, a lapátolás, hogy a közeledő nagy áttörést megakadályozzuk.

Volt közöttünk egy nagyon csendes, lányos arcú alföldi parasztfiú, aki bölcsészként került a karpaszományosok közé. Nem volt kötekedő, szinte csak mosolygott és általában egyetértett mindenkiel. Nagyon szerettük őt. Ám most valami történt. Ahogy végighallgatta a sok ételt, az édeset, a zsírosat is, elkezdett beszélni. – Ez mind nagyszerű – mondta –, de neki az a legjobb, amikor édesanyja kenyeret süt, és amikor megsült a kenyér, kiszedik a kemencéből, s berakják helyére a kapros-túrós lepényt. Amikor az megsül, olyan finom az illata, hogy messziről érződik. Szép, ropogós, a közepe meg tocsogós. Abból annyit lehet enni, hogy... És ebben a pillanatban megmordult a levegő. A bombázók ellepték a kék eget, s mint lomha svábbogarak másztak a végtelenségben.

Lehasaltunk, miközben a bunkert képzeletben elárasztotta a jó, meleg kapros-túrós lepény illata. Ásónkat fogva az eget szemléltük, s miközben a bombázókat számoltuk, összekeveredett bennünk az élet gyönyörűsége és a háború borzalma.

(...)

Éjféli mise Patvarcon

Patvarcra 1946. július 1-én kerültem tanítónak. Megválasztásom után pár nappal váratlanul megkerestek a fiatalok azzal, hogy Szügyben az ősszel evangélikus énekkari találkozót lesz, s azon ők is szeretnének résztvenni: alakítsunk énekkart. Nagyon szívesen! - feleltem -, de azt nem lehet nyáron elkezdni, mert hetente legalább kétszer kell próbálni. Csak akkor állok ki velük, ha már jól megy az a kórusmű, amit előadunk. Ősszel kezdjük el - mondtam nekik. Másnap újra jöttek, hogy ők nagyon komolyan meggondolták, megbeszélték és nagyon nagy kedvük lenne az énekkarhoz. Ha elvállalnám a vezetést, mindenben végrehajtják kérésem. Nagyon nyíltszívű, egyenes beszédű fiatalok voltak, mégis tréfára vettem a beszélgetést, mert tudtam, hogy ezt nem vállalhatják: az aratás, cséplés olyan nehéz munka, hogy este majd alig várják a végét. Legnagyobb meglepetésemre kijelentették: – Minden rendben van. Mikor kezdjük a próbát?

Megbeszéltük az első próba idejét és csodák csodájára az iskola terme szinte megtelt. Voltak vagy harmincan. Tizenöt éves kortól harmincig. És ahogy ez lenni szokott, több volt a lány, mint a legény. Mindjárt eldöntöttem, hogy egyenlőre egy háromszólamú vegyeskórust alakít-

tunk. Megmondtam nekik, ha valakinek nem találok megfelelőnek a hallását ne sértődjön meg. Szép csengő szopránokat, jó mély alt hangokat, szép tenor és mély basszus hangokat fedeztem fel. Mindenki megfelelt, igen jófülű társaság volt, és ez a próbánál mindjárt kitűnt. Amikor megkezdődött az iskolaév, szinte minden este együtt voltunk. A petróleum lámpa ki-szűrődő fényénél láttam, hogy sokan hallgatják az épületen kívül is a kihallatszó énekszót. Ezt persze a kórus tagjai is észrevették és annál nagyobb figyelemmel, akarással folytattuk a próbákat. A nagy lelkesedés engem is magával ragadott annyira, hogy három korál feldolgozással el is készültünk a szügyi szereplésre. Izgatottan várta mindenki a bemutatkozást, és gyakorolt, úgy hogy az utcán járva is hallani lehetett, amint otthon az énekesek gyakoroltak, ki-ki a maga szólamát. Volt, hogy a csendben megszólalt egy szép bariton dallam, miközben csattogott a balta.

Szügyben nagy feltűnést keltett szereplésünk. A környék legnagyobb evangélikus templomának jó akusztikája van. Ott volt az eseményen Szécsényből Mihalovits Pál, a kitűnő muzsikus, a jó orgonista, aki az első világháborúban a Bajkál-tó mellett volt orosz fogságban, ahonnan tíz magyar muzsikus összeállt, megszökött és hazajött. Kalandos útjuk könyvben is megjelent, én is olvastam "Tízen nyugat felé" címmel. Mihalovits Pali bának igen megörültem, mert fiaival együtt jártam gimnáziumba. Amikor végeztünk a szerepléssel, odajött hozzám és azt mondta: – Fiam, nem leszel te sokáig Patvarcon. Ha nyugdíjba megyek, legyél az utódom, Szécsényben! – Sokáig beszélgettünk, majd indultunk haza Patvarcra, ahol nagy volt az öröm. Örültek a kórustagok, de úgy éreztem a sikeres szereplésért boldog volt az egész falu.

Másnap összetalálkoztam a katolikusok egyik vezető emberével, Reznicsiek bácsival, aki megállított és elmondta, hogy hallgatta a próbákat az evangélikus iskolában, és lenne egy kérésük. Ha már orgonáltam náluk is a templomban, csináljak egy énekkart a katolikusoknak is. Meglepődtem, de nem tagadom, a kérést nagyon megtisztelőnek tartottam. Igent mondtam, és megalakult a katolikus énekkar is. Széphangú lányok és fiúk jelentkeztek, sőt még felnőttek is. Az éjféli misén, 1946 karácsonyán mutatkoztunk be. Én orgonáltam, s a kórus meghatottan énekelte a gyönyörű három szólamban feldolgozott karácsonyi dalokat. Csillagos éjszaka volt. Csikorgó hó, tömve volt a templom, mert mindenki szerette volna a kórust hallani, és nemcsak a katolikusok, az evangélikusok is.

Úgy éreztem, hogy nagyon nagy dolog történt azon az éjszakán, mert bizony korábban voltak súrlódások a két egyház között. Ez a szereplés csak szeretetet tükrözött. Sohasem titkoltam azt a véleményemet, hogy nem szeretem, ha az egyházak viszálykodnak. Ennek hangoztatása 1946-ban nagyon is aktuális volt, mert mindkét gyülekezet szinte minden családjában voltak még hadifoglyok, elevenen élt a hősi halottak emléke és a háború okozta sok fájdalom. Messze távolban az apa talán éhezik és honvágy gyötri, de még rosszabb is lehet, hísz azt sem tudták, hogy él-e még. Inkább örülünk hát annak, hogy vége a háborúnak, örülünk egymásnak.

Ez a kóruszereplés a két egyházat közelebb hozta egymáshoz. Annyira megjött a katolikus kórus tagjainak is a kedve, hogy további próbákat akartak tartani. Támadt egy ötletem, s azt mondtam nekik: mindkét kórus szépen énekel, még szebb lenne, ha egyesülnénk és létrejönne egy nagy patvarci vegyeskar. Hát így is lett! A nagyobb ünnepeken külön is énekelünk, de volt ennek a kisközségnek egy komoly, hatvan tagú vegyeskara. A közös próbák olyan jól sikerültek, hogy asszonyok, nős férfiak is jöttek, s ez annyit jelentett, hogy minden tizedik patvarci ember tagja volt az énekkarnak.

(...)

Réti Zoltán : Piacon (tus)

Tarján Tamás

Szemmagasságban XI.

Április 1-e van, Cseres Tibor születésnapja. Isten éltesse őt sokáig! De új Cseres-kötet pillanatnyilag nincs a boltokban. A mai nap Goda Gábor születésnapja is. Kívánjunk neki erőt, egészséget! De új munkát tőle ugyancsak hiába keresnénk. Próbáljunk tehát a bolondos derű világnapján egy szellemes, játékos kötetet föllelni. Nem igazán sikerül. A hazai könyvpiacra úgy sok a könyv, hogy kevés. Úgy bő a kínálat, hogy szűkös. S a közelgő ünnepi könyvhét, meg a magunk mögött hagyott téli könyvvásár, az esztendő két könyves sűrűsödési pontja túlságosan is magukba, maguk köré szippantják a jelentékeny kiadványokat. Könyvkiadásunkból hiányzik a jó ritmus, az egészséges folyamatosság, állandóság.

/Milyen az az ugyanaz?/ Ha már április 1-én íródik e szemle, s mindenképp a naphoz illő könyvet akarunk választani előljáróban, essék a figyelem *Koppány Márton BEVEZETÉS UGYANEKBE* című kötetére, melyet a Pesti Szalon jelentetett meg. A *Dada papa* című nyitó írás, vagy a *Hogyan jussunk ki a temetőbe?*, *Hogyan viselkedjünk a temetőben?* útmutatásai, az ajánlott "mocarásmentes", nyugodt fekvés azt sejtetik, hogy a formabontó elmésség, a morbid humor otthonos a lapokon. Így is van, általában azonban csalatkozunk kell. A szerző szövegei, verses történetei és konceptuális sorozatai oly elegyesek, színvonalukban is, műfajukban is, megoldásaikban is, stílusvilágukban is, hogy az író tehetségének karakteréről, mértékéről képtelenség informálódni. Ötletre és sorokra futja a talentumból, művekre nemigen. Az első ciklus, a *80-90* a legígéretesebb – vagyis a most negyven éves Koppány Márton korai, kezdő évtizede. A sokkal kisebb távot regisztráló *91-92* "elversesedése" nem a legjobb jel, mert az író jóval többet ígér a próza környékén, mint az akárhogy csúrt-csavart líraszerűség berkeiben. A

középső fejezet, az *Egy kis idő* hatvan oldalán összesen legföljebb háromszázötven szó áll, "hullámokba", mondattöredékekbe rendezve, kézírásos betoldásokkal megspékelve, lábjegyzetelve. Ez, ha tetszik, a vérbeli posztmodern, ha nem tetszik – és nem tetszik –, akkor a konceptualizmusnak nevezett irodalmi humbug.

Mindezzel együtt ez a fragmentumos, likas, jellegzetesen ezredvégi könyv híven kifejezi a mai "fiatal", vagy "fiatalabb" magyar irodalom állapotát. A teljes bizonytalanságot, amibe a csőd és a bravúr egyként belefér. Miként is írta Tandori Dezső a *Wizjel W.S.*-nak négy so-

rában? “A kevesebb-mint-ugyanaz/ holnyi helyet se kér egészen./ semelyikfelől oldalaz/ maga s más egyenesszögében.” A semmivel egybevágó “ugyanaz”, a semmitlen semmi semmennyi helyet sem kér magának, és e semmitlen semmis semmi semelyikfelől sem “semimizik” a nem-szögben, semszögben: az egyenesszögben. Ebbe az “ugyanaz”-ba, ebbe a napjainkra jellemző hiátusos káoszba, ebbe az “*ugyanebbe*” is csak *bevezet* a könyv.

Ennyi a jelentősége. Tudniillik: így vagyunk.

/Történelmi félálom/ Jó lenne már egy Bereményi-regényt olvasni! Azt, amelyikbe az író jónéhány esztendeje belekezdett, publikált is belőle ízelítőt, aztán sikeres filmrendezői és kevésbé sikeres színigazgatói tennivalói miatt abahagyta, hogy időnkénti nyilatkozataiban a mihamarabbi folytatással kecsegtessen. Amíg mi várakozunk, mint Ecsédi és Vízi a pályaudvaron, addig meg-megjelennek *Bereményi Géza* munkásságának pótköttei. Már mint a hiányt pótló könyvek. 1988-ban az Eldorádó című filmjének forgató-

könyve – arra emlékeztetve a bánatos szíveket, hogy valamikoron (tizenöt-húsz évvel ezelőtt) egészen természetes volt, ami ma egészen ritka: a magyar filmek textusának, az elkészülés körülményeinek, a kritikai visszhangnak a közreadása, dokumentálása. Tavalyelőtt aztán jött a *Dalok* gyűjteménye, nem kevés hibával és hiánnyal, de mégiscsak a nyomtatásra bízva Cseh Tamás estjeinek repertoárját. Most pedig a T-Twins Kiadó előrukkolt a KELET-NYUGATI PÁLYAUDVAR című kötetecskével, amelyben három műsor kapott helyet - “három időjárásjelentés, ahogyan azt Cseh Tamás előadta az 1979-es, 1981-es és 1992-es években”. Ne füstölögjünk, hogy megint nem a legpontosabb a szöveg, és megint ügyetlen a kivitel (nincs tartalomjegyzék, nincs mutató a dalbetétekhez). Ne merengjünk azon, hogy a különben ízléses füzet talán ajándék volt a magányos gitáros idén januárban megült, bizony már 50. születésnapjára... Örvendjünk, hogy van egy új Bereményink, az immár Liszt-díjjal kitüntetett Cseh Tamást élénk idézve.

A három eset: a *Frontátvonulás*, a *Jóslat* és a *Nyugati pályaudvar* hol sokszólamú, hol dialogikus magánbeszède, magándala arról győz meg, hogy Bereményi Géza és Cseh Tamás tényleg fontos dolgokat tudtak az időkjárásáról. Az “Ennek vége, értik?!” úgy tett pontot - 1979-ben - egy dalest végére, hogy nemcsak a dalestnek volt vége: a tíz évvel későbbi nagy történelmi pontot is előre odaszúrta. Az 1981-es *Jóslat* v i s s z a f e l é is megjövendölte *azt, ami van*: a rejtjeles beszéd teljes nyíltságával énekelte, amit nagyon sokan tudtak, de nagyon kevesen mondtak. Végül a friss műsor, a *Nyugati pályaudvar* kemény és kedélyes szürrealizmusa azt vizionálja, kérdi, latolgatja, hogy talán meg sem esett, ami megesett; hogy talán *megint nem sikerült...?*

Sokan fájlalják, hogy a daloknál sokkal nagyobb teret kap ez esteken, estekben a monodráma – még ha ezt Cseh Tamás immár teljes színészi vértetben viszi is a közön-

ség elé. A szerzőtársak eleve dramatikus világa azonban most ezt a hangsúlyosan teátrális közlésmódot követelte meg. A csikorgóbb, kevesebb dallammal ajándékozó szöveget.

Amíg továbbra is hűségesen és kíváncsian várjuk azt a bizonyos Bereményi-regényt, eltöprengünk: vajon mennyi esélyt adhatunk egy összegző, retrospektív Cseh Tamás-album – nem egy neves együttesnek és énekesnek kijutott életmű-kiadás – megjelentetésére? Mert a Kelet-nyugati pályaudvar szövegkavalkádja akkor lenne igazán érdekes és történelmi, ha *A dal nélkül*, a *Levél nővéremnek*, a *Fehér babák takarója* és a többi est, lemez felől érkeznének a könyv jelenébe. Átöregedtünk a rendszerváltásba, át a bakelitkorongok hőskorából a CD-lemezek korába. Megérdemelnénk a Bereményi Géza-Cseh Tamás-összest.

/Tettyei mulatság/ Ha az írónak és az olvasónak is nagyobb szerencséje van, *Blasszauer Róbert* nevét 1971-72 tájt megismerhette volna az akkori, úgynevezett fiatal irodalomra éhes közönség. A *REPORTER* című regénye ugyanis már akkor készen állott, és csak jó pár fatális kiadói cirkusz – nem cenzurális kérdés! – akadályozhatta meg a publikálást. Most a *Fekete Sas Kiadóé* az érdem, hogy ezzel a kötettel jelentkezett.

A mű egyébként valóban egy cirkusz körül forog, meg a címszereplő körül. A még millenniumi békeidőket élő városba cirkusz érkezik, és nagyjából ugyanakkor egy hírlapíró is, aki állítólag a mutatványosokra fogja specializálni magát. A helység neve a szövegből nem derül ki, de nem nehéz ráismerni a mediterrán hangulatú vidéki fészekre, patinás városaink egyikére. A címlap és a hasonló illusztrációk amúgyis föloldják a rébuszt. Ha az *Első pécsi Füző Készítő* hirdetése a mérték után megrendelt testformázók ügyében a Király utca 19. szám alatti Vasváry-ház "műtermébe" irányít, hogy az igényesek beszerezhessék a "batiszt selyemből és legkönnyebb bálnacsonttal készült" alkalmatosságot, ha alkalmi ékszerajándékot Fischer

Zsigmondnál (Pécs, Ferencziek tere 14. szám) tanácsos vásárolni, akkor a szín alighanem Pécs lehet...

Sokféle náció, sokféle ember, sokféle esemény kevereg és kavarog az archaizáló stílusú lapokon, melyeket talán sötétlila tintával vethetett papírra az író. A színes, jó atmoszférájú anekdotafüzér elleni kifogásunk csupán az, hogy nem vére, hanem tényleg csak tintára megy a dolog. Nemes irodalmi irodalom ez, a századforduló kisebb írőin iskolázott epika, a cseh filmes újhullámtól modernben is megihletett próza.

Kelletlenül bár, de párhuzamot kell vonnunk a tettyei – és nemcsak tettyei, de "összpécsi" – vigasságok könyve és Spiró György 1974-ben közreadott *Kerengő* című regénye között. A kelletlenség oka az, hogy persze valódi összefüggés nincs a hús esztendeje fiókban fektetett Blasszauer-kötet, meg az ugyancsak hosszas érlelés és átdolgozás után véglegesült Spiró-alkotás között. A vidéki város rajza, az újdondász fölbukkanása, a sejtelmesség, a boldogtalanul boldog békeidőket idéző középponti "nagy kaland" kimenetele mégis rokonítja őket (a nagyobb súlyt

egyértelműen Spiró koncepciózusabb és hajlékonyabb műve képviseli). Ha... ha Blasszauer Róbert nyomtatásban látja viszont, már húsz esztendővel ezelőtt, a maga regényét, talán másképp alakul pályája. Talán Spiró mondjuk 1972-ben elvassa A reportert, és még egy pár vonásnyit módosít a Kerengőn. Vagy nem módosít, és akkor tőle egy Ady-reminiscenciákkal teli históriát, íróársáttól egy Somlyó Zoltán köpönyegébe burkolózó történetet kapunk. A “ha” és a “talán” múlt idején azért törhetjük a fejünket ma is – az olvasó figyelmébe ajánlva Blasszauer Róbert A reporter című regényét –, mert nem szününk meg bízni: az asztalfióknak író egy kötetes, kötet nélküli, de tényleg tehetséges “hallgató” írók, más pályára átnyergeltek (ismerünk nem keveset) negyvenes éveiket taposva visszatérnek az irodalomba is; és az ilyesfajta visszatéréstől *talán* a jövőben kevesebb lesz az irodalmi és a társadalmi *ha*.

/Apa-misztérium/ A Bécsben élő, 1943-as születésű Peter Henisch neve hiányzik általában aprólékos és színvonalas

világirodalmi lexikonunk negyedik kötetéből. A Grog-Ilv ugyanis éppen akkor jelent meg - 1975-ben-, amikor a szerző is publikálta APÁM KICSI ALAKJA című, önéletrajzi indíttatású regényét, megalapozva ezzel európai hírnevét. Az apa-misztérium, az “apák és fiúk” konfliktus, szembenézés lélektani vonatkozásai meglehetősen közismertek, aminthogy az is: a XX. század még jobban kiélezte e generációs kontradikciót. A magyar irodalom Henischsel egyivású nemzedéke (Simonffy András, Módos Péter, Nádas Péter, Marosi Gyula, Munkácsi Miklós, Bereményi Géza, Spiró György és mások rangos “társasága”) szintén számos apa-regényt, apa-novellát, apa-víziót tett közzé, és Szabó István *Apa* című filmje, noha korábbi keletkezésű valamivel, ugyancsak ebbe a körbe sorolódik. A német nyelvű irodalomból a század eleji Franz Kafka-példával éppúgy közhely lenne előhozakodni, mint a későbbi téma-párhuzamokkal.

Henisch író-hőse, alteregó-figurája a fotográfus apát fotografálja. Az idősödő férfi, aki valóban fényképész-megörökítője volt a II. világháború sok fontos eseményének és színterének, eleinte szívesen és nyíltan, később óvakodva és kertelve válaszol az oknyomozó fiú faggatásaira. A fiatalember végülis képtelen megfejtetni, miért lett az apa, a hajdani fiatalember a Wehrmacht egyik sztárfotósa, és arra is nehéz felelnie, mennyiben bűn ez a nem tevéleges, de elfogadó-csatlakozó részvétel a háború örületében. Peter Henischnek nem pusztán a valóságos élet diktálta, mondta tollba az apa halálát. A mesélőnek egyébként is *el kellene tennie láb alól* azt a “kicsi alakot”, egyben monumentálisan, nyomasztóan fölnövekedett árnyat, akit szeretve szégyell, taszulva ért, dühöngve hagy békén, éltetve temet. Nem a II. világháborús számvető, lelkiismereti irodalmat gyarapítja – félszázad múltán – e regény, hanem a borzalmas világégestől és emberpusztítástól majdhogynem függetlenül az örök apa-fiú viszonyt láttatja új szemszögből, impulzív stílusban, töprenkedve. A

szerző későbbi, már a saját nemzedékére koncentrálnak munkáiban annak is nyoma van, hogy nagyon jól tudja: a fiúkból valóságosan vagy jelképesen apák lesznek előbbutóbb, s maga a konfliktus a békésen békétlen kontinenseken is milliókban él tovább.

A Littoria könyvét *Révai Gábor* hidegizzású magyar nyelven, kiválóan tolmácsolta. Mondhatnánk, azért, mert neki is bőségesen volt oka és ideje az apa- emléken, apa-képen meditálni. De mondjunk csak annyit, hogy mint elsőrangú fordító, elsőrangú könyvet fordított remekül magyarrá.

„Csak most értem meg az apámat...” A Bartók rádió április 11-én – húsvétkor, és József Attila születésnapján, és a költészet napján – sugározza majd (azaz sugározta tehát) a költő minden verseit. Párját ritkító vállalkozás, nagyszerű rádiós tett, versünnep. Éppen akkor, midőn József Attila művészi nagyságát oly sokan szeretnék kikezdeni, nem elégedvén meg azzal a ténnyel, hogy a sokáig kizárólagosan ünnepezt proletárköltőben a XX. századi egzisztencia, világárvaság nagy lírikusát is látnunk kell, s hogy legjelentékenyebb költeményeinek eddig hirdetett – és tanított – listája átigazításra, újragondolásra vár.

Miközben például utcanévtáblák leszedetetésével, kishivatali pocskondiázásokkal folyik a méltatlan József Attila-*újraértékelés*, a filológia, az irodalomtudomány szerencsére tudja a dolgát, és tárgyilagos szakmunkákkal igyekszik elmondani mindazt, amit elmondani a mai tudás szerint kötelessége. Szabolcsi Miklós nagymonográfiájának harmadik kötete, a *„Kemény a menny”* e napokban hagyja el a nyomdát, két könyv pedig, szintén idézet-címmel, a minap látott napvilágot.

Az *„ÚR A LELKEM”* Szőke György tanulmányait fogja össze négy nagy fejezetbe. A kései, a beteg József Attila iránti idegenkedést és értetlenséget kívánja oszlatni a szerző, életrajz, kórrajz és költészet bontatlan, ám árnyalt együttes bemutatásával. *A hiányt összegző versek: az*

anyakép és az apakép alakulása című részt a legmegragadóbb a legkisebb tényeket is mérlegetlő, elsősorban pszichológiai közelítésű, de az elemző vértezett-ségét is megcsillantó írások között. (A kötet a *Párbeszéd Kiadó* újdonsága.)

“EGY, KI MÁRVÁNYBÓL RAK FALUT...” címmel értekezik József Attila és a folklór viszonyáról *N. Horváth Béla* (*Babits Kiadó*). A falusi tapasztalatok, a népköltészeti ihletés, a népi írókkal való viszony inkább nyomszerűen szokott föltűnedezni a József Attila-irodalomban, legalábbis a nagyvárosi élményanyag, a magas irodalmi indíttatás, a munkásmozgalommal való kapcsolat hangsúlyosságához képest. A laza monográfiává kerekedő tanulmány sor főként a szociológiai-történeti-néprajzi vizsgálódásszempontra érvényesíti, de kellő mértékben képviselteti magát itt is a műelemzés. A József Attila-ünnep előestéjén örömmel nyugtázzhatjuk tehát, hogy minden polémia közepette ezt az életművet övezi jelenleg a legaktívabb szakmai serénykedés.

/Borges Oral/ Az 1899 és 1986 között élt argentin poeta

és prózaköltő, *Jorge Luis Borges* mester volt a tanulmányírásban és a filozófiai elmélkedésben is. A mitológiától az avantgardig évezredek irodalmában és művészetében mozgott otthonosan, ideértve több európai nyelv literatúráját és az észak-amerikai műveltséget is. Hosszú emberéletének alig járt túl a felén, amikor szembetegség támadta meg. A sorozatos hályogműtétek sem segítettek. 1955-től alig-alig szivárványlott föl előtt a külvilág: a belső látásra kellett hagyatkoznia. Vakságát "lassú besötétedésnek" fogta föl; a szenvedést – kegyelemnek.

A modern Teiresziász 1978 júniusában öt előadást tartott a Belgrano Egyetemen. Össze nem függő témakörei érdeklődésének változatlan sokrétűségéről tanúskodtak. Nem tényeket "jósolt", hanem teóriákat dolgozott ki, másfelől pedig a múlt bizonyos tendenciáit rekonstruálta. Szükségképp az élőszó szabadságára bízta magát: a csapongás nélküli asszociációkra és a dialógus közvetlenségére. Ez a BORGES ORAL: a könyv, amelyben az élőszó Borgese fordul az olvasókhöz. Magyarul – az egyik írás nyomán –

A HALHATATLANSÁG címet nyerte el az *Európa* kiadványa. (A szöveggondozók csak a legszükségesebb simításokat végezték el a sajtó alá rendezéskor.)

Ha azzal a maximalizmussal közelítünk a könyvecskéhez, amely a szerző nagy alkotásainak olvastán vagy legendájának ismeretében alakult ki bennünk, akkor ez a lazán szólt kései opusz: csalódás. *Tóth Éva* beleérező fordítása sem eleveníthette meg az agg zseni személyes jelenlétének szuggesztivitását. Maga a pusztá szöveg nemegyszer vázlatos vagy közhelyes. Az öt eszmefuttatás közül háromban inkább csak feladatokat jelöl ki az ész és a szív számára, saját gazdag tapasztalatai alapján. Ilyen az *angyalokkal és a démonokkal történő társalgás* kérdésköre például.

A legtöbb intellektuális és spirituális erő A halhatatlanság és Az idő című gondolatsorokban pezseg. Ez az igazi, az ereje teljében lévő Borges, aki az örökkévalóságról mint "minden tegnapunk, minden tudatos lény tegnapjainak összegéről" medítál, és bár tagadja a személyes halhatatlanságot, vallja azt, amit "kozmosz halhatatlanságként", közös emberi reménységként fogalmaz meg. Mindezt személyes, szeszélyes, színes érvekkel és élményekkel hol többé, hol kevésbé támasztva alá.

Jó e könyvet olvasni, mert jó a nagyság közelében lenni. S amilyen esendők vagyunk, attól is öröm fut át rajtunk, hogy a földi nagyság néha maga is csendő. (Olyannyira, hogy a kötetben Borges születési és halálozási évszáma is pontatlanul áll...)

(A *megvilágosulás* regénye) A svájci születésű, Nobel-díjas német író, *Hermann Hesse* SZIDDHÁRTA című regényével egyrészt visszatérünk Európába, másrészt máris továbbrepülünk Keletre. E könyvben a hagyományos történetmesélés és a poézis keveredik szerencsésen. Hasonlóképp ideális arányban van jelen az elvont keleties példázatosság, és az európai szívnek, elmének ismerősebb énközpontú, dinamikus, a kérdésekre biztos választ kereső élet-

felfogás. Német fejlődésregény és hindu rege alkot egységet a könyvben, melynek közbevetéses, faragványos mondatait a fordító *Kászonyi Ágota* magyarul is kemény köből, de a lágyság képzetét keltve véste ki.

A vándorútként fölfogott, stációs élet száz- és százezer jobb és rosszabb regénynek volt és lesz is még tárgya. Sziddhárta, a szép bráhmánfi, az *ifjú sólyom* a maga akaratából végiglengi a létezés valamennyi gyönyörűségének, szenvedélyének, megpróbáltatásának tájait. Gyarapodik tudásban, fogyatkozik hívságban. A megnyugvást, a lemondást, a szemlélődést, a benső látást mintának fölmutató Hesse 1922-es datálású hosszú elbeszélése nem a szerelem, a játék, a birtoklás elleni prófécia. Sőt: ezek meghódítására bíztat a mű költői epizódjaival és a címszereplő latolgató önkomentárjaival. Hiszen csak az képes a lemondásra, aki tudja, miről mond le. Erkölcsi értéke csak annak az elfordulásnak lehet, amely egyben odafordulás valami máshoz. A lényeges a lényegtelennek miriádjaiból sűrűsödik.

A könyv kulcsszava az utolsó mondatból sem hiányzó szó: a *mosoly*. Ami bölcsességgé, végső tudássá párlódik, ami az emelkedettségéből sugárzik, ami a csudálatos hullámokat vető lelki öröm külső megnyilvánulása – az mindig

a mosoly. Midőn Sziddhárta Énje “beleolvad az Egységbe”, ez a mosoly nem hagyja el. “Életének ettől az órájától fogva Sziddhárta nem harcolt a sorsával, és nem is szenvedett miatta. Arcán a tudás derüje virágozott, mely ellen az akarat nem berzenkedik, amely befogadta a tökéletességet, amely egyetért a történet folyamával, az élet áramával; mert megtölti a szenvedésben és örömben való osztozás, odaadón követi ezt az áramlást, s az Egységhez tartozik.”

Kicsoda, micsoda a nagybetűs Egység? – ezt Hesse Sziddhártája sem tudja megválaszolni. De bizonyossá teszi, hogy létezik; s így bizonyossá azt is, hogy szükséges, érdemes keresni. (*Európa Kiadó*)

*Június 1-e lesz holnap. Pünkösdhétfe után elkezdődik az ünnepi könyvhét hete. Lesz a boltokban Cseres Tibor kötet a: Kentaurók és Kentaurnök. De az író már nincs velünk. A Hideg napok bölcs alkotóját, a mai magyar próza egyik legszellemesebb mesélőjét veszítjük el. Isten nyugosztalja**

* Szomorúan adunk helyet a Szerző lapzártá után érkezett sorainak.

Csapody Miklós

Erdélyi Fiatalok

(*Transzilvanizmus, hőskor és hanyatlás egy folyóirat történetében*)

“Szükségből az erényt”

*Hatvan esztendeje annak, hogy az Erdélyi Fiatalok mozgalmának belső egysége megbomlott, és az erdélyi magyar társadalom új, reális helyzetadatát formálni akaró nemzedék munkájában a polarizáló erők bizonyultak hatékonyabbnak az egységet fönntartani kívánók törekvéseivel szemben. E korszakforduló előzményeit, eseményeit és a hozzá vezető folyamatok irányait mégis csupán jelzésszerűen ismerjük, annak ellenére, hogy a rendszerezett tények ismeretét az évfordulós alkalmon messze túlmutatóan a transzilvanizmus revíziójáról folyó ideológiai-kritikai viták és a megváltozott történelmi viszonyoknak megfelelő új politikai modus vivendi keresése, a kollektív kisebbségi jogok és az autonómia régóta aktuális kérdései teszik mindenekelőtt szükségessé.**

III.

Az Erdélyi Fiatalok: hőskor és hanyatlás

1929-30, az Erdélyi Fiatalok fellépése előtt a magyar ifjúság kulturális-testületi tevékenysége a három egyház kereteiben és a Székelyek Kolozsvári Társaságában folyt, hiányzott azonban az az összefogó magasabb és hatékonyabb szervezet, amely mindezek organizálását elláthatta volna, a meglévő testületek érintetlen, kényes önállóságával.

Olyan mozgalomra volt tehát szükség, amely nemcsak az érdekvédelem gyakorlati teendőit képes ellátni, hanem reális, a történelmi viszonyoknak és a kisebbség létérdekeinek megfelelő új programmal új feladataira is rádőbbsenti az ifjúságot – amely ezáltal hozzájárul a kisebbségi társadalom belső önépítő erőinek felszabadításához, a széthúzó erők ellensúlyozásához. Ezt a feladatot az 1929-ben színrelépő generáció vállalta magára, mely népi humanista és ellenzéki demokrata,

* Előző lapszámunkban közölt tanulmány folytatása.

a tradicionális, morális értékekre építő eszmekörében, a népszolgálat s a protestáns valláserköles valamint a transzilvanizmus szellemében megteremtette az Erdélyi Fiatalokat.

A folyóirat minden támogatás nélkül működő idologikus mozgalmi-közéleti orgánum volt. A kezdeti ifjúsági egység legfőbb garanciájaként nemcsak a két háború közötti idő egyetlen stabil nemzedéki intézménye volt, hanem a korszak öt legfontosabb folyóiratának (Pásztortűz, Erdélyi Helikon, Korunk, Erdélyi Fiatalok, Hitel) egyike is.¹

Spiritus rectora *Jancsó Béla* volt, aki nemcsak a Tizenegyek közt, de a szegedi Bethlen Gábor Körben is vezető szerepet játszott, s aki legközelebbi munkatársaival: *László Dezső*vel, *Balázs Ferenc*cel, *Debreczeni László*val és *Bíró Sándor*ral látott hozzá a koncepció kidolgozásához és az ifjúság megszervezéséhez.² A főiskolás életet a kisebbségi lét rezervoárjának tekintették, amely a közéleti feladatokra való előkészületnek is alkalmas iskolája. Újszerű sajátossága volt a mozgalomnak, hogy a húszas évek végére saját intézményeit nagyjából már kiépítő erdélyi magyar szellemi életben elsőként fogott hozzá a társadalom előítéletektől mentes megismertetéséhez, és a szociografikus önismeret elmélyítésével hozzájárult az irodalomközpontúság aránytalanságainak fölszámolásához.³ Társadalomtudatosításuk a nemzedékiségben jelentkezett, társadalmatszervezési-művelődéspolitikai elképzeléseik azonban nemcsak saját nemzedékük eszmei tájékozódásának egyszeri kijelölésére irányultak, hanem az új, korszerű és létel-

vű, hagyományra és nyitottságra egyszerre építő, sajátosan erdélyi lét- és szemléletmód általános érvényű megfogalmazását célozták. Eszmeiségükre nagy hatást tett *Ady Endre*, *Szabó Dezső* és *Móricz Zsigmond*, erdélyiségüket pedig a történeti hagyományban, *Kós Károly* és *Makkai Sándor* gondolatainak hatására a fajoknak (nemzeteknek) az emberi értékek magaslatán való találkozásában jelölték meg (Jancsó Béla). Helyzeti realitásaik és szigorú erkölcsi következetességük, protestáns humazizmusuk szellemében is őszintén hirdették a magyar-román sorsközösségből fakadó, az emberi jogok teljes és kölesönös tiszteletén alapuló megbékélés szükségességét, amely eszmekörüknek fontos eleme volt. A lap, melyet *László Dezső* az indulástól 1933 végéig romániai magyar főiskolás lapként, majd az 1934-es I. számtól a romániai új magyar nemzedék folyóirataként jegyzett 1941-ig, ezt a gondolatiságot propagálta, közéleti orgánumként pedig a nemzedék valamennyi számottevő testületi eseményét, irodalmi, művészi és tudományos teljesítményét számontartotta. Bár munkájában és a mozgalomban is döntő szerephez jutott természeténél fogva az ideológus elem, programjuk gyakorlati természetű volt, amely a legtöbb látható eredményt a falumunkában hozta. Hatásában azonban nem ezt a tevékenységet, hanem az említett mentalitásformáló szerepet kell a legfontosabbnak tekinteni, azt a "mélypolitikát", melynek életbevágó fontosságát a nagy változásokor pontosan felismerték, mely szemléletet formál és készségeket alakít ki a megváltozott körülményeknek és lehetősé-

geknek megfelelően. Rendkívül nagy jelentősége volt annak, hogy az Erdélyi Fialok a kisebbségi egység megvalósítását, ennek garanciáit nem az ideológiai konszenzus kiero- szkolásában, hanem a világnézeti toleranci- ában és a napi politikától való tartózkodás- ban látták. Felismerésük szerint a fölkészü- lést csak ez biztosíthatta; a magyarság egyet- len legális politikai képvisellete, az Országos Magyar Párt megítélésük szerint nem töltö- te be valódi hivatását. Évtizedes működésük során az Országos Magyar Párttal mindvégig szembenálltak.

Az Erdélyi Fialok történeti jelentősége a magyar művelődésben abban áll, hogy nemzedékük valóban újat és szükségeset hoz- zott, felismerte küldetését, és új helyzettuda- ta, eszmei orientálóinak hatására népe felé fordult, megteremtve az ifjúság egységét a nemzeti kisebbség leendő egységének előze- tes alapjaként, ideológiájában pedig reális és alkalmazható modus vivendit kínált. Miköz- ben a gondolkodásmód átalakítására vállal- kozott, álláspontját a *világnézeti független- ség* és a *politikamentesség* elveit követve ér- vényesítette. A világnézeti és politikai tole- rancia, a felekezeti szempontok kerülése ép- pen azt a mélyebb, "politikamentes politi- kát" szolgálta, amely a teljes autonómiát, az erkölcs elsőbbségének érvényesítését és a kollektivitás egészséges megszervezését cé- lozta. A világnézeti függetlenség és a politi- kamentesség kategóriái, melyek az "új ideo- lógia" *gyakorlati* képviselétének *elvi* állás- pontjaiként fogalmazódtak meg, a mozgalom és a lap működésének, a vezetőség lépése- nek fő mozgatói voltak.⁵

Az Erdélyi Fialok a korszak legfonto- sabb nemzedéki intézményeként előkészítő- je és érlelője volt minden későbbi konzerva- tív, harmadikutas és népi baloldali tájékozó- dásnak, mozgalomnak és szervezetnek. Az a közös alap, amelyen létrejött, mégis csupán néhány évig volt képes fönntartani az egysé- get, a megváltozott körülmények között a po- larizáló törekvések erősödtek meg.

1933 tavaszán az alapítók egysége fel- bomlott, lezárult a fölívelő mozgalmi periódus és új szakasz nyílt az erdélyi ifjúsági mozgalmak történetében, amely az Erdélyi Fialoknak a szellemi utódlás gondoknak és az állandósult közéleti küzdelemnek az ide- jét hozta. Miután "...az Erdélyi Fialok-ban megteremtett ifjúsági egység felbomlott és a szakadás megpecsételődött.", "...heves harc keletkezett a különböző csoportok között. A baloldali diákok szervezkedését követte a jobboldali érzelmű csoportok fokozott akti- vitása és mindannyian szembefordultak az Erdélyi Fialokkal, amelyik folyóirat ezen- tül a »romániai új nemzedék« lapjának ne- vezte magát."⁶ Amint *Ligeti Ernő* írta hig- gadt összefoglalójában: "Az »Erdélyi Fia- lok« mozgalmanak látható kettétörése után két teljes évig alszik minden ifjúsági mozga- lom."⁷

Milyen történelmi okok és ellentétek ve- zettek a belső vitákhoz, a meghasonláshoz és a szakadáshoz? A válasz a mozgalom lénye- gét, a harmincas évek erdélyi világnézeti küzdelmeit és politikai útkereséseit érinti.

1918 után – az adatokat a Tizenegyek e- lözményeinek korából pontosan ismerjük – az 1930/31-es tanévig a magyar középiskolá-

sok száma Romániában 50 százalékkal csökkent,⁸ és a húszas évek iskolatörvényei is (köztük az úgynevezett baccalaureátusnak a bevezetése, mely valóságos tanügyi guillotin-ként működött,⁹ 68 százalékos bukási arányt produkálva a románul még nem jól tudó magyar érettségizők között)¹⁰ nagyban gátolták a továbbjutást. Mégis az 1929/30-as és a következő tanévben a magyar diákság széles tömegeit megmozgató, erőteljes ifjúsági munka bontakozott ki Kolozsvárott az Erdélyi Fialatok hatására. Ennek intenzitása az 1931/32-es tanévben sem csökkent, bár az ifjúság belső tagolódása, felekezeti és szervezeti valamint eszmei-világnézeti megosztottsága fokozódott. A romániai magyar diákmozgalmaknak az a hirtelen és mégis tartós lendülete, melynek kezdete az 1924/25-ös tanévre tehető,¹¹ az 1932/33-as tanévben már megtört. Az ifjúsági közélet lassú hanyatlásának legfőbb oka a világméretű gazdasági válság volt, amelynek mélypontjára 1931 őszén-telén *Nicolae Iorga* egyéves kormányzása idején jutott az ország,¹² s amely a politikai-társadalmi és az egyéni lét valamennyi szférájában elháríthatatlanul megmutatkozott.

Az Erdélyi Fialatok megeremtetten felekezeti fölötti egység 1932-re föllazult, majd rövidesen megbomlott, főként a XI. Pius által 1931-ben kibocsátott *Quadragesimo Anno* kezdetű szociális pápai enciklika és a nyomában világszerte – Erdélyben is rohamosan és erőteljesen – kibontakozó neokatolicizmus hatására.¹³ Ez az új irány az erdélyi magyar római katolikus egyházban is többszörösen fölerősítette a különszerveződés régi és haté-

kony intencióit, ami kedvezőtlenül hatott a hagyományos erdélyi sokféleség történeti adottsággá szilárdult elképzeléseivel szemben, és különösen a kisebbségi helyzetből adódó egység erkölcsi parancsa – az Erdélyi Fialatok alapvető egységelve – ellenében. E tendenciák az ugyancsak hagyományos különszerveződés öröksége mellett az internacionális katolikus tradíció hagyományos erdélyi közösségerősítését is szolgálták, az adott összefüggésben párhuzamosan mobilizálva a felekezeti elkülönülés erőit is. A gazdasági válsághelyzet határása viszonylag gyorsan megerősödni látszott a baloldal, az illegálisan szervezett munkásmozgalom is, melynek valódi tagjai és szimpatizánsai szokatlan ütemben aktivizálódtak a “másik oldal” képviselőiben.

1931-ben a magyar diákság már mind jobban rákényszerült, hogy anyagi helyzeténél fogva tanulmányait megszakítsa. Otthon készültek vizsgáikra, így ez is hozzájárult a mozgalmi élet, az Erdélyi Fialatok meggyengüléséhez. A lapot és a mozgalmat elindító nemzedék tagjai is részint már végeztek, s többségük ugyancsak elhagyta Kolozsvárt; jelentős része volt a hanyatlásban annak is, hogy az első-másodéves hallgatók már nem igen akartak bekapcsolódni abba a mozgalmi életbe, melynek kereteit nem ők, hanem az Erdélyi Fialatok alakították ki. Ez az utódlási gond csak részben magyarázható az önfenntartás megnehezült anyagi körülményeivel, sokkal inkább azzal, hogy a radikalizálódó jobb- és “baloldal” koncepcionális és eszmei malomkövei között őrlődő legújabb generáció már elutasította az előtte járók el-

képzeléseit és erőfeszítéseit. "Nem évekkel számlált és fizikailag megkülönböztethető generációról akarok beszélni – írta a fiatal *Makkai László*, Makkai Sándor püspök fia –, hanem az ideológiák nemzedékeiről, korkülönbség nélkül. És főleg arról a generációról, a harmadikról, mely úgyszólván két szék között a pad alatt maradt. Két ideológia malomköve közt őrlődünk. Általánosságban múltnak és jövőnek szoktuk nevezni őket. Ha jobban szembenézünk velük: a polgári gondolkodás és az új szociálista világtrend katonái szegeznek egymásnak szuronyt." "…rettentés a helyzete azoknak, akiket én a harmadik generáció-nak nevezek.¹⁴ Ezek, akik előtt a bálványozott múlt fekete hibái sötét felhőként tornyosulnak, ismerik ezeket a hibákat és boldogan futnának előlük, új, szebb jövőbe. De a jövő gárdájának, a második generáció ideológiája gyötrelmes rablánc nekik. Dogmává szilárdult szociálista tanokat nem tudják már a saját viszonyaikhoz hajlítani. Az ily formában elképzelt jövő menthetetlenül sivár előttük... Nem olyan válaszüton állnak, ahol két út közül bármelyiket lehet választani. Ők mind a két utat egyformán gyűlölik, de tehetetlenül kívánják is."¹⁵ Ezeknek a fiataloknak a bizonytalanságát és bizalmatlanságát tovább erősítette a felekezeti fölötti ifjúsági szervezkedést ellenző egyházi vezetőkörök hatása is, ami különösen a *Méliusz József-Domokos Pál Péter*-féle, nagyhatású összeütközés óta¹⁶ a felekezeti eskedés új, erőteljes (és bár megérthető, de fölöslegesnek ítéltető) hullámát és a fokozódó Erdélyi Fialatok-ellenességet eredményezte. Furcsa módon nyilvánult meg az ifjú-

sági élet autonómiája elleni támadás a Székely Társaság működésében is, amely *Deák Ferenc* elnöksége idején egyenesen szabotálta az Erdélyi Fialatokat és híveinek tevékenységét. A mozgalomtól való elfordulásnak oka volt a hatóságok falumunkát akadályozó, gátló föllépésének is. Nem jelentéktelen személyi oka pedig a hatásfok átmeneti csökkenésének, hogy Jancsó Béla bizonyos időre kivonta magát a közéletből, hogy egyetemi kötelezettségeinek eleget tehessen: orvosi diplomáját 1933 elején szerezte meg Szegeden.

Mindezekén túl oka lehetett a mozgalmi élet hanyatlásának az a spontán nemzedéki gesztus is, amely inkább csak a megelőző nemzedék törekvéseinek pusztá tagadását jelentette; az ifjúság jelentős részének szociális érzületű csökkenni látszott; alábbhagyott a falumunka, csökkent a szemináriumok látogatottsága. Ezzel egyidőben a felekezeti diákegyesületek munkája is alábbhagyott.

Az említett módon és mértékben megerősödött viszont a baloldal is, melynek egyik első színrelépése az ifjúsági közéletben az Erdélyi Fialatok 1932 őszi főiskolás konferenciáján történt. Az Erdélyi Fialatok ekkor már másodszor kezdte meg évi működését a Kolozsvárra érkezett elsőéveseknek rendezett évnvnyitó, tájékoztató-bevezető jellegű konferenciájával. A november 5-én kezdődő háromnapos előadássorozaton *Szentimrei Jenő* a társadalom és az ifjúság kapcsolatait elemelve lényegében az Erdélyi Fialatok falu- és autonómiakoncepcióját fejtette ki;¹⁷ *Varga Béla* filozófus, teológiai tanár, a ké-

sőbbi unitárius püspök Korunk lelki problémáiról címmel tartott előadást, amit László Dezső áttekintése és az új erdélyiség vázlata követett.¹⁸ A konferencia az ifjúság hatalmas érdeklődése mellett zajlott – írta a beszámoló. – Átlag kétszáz magyar főiskolás szorongott a református gimnázium termében... Az előadásokat mindannyiszor eleven vita, néhányszor nívós felszólalással, követte. Célunkat: az ifjúság érdeklődésének felkeltését teljes mértékben elértük. A konferencia az erdélyi sajtóban is élénk visszhangot vert fel. Egyes lapok politikai színezetű és irányzatos beállítású támadó írásai mellett a nagy erdélyi magyar lapok (Ellenzék, Keleti Újság) hosszabb cikkekben számoltak be a konferencia lefolyásáról... Ugyancsak Szentimrei írta a találkozóról: "Lecsatlakozni (...) annyit jelent, mint szolgálékkal születni és vizsla szemekkel keresni az utat, hogy kit hogyan szolgálunk ki, ki lesz a hatalmasabb úr, kinél lesz kellemesebb és jövedelmezőbb a szolgaság? Született lakájok lelki szegénysége az, akik megérdemlik örökös lakájsorsukat, most éppúgy, mint a legvilágmegváltóbb diktatúrák eljövetelekor."¹⁹ Érdemes eközben utalni a "politikai színezetű" támadások egyikére, a temesvári 6 Órai Újság cikkére, amely a következő címet viselte: "Leszámoltak a kolozsvári diákok az Erdélyi Fialatok reakciós lélekkufárjaival". A cikk szerint a "marxista tudományok" iránt érdeklődő ifjúság szembefordult végre az "erdélyi grófok, nagytőkések és papok" irányította mozgalommal.²⁰ Az a szakadás, amelynek háttere a lap következő évi márciusi értekezletén bontakozott ki és vált véglegessé, már ekkor

érzékeltetővé vált a nyilvánosság előtt.

A konferencia valóban fordulópontot jelentett, ha nem is az új nemzedék eszmei tájékozódásában, de az ifjúsági közéletben mindenképpen. A "baloldal" felé orientálódók a kapitalizmus csődjéről beszéltek: *Demeter János* a munkásmozgalomhoz való csatlakozást javasolta *Csögör Lajossal* és *Rohonyi Vilmostal* együtt, akik be is jelentették elhatározásukat.²¹ A fordulópont súlyát és mibenlétét elemezte László Dezső és Jancsó Béla is az 1933-as évfolyam első számában.²² László Dezső összefoglalója, amely 1929 nemzedéke eszmei és mozgalmi produkciójának mérlegeként – a főiskolás élet számukra való lezárulásakor – az *Ellenzékben* is megjelent, a konferenciát a következőképpen értékelte: "Elvitathatatlan tény, hogy az Erdélyi Fialatok őszi konferenciája határkövet jelentett a főiskolás mozgalmak életében. A marxista ifjúságot és a neokatholikusokat mint kész világnézetek képviselőit mutatta be. Úgy látszott, hogy a liberális szellemet képviselő unitáriusok és az Evangélium álláspontját hangsúlyozó reformátusok, a világnézeti függetlenséget hirdető Székely Társaság és az Erdélyi Fialatok nemesak támadások kereszttüzebe kerültek, hanem ki is estek a nagy rostán. Divatos dolog volt a konferencia után arról beszélni, hogy tulajdonképpen két jelentős mozgalom van Erdélyben, a két világnézeti álláspontot elfoglalt mozgalom: a marxista és a katolikus. A konzervatív körök a katolikus mozgalmat, mint iskolapéldát emlegették; a marxisták pedig minden radikálizmust a fiatal marxistáknak tulajdonítottak. Az ifjú katholiciz-

mus magának vindikálta az egész erdélyi magyarság megtartásának jogát, viszont az ifjú marxisták úgy léptek fel, mint az igaz haladás egyetlen képviselői.”²³ A két új jelenséget a folyóirat szerkesztője a világnézeti függetlenség tükrében így minősítette: “Az elvek értékelésénél nagyon tisztán kell látnunk, hogy mi az az érdek, amiért valaki egy elvet magáévá tesz és vall. Ez a két csoport dogmatikus recitálással tárja elő a mozgalmak mögött álló nagy közösségek általános tételeit. Amit az ifjú katolicizmus Erdélyben mondott, olyan általános igazságcsoport, amit a világ bármelyik pontján el lehet mondani. Ugyanígy az erdélyi fiatal marxistáknál is nélkülözniük kell a sajátosan itt és most való látást. Két ifjúsági mozgalom áll előttünk, és mindkettő éppen ifjúsági karakterét adta fel akkor, amikor dogmatikus világnézetek propagálójává lett. Az erdélyi ifjú magyar katolicizmus mozgalmának gyökere természetesen nem Erdélyben, hanem Rómában van. Ez a csoport egy nagyobb társadalmi és gazdasági koncepció ide előretolt állása.

A marxista csoport az egyetemesség igényével lép fel, de letagadhatatlan, hogy megmozdulása, akár öntudatosan, akár öntudatlanul, szintén egy máshonnan ide irányított erő propagandisztikus megjelenése. Nem kétkedem a mozgalmak tagjainak teljes jóhiszeműségében, de egyik mozgalomban sem látom a sajátos erdélyi gyökeret és erdélyi szint. Erdélyben itt gyökerező, itt kialakult új látási módra van szükség... Megriadt katolikus fiatalok természetesen könnyedséggel sorakoznak fel a pápa által diktált világ-

nézeti állásfoglalás mögé. Már mint ifjúság önálló döntése előtt csatlakozik egy kidolgozott rendszerhez és felvonul a marxista front ellen.

A marxista mozgalommal szemben nekünk kisebbségnek nem szabad elfelednünk, hogy a marxista propaganda természetesen keresi meg az ifjúságot, mert ebben könnyebben talál propaganda eszközt. Neki pedig ma legelső sorban erre van szüksége. A marxizmus mellett döntött ifjúság, maradék nélkül propaganda eszköz, olyan, mint az újság vagy a rádió. *A nagy marxista felsorakozás előtt egészen mellékes, hogy az elvei mellett felsorakozott ifjúsággal vagy kisebbségi magyarsággal mi lesz. Nekem és nekünk nem mindegy. A magyarság számára az élet legelső parancsa önmaga létének biztosítása. (Kiemelés-Cs.M)* Nekünk semmiképpen sem szabad a marxista-kapitalista háború malomkövei között felőlnünk. Nem engedhetjük, hogy riadtságunkat, fejesztettségünket kihasználva, mindkét oldal minket játszdjon ki ellenfelével szemben. *Nekünk belső autonómiára van szükségünk. (Kiemelés Cs.M)(...)* Nem mondom, hogy el kell zárkóznunk az egyetemes mozgalmak elől. Ezt nem is lehet megtenni. De a sort meg kell fordítanunk. Nem az egyetemes mozgalmak beidegzésével kell Erdély felé jönnünk, hanem Erdélyből kell azokra néznünk... Szomorú dolog volna az ifjú katolicizmuson keresztül az ifjúság figyelmét is elvonni a sajátos erdélyi katolikus problémák elől. Az ifjú katolicizmusnak sajátosan erdélyinek kell lennie. A felvidéki Sarlósok marxizmusát egyoldalúságai és különböző

felfogásom dacára is tudom tisztelni, mert fejlődés eredménye, mert magyar, mert ha egyetlenes elvek hatására született is, nem átvett, hanem az ifjúság által elért eredmény.²⁴

Tény, hogy ehhez mérhető határozottságú elvi állásfoglalással a folyóirat történetében később csak a Vásárhelyi Találkozó körüli időkben találkozunk újra. Kétségtelen az is, hogy a Falvak Népe-ügynek és a konferenciának az együttes hatása csapódott le abban a máig élő értékelési sémában is, amely az Erdélyi Fialatok mozgalmi egységének megbomlását a következő hármasságban írja le: a kezdeti egység után a). kiválik a mozgalom "balszárnya", s ennek lapja, a Falvak Népe fogja megvalósítani az Erdélyi Fialatok falukutatásának "dialektikus folytatását",²⁵ b). a nemzeti konzervativizmust és "új rendiséget", konzervatív reformot, "jobbaldalt", "fasizmust" stb. képviselők, az Erdélyi Fialatok "jobbszárnya" 1935-ben ugyancsak kiválik s megalapítja a Hitelt; c). a konzervatív reformista centrum pedig, amely továbbra is uralja a lapot, elkötelezi magát az Országos Magyar Párt politikai törekvései mellett (amelyekkel a valóságban szembenállot); ez a megmaradt mag később annyira "elszigetelődik", hogy a Vásárhelyi Találkozón sem vesz részt, 1937 októbere után pedig egészen eljelentéktelenedik.²⁶ A leegyszerűsítő megfogalmazások sorából érdemes idézni a legigényesebbek egyikét, *Mikó Imre* 40-es évekbeli álláspontját, amin lényegesen később sem változtatott: "Az ezerkilencszázharminchármas évek nagy szellemi harcaiban az »Erdélyi Fialatok« világ-

nézeti függetlenséget hirdetett s ennek következtében elveszítve jobb és balszárnyát, a lap egy szűkebb, de szívósan kitartó református ifjúsági csoport kezébe került."²⁷ Ez az alapsablon, bár a lényeges történeti tényeken túlmenően sok valódi, rejtettebb összefüggést is megragad, egészében véve felületi: leegyszerűsítés eredménye, mely nem számol bizonyos sorrendiségekkel és olyan – személyi színezetet sem nélkülöző, később politikai töltettel is ható – körülményekkel, amelyek a konkrét okai voltak az alapítók egysége fölbonnlásának. A vezetőség magját valóban Jancsó Béla, László Dezső, Debreczeni László és mások alkották, az 1933-as értekezlet azonban egyszerre zárt ki egy "jobbaldali" aspirációjú főmunkatársat és egy baloldali meggyőződésű alapítótagot, az utóbbit sem politikai elkötelezettsége miatt, hanem mert megszegte a szolidaritást és mert megtámadta a folyóiratot. Hangsúlyozni kell: a baloldali említett megerősödése csak fokozta a meghasonlást és a belső vizsalyt, ami nyilvánvalóan konfliktusokhoz vezetett volna a Falvak Népe nélkül is, Demeter János kizárása azonban nem az ő politikai-világnézeti hovatartozásának, hanem a mozgalmat már veszélyeztető, élesen támadó tevékenységének következménye volt.

Később a "jobbszárny" integrálódott a politikai életbe, majd - nem annyira ők, mint inkább a "harmadik nemzedék" - megalapították a Hitelt, amelynek második szakasza tekinthető jobbaldali beállítottságúnak, a "balszárny" pedig - megerősödve az 1933-as és későbbi kilépésekkel is, 1934-ben az *Ady Endre Társaságban*, majd az *Erdélyi Rea-*

listák csoportjában, 1937-ben az *Új Erdélyi Antológiá* ban, egy évvel később pedig az *Erdélyi Enciklopédia* kiadóban teremtette meg a maga időleges kereteit.

IV.

Az egység megbomlása

Demeter János, az Erdélyi Fiatalok egyik alapító főmunkatársa 1932. szeptember 30-án hetilapot indított Falvak Népe címmel, anélkül, hogy lapalapítási szándékát az Erdélyi Fiatalok körében jelezte volna. Az 1934. március 19-én betiltott lap elvi előzménye a Kommunisták Romániai Pártjának (KRP) 1931. december 3-24. között Moszkvában tartott V. kongresszusa volt, amely állást foglalt a kisebbségek elnyomása ellen,²⁸ és kimondta a parasztság megszervezésének szükségességét, elhatározva egy kommunista irányítású, a Falvak Népe alcímében (Földművesek és falusi szegények hetilapja) is jelzet profilú orgánum létrehozását.²⁹ E határozat alapján *Kohn Hillel*,³⁰ a KRP kolozsvári területi bizottságának tagja és Demeter János között kapcsolat jött létre.³¹ Kohn Hillel Demetert az Erdélyi Fialokkal való szakításra³² és önálló kommunista lap alapítására ösztönözte, megígérve neki a lap anyagi fedezetének biztosítását is.³³ A lapindítást megelőző tárgyalás 1932 szeptemberének elején folyt le – tehát még a főiskolás konferencia előtt –,³⁴ amikor a lap politikai irányvonalát illetően a román és a magyar hivatalos politikával való radikális szembefordulásban állapodtak meg. A lap szerkesztőbizottsága és köre gyakorlatilag *Amal Márk* marxista szemináriumának egyik csoportjá-

ból állott: Demeter János szerkesztő mellett itt találjuk az Erdélyi Fialoktól a később kivált *Jancsó Elemért*,³⁵ Csögör Lajost, Rohonyi Vilmost, *Vincze Jánost*,³⁶ és *Bányai Lászlót*. Az irányítást a párt részéről később nem Kohl Hillel, hanem *Szirmai János* végezte.³⁷ A Falvak Népe fennállásának rövid időtartama alatt – 25 száma jelent meg – ténylegesen szembefordult a Magyar Párt törekvéseivel és a román kormányok kisebbségellenes politikájával, s nagy szerepe volt az V. kongresszus határozatainak érvényesítésében, a kommunista célokat szolgáló kisebbségi tömegszervezkedés elősegítésében. Beszámolt a földművesgyűlésekről, munkássegélyakciókról, a Szovjetunió életéről: 15-17 ezres példányszámban jelent meg benne furcsamód *Illyés, József Attila*, Tamási, *Méliusz József*, és a lapban közölte álnéven Nagy István első novelláját is. (A betiltás után, a lap utódként jelent meg Csögör Lajos szerkesztésében az *Ellenzéki Közlöny*,³⁸ egyidőben a Magyar Párt ellenzékének kommunista irányítás alatti megszervezésével; 1933. június 19-én – már kizárása után – az ellenzék gyűlésén Demeter János is részt vett.³⁹ Ugyancsak a Magyarpárti Ellenzék adta ki még 1933-ban a *Népakarat* című folyóiratot, majd ennek betiltása után a marosvásárhelyi *Szekelyföldi Néplapot*.)

A Falvak Népet – első négy számának megjelenése után – *László Dezső* méltatta az Erdélyi Fialatok 1932 novemberi számában, kiemelve bátor hangját; kritikai észrevételeit nem szervezeti összetartozásuk számonkérésével vetette fel, hanem azokra a kérdésekre mutatott rá, amelyekkel az Erdélyi Fialatok

nem érthetett egyet. Az Erdélyi Fialok ugyanebben a számban azt is tudatta olvasóival, hogy "A Falvak Népe Demeter János magánvállalkozása. Lapunk semmilyen vonatkozásban nem áll mögötte." Erre az elhatárolódásra azért volt szüksége a csoportnak, mert – minthogy Demeter az Erdélyi Fialok főmunkatársaként indította az illegális KRP lapját – formálisan ez a vállalkozás is az Erdélyi Fialok sajátjának tűnhetett a közvélemény előtt, holott a Falvak Népe olyan hangnemben támadta a magyar társadalom bizonyos rétegeit és személyiségeit, amely nemcsak ellentétes volt az Erdélyi Fialok felfogásával és egységkoncepciójával, de az előfizetői bázis lassú felszámolódásának a veszélyét is kézzelfoghatóan előidézte, ami a lap kényszerű megszűnését jelentette volna. Veszélyeztette ugyanakkor Mikó Imrének *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című munkájának kiadását is, mert a Falvak Népe megjelenése után *Bánffy Ferenc* báró – a lapot az Erdélyi Fialokkal azonosítva – visszalépett a könyv megjelentetésének anyagi támogatásától.⁴⁰

László Dezső észrevételeire Demeter János válaszolt a Falvak Népe 1932. november 11-i számában *Válasz az Erdélyi Fialoknak* címmel, amelyben Lászlónak általa később provokációnak nevezett "vádjait" utasította vissza. Cikkében – mint később szóban is – közös nevezőre hozta a Magyar Párt és a klérus törekvéseit az Erdélyi Fialokéval: "Annak az intelligenciának, amely az Erdélyi Fialokhoz tartozik, érdeke, de a magyar falusi szegényeknek nem érdeke, hogy szent testvériségben hagyja magát nyúztatni

mindenféle faji és vallási, sokszínűen egyszínű élőködők által." Ez a kitétel volt az, amelyik Demeter János kizárásakor a legsúlyosabb körülménynek minősült, s amelynek feltételezése és hangja teljes joggal sértette az Erdélyi Fialokat. A válasz nemcsak sértő, hanem érthetetlen is volt, hiszen a kizsákmányolásban érdekeltnek nevezte Jancsó Bélán és Balázs Ferencen át (aki unitárius egyházi főhatóságának állásfoglalása ellenére is terjesztője volt a Falvak Népe-nek!) *Dsida Jenő* és Mikó Imréig mindazokat, akik közé maga is tartozott. Ekkor kelt szárnyra a mondás, hogy Demeter János mindenkit megtámad, még önmagát is...

Noha az ironia nem hagyta el a folyóirat munkatársait és körét, az Erdélyi Fialok tudták, hogy a kommunista bomlasztás nem maradhat hatástalan mozgalmukra sem.

Mikó Imre 1932 novemberében tért vissza Bukarestből, ahol az Országos Magyar Párt titkárságán dolgozott; az Erdélyi Fialok szerkesztősége a faluszeminárium vezetését ajánlotta fel neki, ezt azonban nem vállalta. Rövidesen az alapítók értekezletének összehívására kérte Jancsó Bélát, azzal határozzanak a lapnak a főiskolás konferencia utáni irányáról, illetve az esetleges felszámolásról.⁴¹ Az azonban már Mikó saját helyzetének tisztázására irányuló kérésétől függetlenül is szükségessé vált, hogy a felmerült kérdésekben döntsenek és hogy újabb munkatársakat vonjanak be a folyóirat munkájába a fiatalabbak közül. Az 1931. július és 1933. március közti tevékenységről való beszámolás időpontját 1933. március 8-ra tűzték ki, amely ülés 9-én folytatódott; ezt 10-

én és 14-én két további megbeszélés követte, amikor a lap újjászervezéséről tárgyaltak. Az értekezletet előkészítő László Dezső 1933. február 21-én a következő felhívással fordult a főmunkatársakhoz:

Kedves Barátom!

Szerkesztőségünk úgy határozott, hogy az alapítók gyűlését f. évi március első napjaira hívja össze.

A gyűlés anyagának előkészítéséhez szükségünk van a következő adatokra:

1). Milyen munkát fejtettek ki az alapítók a lap érdekében 1931. július óta? Mennyiben valósították meg ezeket a feladatokat, melyeket az 1931. júliusi, illetve 1932. februári alapítógyűlésen vállaltak magukra?

2). Milyen kérdések tárgyalásának felvételét javasolják az alapítógyűlésre?

3). A lap jövő munkájára vonatkozólag milyen tervek közös megbeszélését tartják fontosnak?

4). A fenti három pontra vonatkozó részletes válaszodat beszámoló, illetve javaslat formájában legkésőbb március 1-ig szíveskedj írásban közölni."

Válaszában Debreczeni László a világnézet-i függetlenség fenntartását és egyidejűleg a határozottabb társadalombírálat szükségességét fejtette ki, Jancsó Bélához hasonlóan, aki a politikamentességnek a társadalomtudományi munkában való megerősítést szorgalmazta. Jancsó Elemér azt tartotta fontosnak, hogy "...a lap szellemében, irányában a mérsékelt szociáлизmus szolgálatában álljon. Ne foglaljon politikailag állást, ne támadjon pártokat és egyházakat, hanem

pozitív szociális irányt valljon és ezzel ellentétes cikkeket ne hozzon le (legfennebb vita formájában). Semleges ízü cikkek lehozhatók." Mikó Imre terjedelmes válaszában a szigorú önkritikát sürgette: "A helyzetanalízis és az alapítók véleményének meghallgatása után a gyűlés második csoportját a lap és a mozgalom további folytatásának, vagy nem folytatásának megbeszélése tenné ki." Demeter János nem adott munkabeszámolót, csupán javaslatot tett néhány dologban és fegyelmi eljárási indítványt jelentett be a szerkesztőség tagjai ellen:

Kolozsvár, 1933. március 5.

Kedves Barátom!

Válaszolva a II. 21-én és III. 2-án kelt leveleidre, értesítelek, hogy az Erdélyi Fialatok március 8-ra kitűzött főmunkatársi értekezletén személyesen kívánok részt venni. A második levélben jelzett tárgysorozatot tudomásul vettem és azt a következő indítványokkal kívánom kiegészíteni:

I. Vonassék felelősségre az Erdélyi Fialatok szerkesztő-bizottsága, amiért a főmunkatársak testületi megkérdezése és beleegyezése nélkül úgy a lapot, mint a mozgalmat egy politikai irányzatnak a szolgálatába állította.

II. Delegáljanak a főmunkatársak fegyelmi bizottságot, amely a felelősség ügyében a vizsgálatot maradéktalanul levezesse: állapítsa meg azokat a személyeket, körülményeket és érdekeket, amelyek az Erdélyi Fialatok politikai angazsálásához vezettek és a vizsgálat eredményének megfelelően terjesszen elő javaslatot a megfelelő retorziókra.

III. Új szerkesztő-bizottság választandó pontosan körvonalazott elvi programmal és hatáskörrel.

IV. Megtárgyalandó és revízió alá veendő az Erdélyi Fiatalok egész ideológiája.

V. Mondja ki állásfoglalását az Erdélyi Fiatalok főmunkatársainak értekezlete kisebbségi közéletünk minden életbevágó problémájában.

Ami a február 21-i levelednek első kérdését illeti, arra a főmunkatársak értekezletén kívánságodra készséggel fogok válaszolni.

Szíves üdvözlettel

Demeter János s.k.

A kizárás vitájára, a résztvevők álláspontjára a három ülésről készült, a megjelenetek kézjegyével hitelesített négy jegyzőkönyv derít fényt. A március 8-i jegyzőkönyv tanúsága szerint az alapító-beltagok beszámolóinak ismertetése után Jancsó Béla olvasta fel a szerkesztőbizottság jelentését, László Dezső pedig Demeter János beadványát tárta a gyűlés elé, kérve az abban említett fegyelmi vizsgálatot. Demeter kijelentette, hogy "semmilyen politikai pártnak nem tagja", "de politikai téren mozgó hetilapot adott ki." Hozzátette, hogy a többi főmunkatárs is kifejt politikai tevékenységet, hiszen többen egyházi alkalmazásban állnak és nem egy közülük névvel jegyzett politikai cikket is közöl. Demeter János hangsúlyozta, hogy míg a László Dezső jelentésében foglaltakkal egyetért, "a lapban képviselt világnézetet nem fogadhatja el". Válaszul a szerkesztőbizottság nyomtökösan hangsúlyozta,

hogy a főmunkatársak felé "semmilyen világnézetet kikötést nem tett", így Demeter álláspontját elvetették. Itt kell hangsúlyozni, hogy a már emlegetett egység, a közös platform nem ideológiai egyeztetés, vagy kierőszakolt konszenzus esetleges eredményét jelentette, hanem a magasabb egységet, a társak autonómiájának tiszteletbentartását; az Erdélyi Fiatalok működését e tekintetben is a tolerancia jellemezte, hiszen épp a sokféleségben teremtett időleges egységet. Nemcsak "világnézetet kikötések" nem voltak, hanem a politikai működés is lehetséges volt, mindaddig, amíg az az Erdélyi Fiatalok szellemével nem volt ellentétes, vagy nem hatott rá károsan – a politikamentességi határozat,⁴² de már a szervezeti szabályzat⁴³ is ennek feltételeit írta körül.

Demeter János vádjának elejtése után a bizottság a további nézeteltérések elkerülésére azt javasolta, hogy "a világnézetet kérdések mostani alapítói gyűlésünkön alapos megbeszélés tárgyát képezzék." Ezen a napon Demeter János kizárásáról nem esett szó.

A másnapi, március 9-i gyűlésen, amely Balázs Ferenc elnökletével folyt le a Református Kollégiumban, elsőnek Debreczeni László szólalt fel Dr. Péterffy Jenő és Demeter János vétsége ügyében. Péterffy esete viszonylag egyszerű volt: "Az EF politikamentességi állásfoglalásával ellentétbe került dr. Péterffy Jenő alapító beltagunk, amikor a M párt (Országos Magyar Párt - Cs.M) kvári tagozatának ugyanazon gyűlésén (1932. jan. 4.), amelyen az ún. harmincévesek először léptek a politikai porondra, el-

vállalta a tagozat jegyzőségére való jelöltetését. Az 1932. február 16-18-i alapító beltagok gyűlése megállapította az ellentétbe kerülést és a határozat be nem tartását, és azt a határozatot hozta, hogy mihelyt az ellentét miatt az Erdélyi Fialokat támadás éri, Péterffynek köteleségévé teszi kilépőlevele benyújtását. Miután ilyen támadás nem következett be, a dr. Péterffy Jenő kilépőlevelének benyújtására nem került sor.⁴⁴ Az viszont ebben az esetben – Demeterhez hasonlóan – sem lehetett lényegtelen, hogy a folyóirat munkájában nemigen vett részt, írása is csupán egy jelent meg a lapban.⁴⁵ Mivel megszegte a szervezeti szabályzat VII. pontját, távollétében történő kizárása körül nem merült fel kétség.

Figyelemreméltó, hogy ha valaki egyáltalán exponálta magát az Erdélyi Fialok részéről a politikában, ráadásul a mozgalom által kevés rokonszenvvel kísért Országos Magyar Párt irányában, akkor Mikó Imre igazán elkötelezte magát. 1932 januárjától a párt bukaresti irodájában dolgozott, később, öt esztendő múlva pedig a román parlament legfiatalabb magyar törvényhozója lett. Mivel azonban megnyilvánulásai kifelé sohasem sértették a lapot, tevékenysége pedig kezdetben nagy segítséget jelentett, kizárása föl sem merült. Szerepe volt mindebben annak a rokoni és baráti viszonynak is, ami idősebb unokatestvéréhez, Jancsó Bélához fűzte, aki megértéssel, bár némi aggodalommal figyelte Mikó eszmei tájékozódásának irányváltásait s próbálta elősegíteni tevékenységét, például könyve kiadásának szorgalmazásával is; amíg ezt Mikó kifejezetten nem kérte, neve

közreműködésének megszűnte után is ott állt a lapon,⁴⁶ az Erdélyi Fialok erkölcsi tekintélye tehát mögötte állott formális kilépéséig.

Péterffy ügyének tisztázása után kerültek sorra a Demeter János működésével kapcsolatos kifogások; a számbavétel láthatóan növekvő fontossági sorrendet is jelentett. Az első "vádpon" a lap 32-es konferenciájával kapcsolatban merült fel, miszerint azon Demeter a lap ellen éles obstrukciót vezetett volna. A jegyzőkönyv szerint Demeter ezt cáfolta, hozzátéve: "Ha obstrukciót vezettem volna, akkor sem fogadnék el magam ellen fegyelmi bizottságot, mert az Erdélyi Fialok szerkesztősége megérdemelte volna az obstrukciót.", mivel "a lapot egy világnézeti irányba tolt". Ezzel kapcsolatban érdemes idézni a szerkesztőbizottság 1933 elején készült, Jancsó Béla és László Dezső készítette beszámolóját: "Főiskolás konferenciánk különben többek között egy különösen szomorú tényt hozott napvilágra. Azt egészen természetesnek vettük, hogy az előadók felfogásával a hallgatóság egy része nem értett egyet. Éppen az volt a célunk, hogy napvilágra hozzuk a fiatalság rejtett arcát. Egyetlen konferenciánknak sem volt akkora sikere ebből a szempontból. Céltudatosan kértünk fel olyan embereket, akiknek előadása nem fog nyom nélkül maradni az ifjúság lelkében. Világosan belelátunk az ifjúság gondolkozásába. Kitűnő helyzetanalízist kaptunk. Szembekeřült egymással a marxista és a r.kath.főiskolás ifjúság. Ez a konferencia az összes ifj. mozgalomnak lökést adott. A konferencia nagyon is eredményes volt. A szomorú az

volt, hogy a lap vezetősége nem tudott a konferencia programját és lefolyását illetően egy testként állani. A résztvevők egy jelentékeny része azzal a benyomással távozott, hogy a lap alapítói között éles szakadék van. Mi sohasem titkoltuk, hogy felfogásunkban sohasem voltunk mindenben egységesek, de akkor, amikor nyilvánosság előtt vagyunk, egyeknek kell lennünk fellépésben és taktikában. Demeter János alapító tagunk azt a benyomást keltette, hogy az Erdélyi Fiatalok konferenciáján éppen ő az, aki a felkért előadók ellen sokszor kellemetlen és az illem határait túllépő obstrukcióban részt vett. Azzal a támadásával, amit Szentimrei Jenő szerkesztő ellen személyesen intézett, túllépte a szabadságnak azt a határát, amivel egy munkaközösség egyik tagja rendelkezhetik. Lehet közte és Szentimrei között jogos harag, ez privát ügy; neki, amíg egy munkaközösségnek tagja, a közös munkában alá kell rendelnie magát a közösség érdekének. Egyetlen mozgalom vezető tagja sem sértheti meg a mozgalomnak szolgálatot tevő vendéget a mozgalom összejövételén.”⁴⁷

A második pont Demeter mozgalmosvezető különtevékenységét érintette, Demeter ugyanis a *Falubarátok Szövetségével* olyan célkitűzésekkel indított mozgalmat, melyek az Erdélyi Fiatalok “programját nem fedik, a nélkül, hogy erre vonatkozóan a szerkesztőséggel megállapodott volna”. A csoportosulásról, amelyet a Falvak Népe körül terveztek volna kialakítani a lap munkatársai, önéletrajzi visszaemlékezésében Demeter évtizedekkel később így ír: “Anélkül, hogy mellőztük volna a polgári demokratikus vonalon

közeledő vagy tisztán népiességből közeledő barátainkat, a törzsgárda mozgalmat kezdeményezett a Falvak Népe körül kialakult tábor megszervezésére. Elképzelésünk szerint a Falubarátok Szövetsége, amely itt Kolozsváron főleg az egyetemi hallgatókat ölelné fel, jelentős tényezővé válhatna a magyar ifjúság életében és segítségével radikális szellemen vihetnénk tovább az Erdélyi Fiatalok által félúton cserbenhagyott eszményeket... Magunk között ki is mondtuk, hogy mint *Falubarátok Szövetsége is létezőnk*, és ennek jegyében kerestük a munkatársakat.” (Kiemelés - *Cs.M.*).⁴⁸ Arról, hogy a Falvak Népe a Falubarátok Szövetségének lapja, még a Brassói Lapok is tudósított.⁴⁹ Ezzel szemben a jegyzőkönyv szerint Demeter János kijelentette, hogy a “Falubarátok Szövetségének kialakításában részt nem vett, az alakuló jegyzőkönyvet nem írta alá.” A gyűlésen ekkor a tényleges helyzet megállapítására egy Jancsó Bélához írott Kacsó-levél került felolvasásra, amely szerint az ÁGISZ-szervező Kacsó Sándort a Falubarát-mozgalom nevében, annak vezetőjeként kérte föl Demeter János a Falvak Népében való közreműködésre - ahol kétségtelenül igen nagy jelentősége lett volna az akkor már méltán országos hírű és tekintélyű publicista szereplésének. Kortárs visszaemlékezés szerint a levélben Kacsó Demeter vállalkozásának természetéről és annak az Erdélyi Fiatalokhoz való viszonyáról érdeklődött barátjától, Jancsótól. Válaszként Demeter kijelentette, hogy “Szövetségről, mint saját mozgalmáról Kacsóval nem beszélt”, majd *Szentiványi Elek* levelének tartalmát (miszerint Demeter kijelentet-

te volna, hogy az “Erdélyi Fiataloknál már csak névleg szerepel, s már saját orgánuma van, a Falvak Népe és mozgalma, a Falubarátok Szövetsége”) is tagadta. Végezetül a harmadik, a legsúlyosabb vétség következett, a Falvak Népe 1932. november 11-i cikkének idézett kitételével kapcsolatban, amely “igazságtalan támadásban részesíti a lapot és a köréje tömörült intelligenciát és jóhiszeműségünk kétségbevonásáig megy el.”. Cikkét Demeter ekkor a László Dezső lapszemléjére következett jogos reakciójaként tette fel, mivel szerinte László Dezső “a Falvak Népet a hatóságok felé denunciálta”, ám ezt követően megállapította, hogy “Nem lát ellentétet az Erdélyi Fiatalok és a Falvak Népe között”.

Láttuk: a Falvak Népe 1932 szeptember végén indult, s hogy László Dezső írása az Erdélyi Fiatalok novemberi számában jelent meg. Demeter szintén novemberi, inkriminált írása, a *Válasz az Erdélyi Fiataloknak* – erre érkezett. Demeter emlékiratában – szemben a jegyzőkönyvben leírtakkal – kizárásáról a következőket mondja: “Az Erdélyi Fiatalokból történt kiválás tiszta vizet öntött a pohárba. A kizáró határozattal kapcsolatban írtam a lap 1932. november 11-i számában...”⁵⁰ – s következik az Erdélyi Fiatalokat a “faji, vallási, sokszínűen egyszínű élősködők”-kel azonosító részlet; a két időpont között négy hónap telt el. *Demeter János kizárása a fenti nyilatkozat következtében, s nem pedig cikkét megelőzően történt.*

Az ülésen Jancsó Béla “egyedül az önként vállalt szolidaritással szembeni fegyelemsértés szempontját” tartotta döntőnek;⁵¹ érde-

kes az is – ez a jegyzőkönyvekből nem, csak szétszórta adatok és néha egymásnak ellentmondó emlékezések segítségével állapítható meg –, hogy kik foglaltak állást Demeter János kizárása mellett és ellen. Kizárására szavazott László Dezső és ráruházott szavazatával Dsida, Jancsó Béla, Bíró Sándor, Debreczeni, Balázs Ferenc és László Ferenc, maradása mellett pedig Mikó Imre, rajta keresztül Demeter Béla, Jancsó Elemér, s általa Bányai László foglalt állást. A döntésre válaszul Demeter hangsúlyozta: a lefolyt vita világnézeti harc volt, “ami pillanatnyilag a reakció győzelmével végződött. Ezt László Dezső, Jancsó Béla, Bíró Sándor, László Ferenc, Debreczeni László és Balázs Ferenc vezette le, egyrészt világnézeti meggyőződésük alapján, másrészt abból a célból, hogy a klerikalizmus és a Magyar Párt felé érdekeket érdekeljenek ki. Ezzel a lépésével az Erdélyi Fiatalok leleplezte magát, egy reakciós társaság áll most pőrén előttünk, amely ellen (Demeter) a legerősebb harcot fogja indítani.”

A történetek a már említett összegzésben László Dezső így értékelte: “Alapelveinkben leszögeztük, hogy alapító tagjaink semmiféle politikai megmozdulásban nem vesznek részt. D.J. ezt a pontunkat átlépte, amikor az általa szerkesztett hetilapban határozottan politikai mozgalmat indít és politikai magatartást tanúsít. Az EF az alapítók és munkatársak *munkaközössége*. Természetesen igaz, hogy az alapítóknak első sorban nem szabad a mi célkitűzéseinkkel rokonságot mutató más mozgalmakban mozgalmunk ellen megnyilatkozni. Lehetetlen helyzetbe került az illető, de lehetetlen hely-

zetbe hozza a lapot is, ha alapelvekben támadja a lapot, de magát főmunkatársnak tekintí. A F.N. 1932. nov. 11-i számában expressis verbis megmondja, hogy a F.N.-nek nem érdeke az, ami érdeke az EF-nek. Rendben van. De most D.J.-nak mind a kettő az érdeke, ha ott szerkesztő, emitt meg fm. (főmunkatárs - CsM). Egy szerkesztő nem gyalázhatja azt a mozgalmat, melynek ő alapító beltagja. Itt a konzekvenciákat le kell vonni. Értsük meg jól, nem világnézeti ellentétéről, hanem a munkaközösség megsértéséről van szó. Akinek olyan súlyos kifogásai vannak egy munkaközösséggel szemben, annak két feladata lehet: vagy odahatni, hogy a közösség megváltozzék, vagy otthagyni a közösséget. D.J. egyiket sem tette meg. Az Erdélyi Fialatok nemcsak tagjait jelenti, és ezért a felelőtlenkedést nem engedheti meg.”⁵²

Mint már említettük, nem kétséges, hogy a “világnézetesek” aktivitásának fokozódása, a meglévő ellentétek mindenképpen artikulálódtak volna, és pedig rövid idő alatt az Erdélyi Fialatok vezetésében – amint az sem lényegtelen, hogy jellegüket tekintve valóban rivalizálhattak volna (mert a munkaterület közös volt, csak ellentétes megfontolásból választották) az Erdélyi Fialatok faluszeminaristái és a Falubarátok Szövetsége. Ez azonban a történeti tényeket nem változtatja meg. Demeter János a maga kényszerű távozását egyértelműen világnézeti indítékú döntésnek nyilvánította már akkor, önmagát pedig a csoport “politikai lavírozásának” áldozataként állította be már 1933-ban, később még inkább, a baloldaliságot saját személyével azonosítva, s megerősítve az Erdélyi Fia-

talokat mindabban, amit László Dezső a főiskolás konferencia után írt az ifjú marxistákról. A tünet bonyolultságát tükrözi később is az az események dokumentált sorrendjével szembenálló beállítás is, amelyben a visszatérő öngazolási szándék a politikai színteret és más okokat a világnézeti meggyőződés tiszteletreméltó, nem egyszer mégsem egyértelműen alkalmazott – kizárólagos – fogalmával cseréli fel. Jeleztük azt is, hogy a csúsztatás szerencsétlen és a tényeket meghamisító volta ellenére is bonyolultabb összefüggésekről van szó. Az indokolatlannak tűnő harciasság és szektáriánus merevség, taktikátlanság taszította az Erdélyi Fialatokat, s amikor az a lapot közvetlenül is célba vette, szükségesnek látták a radikális retorziót.

Ennélfogva meglehetősen pontatlan az a már idézett, a szakirodalomban menetrendszerűen visszatérő, örökletessé vált elképzelés, mely szerint az Erdélyi Fialatok a “bal-szárnyat” leszámolásszerűen eltávolította a centrum merevsége következtében. A “bal-szárny” a valóságban ekkor egyetlen alapítót jelentett, akit később a munkásmozgalmi balrafordulás útján így vagy úgy többen is követtek: Bányai László március 22-én lépett ki formálisan is a vezetőgárdából.⁵³ Nem sokkal később Mikó Imre is kilépett – nyilatkozata nem maradt fenn. A 33-as fordulópont vitái után Venczel József, a magát neokatolikus irányban erősen exponáló munkatárs, a Hítel egyik fontos alakja is kilép a faluszemináriumából, mivel a lap irányával nem ért egyet.⁵⁴ Lényeges momentum még Demeter János kizárásával kapcsolatban az is,

hogy Demeter tagságának megszüntetése bár nem jelentett "jobbrafordulást" – mivel a "balszárnyat", sőt, magát "a baloldalt" érintette, a szakirodalomban és a mozgalom megítélésében az a felfogás is igen hatásosan öröklődött, hogy a balszárny kiközösítése után az Erdélyi Fiatalok a kiközösítettekkel szembenálló Országos Magyar Párt irányát követte volna.

Tamási Áron nemcsak a Tizenegyek szervezőjeként és novellistájaként, hanem mint Jancsó Béla, az Erdélyi Fiatalok és az általuk kezdeményezett mozgalom barátja, ritka éleslátással és higgadtsággal fogalmazta meg álláspontját – Jancsóék nyomában már valóban a felekezetek és érdekcsoportok fölötti "magasabb egység" nézőpontjából. Tamási a történeteket így látta: "Az elvektől (...) még nagyon messze van a cselekedet. Úgy látszik, hogy annál messzebb, minél több és szigorúbb az elv. Legalább is ezt bizonyítja azoknak a fiatal embereknek a kiválása és lenéző magatartása, akik minden »erdélyiségtől« mentesen, a szellemi és társadalmi kérdések megoldására csak egyetlenegy kulcsot tartanak alkalmasnak: a gazdaságit. Egy ideig magukban duzzogtak s láthatóan megvetették még azt a munkát is, amely például az Erdélyi Fiatalok kebelében vagy az irodalom területén folyt. Aztán néplap alapításával próbálkoztak: először egy olyan embernek az előtérbe állításával, akivel az elvi közösséget nem mindenben tételezték fel, de akinek neve és munkássága vonzó lehetett az erdélyi közönség felé. Amikor ez nem sikerült, a maguk jelzésével is megindították az illető néplapot, amelynek nem az volt a legnagyobb hi-

bája, hogy az okosságot és a dialektikát nélkülözte, hanem az, hogy személyi és anyagi támogatás híján hamarosan megszűnt. Akkor ismét csend volt, majd az »Ady Endre Társaság« megalakítására vonatkozó törekvések következtek.⁵⁵

A márciusi értekezletek harmadik jegyzőkönyve szerint a további két ülés az átszervezés, a lap-törekvések újraértelmezése jegyében folyt le. A március 10-i ülésen Demeter Béla figyelmeztetett a "főiskolás csoportok megindult izolálódására"; ennek oka az őszi konferencián már megnyilvánult ellentétek együttese és a "harmadik generáció" vázolt útkeresése volt, elmélyüléséhez a Falvak Népe ügye vezetett. Demeter Bélának lényeges megállapítása volt, hogy "Az összes kisebbségi problémákkal szembenező programot kell adni.", s ennek megvalósítására nagyobb terjedelem és kisebbségpolitikai, gazdasági, társadalomtudományi írások közlése látszik szükségesnek. Bíró Sándor elképzelésének megfelelően az alapítók a folyóirat negyedévenkénti, számonként 40 oldalas megjelenítésében állapodtak meg. A további lap-törekvéseket illetően eszmeileg Jancsó Béla intenciója volt a legfontosabb: ennek értelmében a mostani új nemzedékhez szólás a főfeladat, de a lap tematikájának is meg kell haladnia a főiskolás élet problémavilágát és a nemzedéki létszférát. A világnézeti alapelvek vitájában Mikó Imre a "100 %-os tudományos szocializmust" ajánlotta nézőpontul. Véleményében szerepe lehetett annak is, hogy Mikó, bár csak érintőlegesen, de az őszi konferencia után személyes kapcsolatot talált Antal Márkkal és marxista szemináriu-

mával is.⁵⁶ Az alapítók megegyeztek abban, hogy "mindenki szólás-, illetve írásszabadságát tiszteletben kell tartani", ami világnézetiileg a "vélemények egymásmellettségét jelenti.": a világnézeti függetlenség tehát továbbra is alapelv maradt. Az átszervezést elősegítendő az alapítók elhatározták egy új szervezeti szabályzat kidolgozását is, amelyet Jancsó Béla március 14-én ismertetett. Az új szabályok ugyancsak rögzítették a pártpolitikamentességet, elvben lehetővé téve egyes, konkrét kivételeket.⁵⁷

E fordulóponttal az Erdélyi Fialok történetének első, legfontosabb korszaka lezárult, a csoport ettől kezdve a módosult erőviszonyok és az új típusú ellentétek rendszerében, fokozódó világnézeti, politikai és társadalmi nyomás alatt folytatta működését.

A mozgalom történetét 1941 közepén zárta le a változás, amikor a lap a II. Bécsi Döntést követően megszűnt.

Ez a korszak az eszmei küzdelmek ideje volt az egész kisebbségi ifjúság számára, a szellemi utódlás gondok periódusa és azoké a közéleti vitáké, amelyekben az Erdélyi Fialokat autonómiájuk védelme folyamatos védekezésre kényszerítette. – Ebben az időben indult meg a *Hitel* új generációs folyóirata két ízben is, s jött létre a Vásárhelyi Találkozó.

VÉGE

Jegyzetek

1. Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék*. Püski, New York, 1973. 118.
2. Az első szám borítóján a szerkesztő, László Dezső mellett főmunkatársként szerepelt Balázs Ferenc, Bíró Sándor, Debreczeni László, Demeter János, Jancsó Béla, dr. Jancsó Elemér, László József, dr. Péterffy Jenő. 1932 végéig a szűkebb vezetőgárdának (a tulajdonjoggal rendelkező főmunkatársak körének) tagja lett még Bányai (Baumgarten) László, Demeter Béla, Dsida Jenő, László Ferenc, Mikó Imre és Nagy József is.
3. "Ezzel a generációváltással tevődött át az erdélyi törekvések vezérvonala az irodalomról a társadalmi falumunkára (...). ..az új generáció kétségtelenül nem elsősorban irodalmi célkitűzésű." Tolnai Gábor: *Erdély magyar irodalmi élete*. Értekezések a M.Kir. Ferencz József Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetéből. 11. Szeged, 1933. 130.
4. Vita Zsigmond: *Kulturális szervezkedésünk egysége*. = EF 1933.III. – Az Erdélyi Fialok és az Országos Magyar Párt viszonyáról: Csapody Miklós: *Egy nemzedék iskolája: az Erdélyi Fialok* = Tiszatáj, 1984.7. és Csapody: *Önazonosság, mentalitás, irodalom* = Új Forrás, 1984.4.
5. Ld. *Egy nemzedék iskolája...* 45-51.
6. Borbándi: i.m. 117-18.
7. Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálmá*. 146.
8. *Erdély története III. 1830-tól napjainkig*. Szerk. Szász Zoltán. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 1746.
9. Dr. Prohászka László: *Gazdálkodjunk az élő nemzetivel vagyonnal!* = Magyar Kisebbség, 1929. 23. 862.
10. Szenczei László: *A magyar-román*

kérdés. *Történeti és politikai tanulmány*. Officina, Budapest, 1946. 137. **11.** Ld. Csapody Miklós: *Program és nemzedék* (Fejzet az Erdélyi Fialatok előtörténetéből 1923-1929). In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1982-83. 573. Ld. továbbá a magyar hallgatóság számadataira és a magyar oktatás helyzetére is. **12.** Mikó Imre: Huszonkét év. 109. **13.** Ld. Mikó Imre: *Akik előttem jártak*. Kriterion, Bukarest, 1976. 17. Az enciklikáról ld. Gergely Jenő: *A politikai katolicizmus Magyarországon (1890-1950)*. Kossuth, Budapest, 1977. 150-52. Az enciklika erdélyi alkalmazásáról az Erdélyi Fialatok Csákány Béla írásával (*Egyházaink szociális állásfoglalása*) mondott véleményyt = EF 1932/1-2. - Az ifjúkatolikusok megerősödése nyomán már 1931-ben volt néhány súrlódás köztük és az Erdélyi Fialatok között. Ld. Ksi: *Egyetemi hallgatóink = Erdélyi Tudósító*, 1931. 11. Erre az írásra válaszolt László Dezső *Az Erdélyi Fialatok és az erdélyi magyar egyházak* (= EF 1931.4.) című cikke, amely a lap felekezetek fölötti álláspontját rögzíti. Később Márton Áron is bírálta a református jellegű lapot (*Hol van és mit produkált eddig az erdélyi katolikus ifjúság?* = Erdélyi Lapok, 1932. márc. 17.). A többi között erre is reagált László Dezsőnek egy másik alapvető írása (*Az Erdélyi Fialatok világnézeti függetlenséget hirdet* = EF 1932. 3-4.). Érdekes, hogy Venczel József, az Erdélyi Fialatok faluszemináriumának titkára már 1931-ben sem mint a felekezetek fölötti Erdélyi Fialatok tagja, hanem mint az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség képviselője végezte falumunkáját (Demeter

Bélának, a faluszeminárium elnökének beszámolója az Erdélyi Fialatok 1931. évi munkájáról). **14.** Makkai László: *A harmadik generáció* = EF 1932. 3-4. 54-56. **15.** Makkai i.m. 56. **16.** A vitát összefoglalja Szávai Géza *Helyzettudat és irodalom* című monográfiájában. Dacia, Kolozsvár-Napoca, 1980. 79-114. **17.** A konferencián résztvevő Tóth Zoltán ezt a következőképpen értelmezte: "a baloldal szervezett és individuális értelemben véve is felsőbbrendű az ún. polgári ifjúságnál". (I. Tóth Zoltán: *Magyarok és románok*. Történelmi tanulmányok, gondozta Csatári Dániel. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. 16.) **18.** *Az Erdélyi Fialatok második főiskolás konferenciája* = EF 1933. I. 36. **19.** *Sodorni vagy sodortatni?* = Ellenzék, 1932. nov. 13.sz. **20.** 1932. nov. 18. A lapot Franyó Zoltán szerkesztette - Jellemző, hogy ez a hang, az Erdélyi Fialatok merev dogmatikus elítélése a belső hasadás után odáig megy, hogy még Gaál Gábor Korunkja is nyíltan fasisztának nevezi, többször meg is bélyegzi a mozgalmat (ld.: /sz./ - /m./: *A Széchényi ébresztők* = Korunk, 1933. 490. és /M.N.J./ (Méliusz Nelovánkovic József): *Indulás* = Korunk, 1933. 701.) **21.** Csatári Dániel: *A Vásárhelyi Találkozó*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. Irodalomtörténeti Füzetek 56. 43. **22.** László Dezső: *Az erdélyi magyar ifjúsági mozalmak* mérlege és Dr. Jancsó Béla: *Határkőnél*. **23.** László Dezső: i.m., EF 1933.I.1-2. 24. i.m. 2-3. **25.** Balogh Edgár: *Mesterek és kortársak*. Tanulmányok, jegyzetek, emlékezések. Kriterion, Bukarest, 1974. 401. **26.** Sóni Pál: *A romániai magyar irodalom története*. Editura Di-

dactica si Pedagogica, Bucuresti, 1965. 15.; id. Mikó Akik előttem jártak 17.; A "népi" mozgalomhoz közelellő törekvések. Erdélyi Fiatalok. In: *A magyar irodalom története VI: A magyar irodalom története 1919-től napjainkig*. Szerk. Szabolesi Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966.; Czine Mihály: *Nép és irodalom*, II. 60.; Pomogáts Béla: *A transzilvanizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. Irodalomtörténeti Füzetek 107. 197-98.; Herbai István: *A népi írók mozgalmanak keletkezése és a munkásmozgalom (1928-1932)*. Tudományos szocializmus füzetek 70. Kiadja a Művelődési Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya, Budapest, 1983. 46, 75.27. Mikó Imre: *Huszonkét év 189. 28.* "A nemzetiségi kérdésben hozott határozat megállapítja, hogy az elnyomott nemzetiségek mozgalma a Romániában napirenden lévő demokratikus forradalom hajtóereje. A nemzeti mozgalmak bekapcsolása az ország demokratikus átalakulásáért folyó küzdelembe akkor lehetséges, ha a párt fokozottabban szervezi a nemzeti ségi elnyomás elleni mindennapos harcot, amely kiterjed a nemzeti nyelvű iskolák és kulturális intézmények likvidálására illetve bezárására, a nemzetiségi munkások és tisztviselők elbocsátása ellen, a nemzetiségek nyelvének egyenjogúságáért és a bojári, királyi földek kárpótlás nélküli átadásáért folyó küzdelmekre. A kongresszus a párt előtt álló feladatokkal összefüggésben hangsúlyozta a román uralkodó osztályok és a nemzetiségek burzsoáziája között meglévő együttműködés leleplezésének fontosságát." (Csatári Dániel:

Román-magyar kapcsolatok. Történelmi vázlat. Kossuth Kiadó, Budapest, 1958. 144.) - "Az V. kongresszus arra irányította a pártot, hogy fokozza erőfeszítéseit a munkásegységfront megvalósítására, munkásosztály akcióegységének erősítésére, új harci formákat jelölt ki a széles tömegek megszervezése, gazdasági és politikai érdekeik megvédése céljából." (*A Román Kommunista Párt dokumentumai. A Román Kommunista Párt - a román nép forradalmi és demokratikus harcának, a munkás- és szocialista mozgalom haladó hagyományainak folytatója*. Politikai Könyvkiadó, Bucuresti, 1972. 77.) - Figyelemre méltó, hogy a szöveggyűjtemény így kommentálja az V. kongresszust: "A III., IV. és V. kongresszus egész sor dokumentumában, rezolúciójában, határozatában Romániát tévesen tipikusan soknemzetiségű államnak nevezték, amely egyes idegen területek elfoglalása útján jött létre. A nemzeti állam kialakulási folyamatának téves értékelése nyomán, ezek a dokumentumok feladatként tüzték ki állandó és átfogó tevékenység kibontakoztatását azért, hogy úgymond felszabadítsák a román imperializmus alól, az elnyomott népeket annak az elvnek az alapján, miszerint minden nemzetnek joga van az önrendelkezésre egészen a létező államtól való teljes elszakadásig. Az egységes államtól való elszakadásig terjedő önrendelkezés jel-szavának beiktatása a párt dokumentumaiba, a pártnak adott azon útmutatás, hogy harcoljon egyes, döntő többségben románlakta területek Romániától való elszakításáért, nem vette figyelembe Romániának mint egységes államnak a konkrét körülményeit.

Ez mélységesen téves volt, mert valójában a nemzeti állam szétdarabolására és a román nép szétbomlasztására buzdított.” (i.m. 78.)

29. Vö. Csatári: Román-magyar kapcsolatok 145., Csatári: A Vásárhelyi Találkozó 45, Balázs Sándor: *A Falvak Népe huszonöt száma* = Korunk, 1964. I. 58., Dankanits Ádám beszélgetése Csögör Lajossal = A Hét, 1975.4.10., Demeter János: *Így indult a Falvak Népe* = Igaz Szó, 1971.2. és *Századunk sodrában* (Kriterion, Bukarest, 1975), 173-203. 30. 1891-ben született Kolozváron, ügyvéd, a KRP egyik vezetője. 31. Demeter: *Századunk sodrában* 175. 32. uo. 33. uo. 175. 34. Uo. A találkozón eszerint részt vett még Jancsó Elemér, Szirmai István, Csögör Lajos és Tamási Áron is. A jelenlévők személyazonosságát megerősíti Marosi Ildikó beszélgetése Csögör Lajossal (= A Hét évkönyve, Bukarest, 1978. 29.) 35. Jancsó - még mint az Erdélyi Fiatalok tagja - 1933-ban cikket írt a Boabe de griu-ba a “Falvak Népe című, erősen baloldali beállítottságú folyóiratunkról.” (Kiemelés - CsM). (Problema satului unguresc in Ardeal - Az erdélyi magyar falu problémája. Vö. Becke György: *Tolmács nélkül*, Kriterion, Bukarest, 1972. 143.) 36. Marosi Ildikó beszélgetése Csögör Lajossal, 29. 37. uo. 38. *Szabó Árpád*. Bevezette Jordáky Lajos. Testamentum-sorozat. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1974. 8. 39. Csatári: A Vásárhelyi Találkozó, 45.40. “Br. Bánffy Ferenc egyik alapítónknak: Demeter Jánosnak a Falvak Népe című hetilapja miatt vonakodott az E F kiadásában kiadni Mikó tanulmányát. A szerk.biz. e helyzetben Mikó tetszésére bízta, hogy saját kiadásában, v.

Falu-füzeteink sorozatában jelentené-e meg művét, egyszersmind felkérte, juttassa Br. Bánffy F. tudomására, hogy a FN a Demeter János magánvállalkozása, amiért a felelősség nem terheli az E F-at. E felvilágosítás után Bánffy Ferenc hozzájárult ahhoz, hogy Mikó kívánsága szerint a Falu-füzeteink sorozatában jelenjék meg tanulmánya...” (*Az Erdélyi Fiatalok szerkesztőbizottságának jelentése, 1933.*) 41. Jancsó Béla 1932. december 2-i levele László Ferenchez: “Hogy ő (Demeter János) miért nem vonja le a helyzete konzekvenciáit az Erdélyi Fiatalokkal szemben? Ezt nem tudom. Egy ilyen irányú puhatolózásomra kijelentette, hogy ő nem lép ki, tessék zárják i. Én pedig az Ő velünk való ellentmondásaiban nem elvi hátteret látok, hanem egyszerűen az ő természetéből folyó fegyelmetlenséget, amellyel semmi keretbe illeszkedni nem tud. Tehát itt elvi vitáról szó sem lehet az Ő esetében, főleg nyilatkozata után, örülök, hogy ebben is egyezik véleményünk. Érdekes, hogy Imrus (Mikó Imre) Dezsővel együtt felkeresett és nagyon határozottan kívánta, hogy a főmunkatársakat pár nap alatt hívjuk össze, ez döntsön, hogy legyen-e karácsonyi szám, döntsön az ő könyve megjelenéséről és a lap irányáról, esetleges felszámolásáról...” - Hogy Jancsó Béla jóhiszeműsége Demeter János álláspontjának megítélésekor teljes mértékben téves volt, jelen tanulmány elemzése is bizonyítja. 42. 1931. december 16. 43. 1931. július 13. 44. *Az Erdélyi Fiatalok szerkesztőbizottságának jelentése (1931. júl.-1933. I.)* 45. *Az erdélyi magyar ifjúság jövője* = EF 1930. 2. 18-20. 46. Mi-

kó Imre Jancsó Bélához 1933. április 11-én írott levelében kéri, hogy az alapító főmunkatársak között többé ne tüntessék föl a nevét. **47.** Az Erdélyi Fialatok szerkesztőbizottságának jelentése (1931. júl.-1933.I.) **48.** Demeter: Századunk sodrában, 197. **49.** Halász Sándor írása, 1933. jan. 4. **50.** Demeter I.m. 180. **51.** Az 1933. márc. 9-i gyűlés jegyzőkönyve; a további részletekkel együtt ld. *Függelék.* **52.** A szerkesztőbizottság jelentése... **53.** Bányai (Baumgarten) László kilépőlevele:

“Tisztelt Szerkesztőség,

Hónapok hosszú megfontolása után az Erdélyi Fialatok körül utóbbi időben felvetődött bizonyos politikai természetű hullámok véglegesen megérlelték bennem azt a szándékot, hogy az alapító tagok, illetve főmunkatársak sorából s egyben az egész mozgalom köréből kilépjek.

Vidéki tartózkodásom akadályja volt annak, hogy az Erdélyi Fialatok irányításában közvetlenül részt vegyek s fontosabb ideológiai állásfoglalásokban, valamint elvi jelentőségű megnyilvánulásokban alkalomról alkalomra véleményemet nem nyílt alkalom idejében közvetlenül kifejezni, ami egy munkaközösség természetével sehogyszem egyeztethető össze. Ezenkívül a lap helyi ér-

dekeit tartva szem előtt, kénytelen voltam olyan álláspontok védelmére, amik részben elveimmel, részben állásbeli érdekeimmel vittek összeütközésbe.

Ezek után, mivel a lap akcióiban különösen az utóbbi időben érvényesülő szempontokat úgy sincs módomban ellenőrizni s még kevésbé velük szemben saját szempontjaimat érvényesíteni, egzisztenciális érdekeim arra indítanak, hogy az Erdélyi Fialatok kötelékéből kilépésemet ezennel bejelentsem.

Kolozsvár, 1933. márc. 22.

Baumgarten László s.k.

Bányai László egy évvel korábban még helyeselte a politikamentességet; a Magyar Gazdasági Szövetséggel kapcsolatban elutasítja a csatlakozást, s hasonló okból helyesli azt is, hogy Péterffy Jenő igazában már nem főmunkatárs (Bányai László levele Jancsó Bélához, 1932. január 20.) **54.** Venczel József levele az Erdélyi Fialatok szerkesztőségéhez, 1933. május 30. **55.** Cselekvő ifjúság. 3. A “népvalóság” hirdetői. In: Virrasztás, 273-74. **56.** Mikó Imre: Antal Márk és köre = Korunk, 1970. 12. 1876. **57.** Az idézett levelek, beszámolók és jegyzőkönyvek másolatai a szerző birtokában.

Fekete Miklós

Hét lépés

Kátó Lukács memoriáléja

16. “Kéne a segítség, mert rengeteg a szilva a Szármányoldalon, s az idén megengedték, hogy harmadáért leszedjük, különben ott rothadna el az egész termés. Nincs, aki összegyűjtse. Üzentem Bágyba is Bencének, aki az üstöt tartja, hogy hozza be nekem azt a két kádat, ami a tavaly nála maradt, s azt a kicsi pálinkát is, amivel egyezségünk szerint még adósom, de hiába. Feledékenyek manapság az emberek. Különösen azok, akik leszedik a fölét mindennek. Nincs mit tennem. Egymagam vagyok, s a bágyiak bicskások...”

17. Megkérdeztem a tanító úrtól, miért mondják a bágyiakról, hogy bicskások, és megtudtam, hogy mondanak róluk egyebet is.

– Ha a legény túl hetyke és félrevágja a tökfedőjét – mosolygott az öregúr –, ma is mondják, csáléravágta, mert nyüvött a füle, azt takargatja a gyöngyös bokrétával.

E szólás gyökere pedig egészen Báthori István Kerelószentpáli győzelméig nyúlik vissza, mikor is a vajda összefogdostatta az ellene kelt székelyeket. Vezéreiket Kolozsvár főterén felakasztatta vagy lefejeztette, de legalább az orrát vagy a fülét vágatta mindahánynak, a közsékelynek is.

Azóta éneklük e vidéken:
 Bánjad szegény székely nemzet,
 Hogy jogaid védelmezted,
 Orrod-füled megcsonkázták,
 Szabadságod megnyírbálták...

És hogy miért bicskások? Mert mindig a csizmaszárhoz kapkod a kezük, ha nem tudják másképp bizonyítani a maguk igazát.

A legenda szerint a Bágyi várban volt egy kút, amelynek sohasem apadt el a vize, és amely-

ben sokan látni vélték a beledobott arany ekét, meg talyigát. Miután a kút beomlott, a forrás a hegy lábánál tört utat magának. Csemcsetének hívják, és télen-nyáron lábszárnyi vastagon ömlő vizével táplálja a Bági patakot. A vár maga már vagy százötven éve eltűnt, sok apró ház épült belőle a vidéken, de a kulcsa még ma is ott van valamelyik Bencze családnál. Ott még ma sem szégyen a vasárnapokénti népi viselet... Hogy is van?...

Akkor gyere mikor mondom.

Csizmád sarka ne kopogjon...

– Hát erre a dallamra szokták énekelni azt a kesergő nótát... Már amikor éneklük. Mert most más a módi – az tilos.

18. “Négy cseber szilvát hoztam haza a szármányról, itthon a kertben is lett vagy hat vékányi a részem: lesz pálinka rogyásig. Csak az a baj, hogy a hátsó kerítést a múlt éjszaka letört valaki, a húsos szilvát mind lerázták a fáról s elvitték, pedig az még érhetett volna az ágán.

Nem hiszem, hogy idevalósi ember tette...

Inkább valamelyik tehenész lehet a tolvaj. Mert, hogy soha sem volt semmijük, hát nem tudják *tisztelni a másét*. Amit meglát a szemük, a kezük nem hagyja.

Elfigyeltem pityókaszedéskor is, hogyan csinálják. Reggel korán kimennek a krumpliföldre, aztán dolgozik az egész család früstökig. Akkor a gyerekek, merthogy iskolába kell menni, megrakják a szatyrot, táskát, s gyorsan haza szeptetnek vele, hogy még az iskolába is elérjenek. Aztán tíz óra körül hazamegy az asszony is ebédet főzni, persze nem üres köténnyel. Este pedig mindannyian visznek újra egy-egy szatyorról, tarisznyával. Úgy szállingóznak haza egyenként, de naponta ellopnak két-három vékányit a közösből, amíg a szezon tart. Aztán odaadják borért vagy pálinkáért valakinek, hogy karácsonyra már főzni sem marad nekik semmi. Akkortájt már a tejet lopják. Sajtot csinálnak belőle, mert úgy könnyebben értékesíthető, a borjaknak pedig jó a savó is.

És hiába áll ott mellettük a Papagájos. Megkínálják pálinkával, s amíg az egyikkel iszik, addig a másik intézkedik. Ha el is kapják valamelyiket, mit csináljanak vele? Ki feji meg azt a sok tehenet, ha ezeket elcsapják? Mert idevalósi ember csak olyan jár be tehenésznek, aki maga is *szereti a túró*t.

– Esetleg, ha a milicista állandóan ott állna, nem mernék eltúlozni a dolgot – mondta minap a Papagájos. Mert azt mondja, egy kis lopás még csak megjárja, ha az ember a közösből veszi és nem esik a ló túlsó oldalára, mert ugye, mindannyian emberek vagyunk, s nem a feudálista korban élünk, mikor az ör levágta a jobbágy két ujját a balkezéről, ha rajta csípte.

– A kezét kéne levágni, többől az olyannak - mondtam, mire azt kérdezte, hogy akkor ki dolgozta volna meg a földet, s én beláttam, hogy igaza van. Minden szentnek maga felé hajlik a keze...

– Amikor még én voltam az elnök – morgolódott a Pappájos –, másfél kiló árpát s egy kiló törőbúzáat osztottunk munkanaponként. Akkor nem lopott senki, mert tudtuk, hogy a miénket lopnók, de most, hogy csak az a tiéd, ami a kapudon belül van, mindent hazahordanál, amit lehet. Persze mindennek megvan a határa.

Arra gondoltam, hogy valamikor így kezdődött az emberré válás: gyűjtögetéssel...”

19. “Tegnap osztották az erdőt. Nyilat húztak, mint valamikor tették a faluközösség birtokával, ha újra parcellázták. Nekem a kert cseréjében jutott két rész. Egy szálásítás, meg három öregtölgy. A héten haza is hozom, aztán szekérre rakom a zsendelyt, s elmegyek arra, Kolozsvár felé, mert azt mondják, ott még el lehet adni. Kell a pénz, mert karácsonra hazajön Annuska. Akkor járt itthon utóljára, mikor Regina mamát eltemettük. Sírt, hogy alig tudtam lelket verni belé, pedig nem volt neki rokona.

Akkor volt itthon Áronka is, a Kerekesék fia, de nem siratta meg a nagyanyját. Lóháton jött a havasból, mert erdész lett ő is, mint az apja volt, s mikor vége lett a tornak, nyeregbe ült anélkül, hogy valakitől elbúcsúzott volna. Még a fáradságom se köszönte meg, hogy a temetés körül mindent elrendeztem. Akkor ígértem meg Annuskának a lovat ajándékba, mert láttam, hogy legszívesebben utána szaladna a legénynek.”

20. “Nem érzem az időt. Ha nem látnám ezt a szemem előtt felcseperedett fruskát, nem hinném el, hány éves vagyok. Most, hogy itthon van, s naphosszat a lovát ajnározza, mind jobban emlékeztet az anyjára.

Azon tűnődtem, mi lesz a sorsa. Nem számítok arra, hogy itthon maradjon velem a faluban. A lánynak az a sorsa, hogy férjhez menjen, s kövesse az urát jobban-rosszban.

Ő úgyis csak ajándék volt nekem a sorstól, hogy értelmet adjon a napjaimnak. Remélem, majd csak felkeres néha, azután is, hogy bekötötték a fejét. Ott fenn a havason nincsen iskola...

Tegnapelőtt jött haza, ma pedig a Kerekesék fia is megjelent egy terü bükkfával.

Azért hoztam, hogy megbocsásson, amiért a temetéskor úgy elrohantam. ... Nem tudok sírni, ha lát valaki, s én akkor jöttem rá, hogy senkim sem maradt már..., hogy magamra maradtam.

Láttam, úgy nézte Annuskát, mint a halálra ítélt rab a kegyelmi szót, s úgy kipirult mindkettőjük arca, hogy kimentem a házból, enni adtam a négy kabalának, s ott ücsörögtem az istállóban míg vacsorázni hívtak.”

– Mondom – szölt Pap János egy alkalommal –, egy napig sem volt normális az az ember. Vagy ha az is volt, lóbolondja volt vagy inkább a ló-ajándékozás bolondja. Tudja, hogy mit mondott nekem egyszer? Ez még akkor volt, mikor hazakerültem a tanácshoz. Egy reggel hí-

vattam, hát lóháton jött, s meg sem várta, hogy megmondjam, mit akarok veled, azt mondja nekem: Egyszer még adtam valakinek ajándékba egy csikót, a közösnek meg, amint láttad, hetet adtam, ugyancsak ajándékba. Hát most neked is ajándékozok egyet, mert tudom, neked soha sem volt lovad. Viseld gondját és próbáld meg... próbálj olyan lenni, mint én. Még hogy én legyenek olyan, mint ő! Mint ő!? Aztán a leánynak vett egy almásszürkét valahol a Nyárád mentén, s három napig kínlódott veled, míg nyereg alá törte. Nyerget meg egyenesen Szebenben csináltatott az öreg szásszal, de olyat, hogy ha még mindig én lettem volna a tanácselnök, elkönfiskáltattam volna tőle...

– Azt hogy? – szaladt ki a számon a kérdés.

– Egyszerű dolog az – bökte ki a Papagájos. – Csak azt kellett volna rábizonyítani, hogy lópot a bőrből van... Mert, ugyebár, a krómozott bőr ma zárolt áru.

Amíg beszélt, én arra gondoltam, milyen könnyen felfedi magát ez a szószátyár senkiházi.

21. “Számolgom, hogy csak huszonöt kilométer az út itthonról az erdészházig. Akár nyeregben is kibírom odáig, ha már nagyon fog hiányozni a lányom: Úgy határoztak, hogy júniusban egybekelnek. Párosával tán könnyebb az árvaság is... Csak azt nem tudom, hogy mit kezdek akkor én a magam árvaságával... Majd lesz valahogy.

Menjen csak és szüljön gyerekeket, mert a magvaszakadt ember bármennyire eleven, mégiscsak halott.”

22. “Lassanként meg kéne írni a lányom lakodalmi búcsúztatóját. Nem tudom, miért van, hogy egyetlen ép mondatot sem tudtam még papírra vetni. Pedig a hetedik faluból is hozzám jönnek, ha ilyesmi kell. Igaz, könnyű mesterség egy rakás kaptos asszonyt megríkatni, mert azért ők mégiscsak tudják, mit vállalnak azzal, ha férfit engednek az ágyukba, de itt most rólam van szó. Tőlem kell Annuskának elbúcsúznia, és úgy érzem a hagyományos frázisok egyike sem fedi azt, amit én érzek, s amit ő érezhet.

Végigböngészttem a régi búcsúztatókat, de még csak hasonlót sem találtam ahhoz, amit írni kéne. Ezt nem lehet kaptafára húzni. Még a hagyományos jókívánások sem tűnnek igaznak: Mintha valaki vaktölténnyel akarna medvét löni.

Úgy látszik várnom kell még veled, amíg egészen megbarátkozom a gondolattal, amíg számomra is éppen annyira mindennapivá és törvényszerűvé nem egyszerűsödik belül a dolog, mint amennyire az.”

23. “Úgy hallom a tehenészek összeverekedtek a veteményföldek elosztásán. Azt mondják, hogy az a Tódor Gyula, az új főkönyvelő az oka mindennek, mert valami svindlit próbált a nyílhúzásnál, hogy a kendereskert az idevalósiaknak jusson. Hát ez valamikor nem így volt.

Húztak nyilat akkor is, valahányszor nyílföldre jogos szabad székely telepedett meg a faluban, mert mindannyiszor újra kellett osztani a közös földet, meg az erdőt. De a közösség nagyon nehezen fogadta be a jövevényt, éppen azért, mert kevesebb földet bírhatott a közösből miatta. És ha a jövevény végül mégis beilleszkedett a közösségbe, munkája szerint a többiekkel egyenlő rangú tagjává vált annak. Így adott a közösség biztonságot az egyénnek mindennapi munkájához. Sajnos, hogy a biztonság már a múlté: Tavalyelőtt a két víz között kaptam a veteményföldet, a tavaly már a kendereskertben. Ha tudnám, hol kapom az idénre, érdemes volna egy kis trágyát hordani rá, hogy teremjen is valamit, de nincs értelme a másét trágyázni. Mozdulni sem érdemes amíg semmi sem biztos, csak az egy bizonytalanság.

Hej, pedig már van négy esztendeje, hogy nem volt ilyen jó szánút.”

24. “Úgy nézem, nem csináltam rossz vásárt a lóval, amit Annuskának vettem. Hosszú léptű, gyors, okos állat. Olyan a járása, mint egy nagy leányé. Azon tűnődöm, mi lett a sorsa végül annak a csikónak, amit a háború végén Gyimesben hagytam: az is ilyen volt, csakhogy sokkal olcsóbban kaptam, mint ezt, de hát a jó ló olyan, mint a jó barát, azt nem is lehet megfizetni.”

25. “Meggyűlt a baj a közösből a vaddisznók miatt, s nincs mit tenni. Előre láttam ezt én már az ősszel, és mondtam is az elnöknek, hogy ha már a kertcserénél vermelik el a dugványrépát, legalább keríténe be. Két nap alatt meg is csináltam volna a kerítést, de sokallták, amit a munkáért kértem. Hát most csak lássák, mit csináltak, mert a minap a Béresék nagyobbik fiát is megkergette a vadkan, a múlt héten pedig a brigádosról hasította le a nadrágot, mert oda ment a legény hőmérözni, s megzavarta a kondát a lakmározásban.

Az este pedig, amint beszélnek, a tanácselnök állt lesre puskával, meg az őrsparancsnok, hogy legalább a vezért kilőjék. Azt mondják, van vagy három mázsás, az agyara pedig egyenesen félelmetes. Holnap megnézem én is magamnak.” – írja Eszkáel és íme hozzá a Papagájos kommentárja.

– Mondja meg nekem, hogy egyáltalán lehetett-e normális ember, ha odaállt egy somfahutyúróval a vaddisznók közé, külön választotta a többitől a kant, s kezdte hajtani a falu felé, utána meg ott csörtetett az egész konda, míg a faluvégen Fodorné észre nem vette, s nem kezdett el torkaszakadtából ordítani.

A kiabálásra szétszéledt a csorda, a vezér kan pedig szembefordult Lukáccsal. Megállt erre bezzeg ő is, s még jó, hogy nem csinált a nadrágba, mert ott álltak egymással szemben, alig öt lépésnyire, s csak álltak mozdulatlanul, percekig.

A faluvégen összefutott asszonyok úgy elhallgattak ijedtükben, mint szar a fűben, míg az özvegy Bajkóné el nem ájult, mert azt mondják Lukács néha esténként meg-meglátogatja. Hát

ahogy elájult a fehérnép, az asszonyok felemelték a hóból, s bevitték Fodornéhoz, Lukács pedig csak állt ott tovább, farkaszemet nézve a vaddal. Végül a kan megúnta a szemeződést, megcsóválta a fejét, felcsapta a farkát, s eloldalgott az erdő felé.

Lukács még állt ott egy darabig, állt ott egymagában, aztán egyenesen a kocsmába ment.

Soha nem láttam berúgva, de akkor megártott neki az ital. Egész nap csak a vén Fodornét szidta, hogy fene a torkába, azt mondja behajtotta volna a kondát a Barthakertbe, hogy több kárt ne csináljanak, ha a vénasszony nem kezd kiabálni.

26. "Tegnap szembenéztem a vadkannal. Kicsit belefáradtam a dologba, mert a szememmel tartottam fogva a bestiát, míg el nem menekült előlem. Pedig amikor Bajkónét összeszedték a hóból, azt hittem, odanézek, aztán vihettek volna engem is.

Furcsa gondolatok rohantak rám az alatt a néhány perc alatt. Most sem tudom, nem csináltam-e rosszat azzal, hogy elhajtottam onnan, mert amíg a vaddisznók őrzik a répát, addig emberfia nem megy oda lopni. Bántott az is, hogy annak idején meghajoltam az új szélnek, s önként odaadtam minden birtokom a közösbe, hisz semmi sem úgy történt azután, ahogy én reméltem. Teljesen új értékű rendje alakult a dolognak, s a verseny szelleme nem becsületes. Lelkiismeret bántott azért is, hogy akkor, a háború elmúltával nem mentem vissza Gyimesbe azért a leányért. Most azzal mentegetem magam még önmagam előtt is, hogy azért nem mentem, mert nem akartam a lány vagyónából meggazdagodni.

Most, hogy a lányom nagyapja meghalt, elmentem és megnéztem a földet, amit az ottaniak adtak Annuskának anyai örökségül. Ott nincs közös gazdaság, hát kincset ér a föld, bár nem terem meg mást csak a pityókát, rozst és a zabot. Gondját viselném én magam is, ha nem volna olyan messzire innen, hát odaadtuk művelésre a rokonoknak, felébe. Most, hogy két lónak kell enni a nyáron szénát csinálni mi is odamegyünk. Vajon nem szül-e ez bajt, ellenségeskedést?

És vajon, tartanának-e szívesen pár darab juhot ott a legelőn az én Annuskámnak is? Mert a sajtot, amit a nyáron vittem neki Keresztúrra, nem ők adták, ahogy én azt mondtam, hanem magam vásároltam Remete patakában Székely Sándortól, a delnei básttól, a bárányt pedig a vén félszemű Tatártól, a Pálfalvitól.

Azt mondják a régiek, hogy aki ölni akar, először készüljön fel a halálra. Nos, én amikor a somfabottal elindultam, nem gondoltam arra, hogy öljek. Csak a hajtókertig akartam elgardírozni a vezérkant, de amikor szembefordult velem, hirtelen mindennel számot vetettem. Nem tudom, miként lehetséges, de egyszeriben olyan dolgokra, félretett kérdésekre kaptam megoldást, hogy a végén magam is elcsodálkoztam rajta.

Minden eszembe jutott, amit elmulasztottam életemben, még az is, hogy a Papagájosnak egyszer ígértem egy pofont, és hogy Annuskának még sohasem árultam el, hová ástam el a

bársonyos hüvelyű kardom. Azért valahogy azt is tudtam, hogy most nem halok meg.

És azt is tudtam, hogy most azonnal döntenem kell, hogy olyan választút előtt állok, ami egyszer s mindenkorra meghatározza a jövőmet. Képzletben már át is ugrottam a felém rohanó vadállaton. Én láttam önmagamot, a régi, fiatal Eszkáclt, amint a muszka lehúzza lábamról csizmát, vagy amikor ott a Szépvíz mellett fejbevertem azt a másikat.

Tudom, Annuskának én nem választhatok jövőt. Abban kell segítenem, amit ő választ magának a sok lehetséges közül.

Érzem, mint akkor is éreztem, mikor a barlang fölött a medvét nyúztam, hogy haladékot kaptam a sorstól, mert valamit, nem tudom még mit, de valamit véghez kell vinnem.”

27. “Hej, hogy micsoda élet van ott fenn az erdőn!... Csupa virág és madáréneke, valami nagy, titokzatos feltámadás: vagy nem is láttam még soha ilyen tavaszt, vagy mindig is ilyen volt az, csakhogy én nem vettem észre, mert nem jártam nyitott lélekkel. Nem tudom.

Megnyugtató volt még a zivatar is, pedig úgy csattogott, mintha sohasem akarna végeszakkadni. Áronka mondja, hogy idén ez volt az első igazi zápor, s hogy most már közeledik a nyár, lassanként készülhetünk az esküvőre.

Nem akar lagzit, mert jobban illik árvaságunkhoz a csendes beszélgetés, mint a dínom-dánom. Pedig sokan eljönnek rá, hiszen nekem rengetegen tartoznak: Az a pénz, amit az új párnak adnak ilyenkor, mindig is kölcsönadott pénz volt, s én sokaknak adtam.

Olyan volt a fiatalságom. Hívtak, mert remélték, hogy majd visszahívom, ha magam is megnősülök.

Egyszer azt mondta nekem a Papagáj, hogy az én helyemben még akkor is megnősülne, ha tudná, hogy harmadnap elválna. Nagy dáridót csapna, hogy a befolyt pénzből kocsit vehessen magának, mert manapság ezt mindenki így csinálja, nem pedig “Zabhengeresekre” áldoz, mint én. Azt mondta: olcsóbb a benzin, mint a széna, mert nem kell érte megizzadni.

Én örvendek annak, hogy Annuskáék nem akarnak senki előtt kalapolni. Egyébként úgy hallottam, hogy a közönsben is lovaskocsit kell csináltassanak, hogy azzal furikázzék az elnök, és a benzin maradjon a teherkocsiknak.”

28. “Kibékültem az Istennel. Nem úgy mintha éreztem volna, hogy valamelyikünk orrol a másikra, nem is úgy ahogy a tékozló fiú tért meg apjaurához a példázatban, hanem úgy, ahogy az ember egy borgőzös éjszakai szóváltás után az édes testvérével békül meg másnap.

Kicsit sokáig tartott nálam ez a boros hangulat, talán éppen azóta, mikor utoljára a Kömözön jártam, a régi kápolna romjainál.

Ez ott van a Vargyas-patak szurdoka fölötti részen, ahol a medve megmoeskolta a csikóimat, s én azóta sem jártam arrafelé a tegnapi napig.

Eredetileg Dobó pusztájára indultam, hogy megkeressem azt az öreg hársfát, amit ott láttam, mikor Moldvába mentem volt, de a vízvázalató gerincén találtam egy szebbet, ami gondoltam megfelel a célnak: Faricskálni akarok belőle majd, ha megérem a telet.

Kőmezőtől a Kormos forrása felé követtem egy csapást, amíg egyszer csak döghús bűze ütötte meg az orromat. Lehetőleg a széllal szembe cserkészve valahogy megközelítettem a helyet, de amikor már nem bírtam tovább a szagot egy kis vargabetűt csináltam a gerinc felé, ahonnan aztán megláttam a tetemet.

Egy marha-elő volt kerékkötő lánccal odakötve egy fához, hát gondoltam jó lesz vigyázni, és felmásztam a tetőre.

Leültem és vártam.

És amikor a medve megjelent a lakomára, megjelent a hátam mögött is a vadőr, meg egy milicista. Mindkettőjük nyakában távcső, vállukon golyós puska, és csorgott róluk a verejték.

Tudakolták, ki vagyok, s mit keresek arra, mert az tiltott terület. Valami főnökök járnak oda vadászni, hát jobb ha elballagok hazafelé.

Végigtapogattak, mint valami rablót, hogy nincs-e fegyver nálam, a csendőr meg belemarkolt az ágyékomba.

– Hány lövetű ez, öreg? – kérdezte röhögve, s jól megszorongatta a heréim, aztán megint megkérdezte, hová valósi vagyok és hogy hívnak.

– Szentmártoni – mondtam.

– Mit mond? – kérdi erre a vadőrtől.

– Martinisből való, s úgy hívják, Kátó Lukács – mondta a vadőr, miközben a döghúst kémlelte távcsövén át. – Engedd útjára, mert már ott vannak – intett aztán fejével a völgy felé.

– Leléphet – mondta most emez, és láttam tévelygett a keze, végül a fegyvert emelte a szeméhez, így észrevettem, hogy azon is van gukker.

Elindultam Kőmező felé, de éreztem, hogy muszáj megfordulni és azt is láttam, hogy engem kísér a távcső keresztje.

Nem szaladtam el, ahogy ő azt hitem szerint remélte. Még vizelni is megálltam, pedig nem kínzott a szükség, és vártam mikor únja meg már a játékot, de ő is türelmes volt és láttam, szeretne volna, ha minél hamarabb eltűnök a szeme elől.

Amikor a kápolna falának omladékán végre leültem pihenni, két helikopter is elzúgott a fejem fölött, s én arra gondoltam, bárcsak annyi helikopter jönne már egyszer, hogy az eget se lássam tőlük, mert mi tagadás, ahogy ültem még mindig sajgott a két golyó a lábam között.

Nem tudom meddig bóbiskoltam ott a köveken. Arra ébredtem, hogy megint a fejem fölött repülnek az óriásmadarak, még hozzá annyira alacsonyan, hogy a benne ülőket is láttam egy pillanatra, s egyszer csak úgy éreztem, mintha finom, hűspermet szállna alá a gép nyomán izadt arcomra, és a levegő mintha vérszagú lett volna.

Akkor határoztam el magamban, hogy vasárnap elmegyek a templomba, utána pedig fel-

költözöm a lányomékhöz a havasra.

Már csak azért is elköltözöm egy kicsit a faluból, mert attól, amit az újságok írnak, kinyílik zsebemben a bicska.

Ez még nem megfutamodás, bár kísértetiesen hasonlít rá. Egynapi járóföld, akármikor hazajöhetek. Így legalább átadhatom Ferencéknek a lakást, amíg egy kicsit rendbehozzák az ő házat.

Szerencsétlen sors jutott neki is ebben az életben. A fiatalságát arra áldozta, hogy házat vegyen a városban, aztán férjhez adta leányát, s amire nyugdíjba került lebontották a feje fölül a fedelet. Annyi pénzt se adtak érte, amennyivel az itthon hagyott bennvalót kitaroztassa. Pénzt ugyan nem tudtam adni neki, de a szarufának való fenyőt, s egy köbméternyi deszkát felajánlottam segítségül, elvégre a nagyapáink testvérek voltak. Odaadtam a maradék cserepet is, meg a zsindelet, amit kolozsvári utam után hasítottam, aztán mondtam, hogy lakjon nálam ha akar. Azzal köszönte meg a jószágom, hogy a kezembe nyomott egy újságot: Saját szemmemmel lássam, mi következik ezután.

Lebontják a házakat még falun is, hogy senkinek se legyen semmije, egyik se legyen külön mint a másik. Akkor meg azt csinálhatnak mindenkivel, amit akarnak, mert a gyomor nagy úr.

Néha azon tűnődöm, nem jobb-e a Papagájosnak, hogy sohasem volt semmije. Most sem lesz mit sajnálnia, ha tömbházba költöztetik, mert mindig a máséban lakott. A kocsmában is addig ül a féldeci mellett, amíg valamelyik jövevény meg nem szánja. Kiszúrják a szemét egy korty itallal, aztán a szemé láttára lopnak mint a tűz.

A minap megtudta, hogy a bágyi Bence mégiscsak elhozta a pálinkát nekem, hát alkonyatkor csak beállított hozzám. Megkínáltam, mert egyedül nem esik jól nekem az ital, aztán csak hallgattam, amint fiatalkori élményeit mesélte. Azt mondta, hogy ez a nagyfőnök, aki most a mi vidékünkre jár vadászni, valamikor együtt ült vele a sitten.

– Úgy verték, mint egy lovat – mondta két pohár kisüsti között –, de nem vallott semmit.
– De hát mit is vallhatott volna a szerencsétlen? Mert hát csak az a bőrönd, amivel elkapták a brassói állomáson, az ragadt a kezéhez. Lopta, s fogalma sem volt, hogy röpcédulák vannak benne. Hát így került a sittre lopitikai okokból – röhögött rajta nekitüzesedve. De azt már elfelejtette, hogy ő meg a papagájokkal vívta ki az elvtársak rokonszenvét, hogy ugyanúgy a falnak állította ő is azokat, akik hittek neki, mint az a másik.

Arra gondoltam, hogy most megadom neki azt a bizonyos pofont, de csak annyit mondtam, hogy több pálinkát nem adok, mert látom, már a saját vackát ugatja.

Sértődötten ment el, nem is köszönt, pedig nem én emlegettem az osztályharcot, hanem ő, hogy ütné meg a ragya!

29. “Hét lépés az istálló sarkától jobbra, ugyanannyi onnan a vén kőrtefa irányában, előre. Ha felmegyek a havasra, Áronnak is megmondom hol keresse, ha majd egyszer szüksége lesz rá. Ki tudja?

Azt is megmondom, hová tettem a kutyabőröt. Mert eldugtam, hogy ne találják meg, ha kutatni jönnek érte. Az állam nemzeti vagyonnak tekinti az ilyesmit, pedig csak családi ereklye, mégis azt mondják, a levéltárba kell adni “megőrzésre”. Hát nem őriztük mi családirag 1612 óta mostanig eléggé? Még a pecsétje is sértetlen, azzal a három sárkányfoggal a címerben. Anuskának hagyom, ezért akartam, hogy mindketten viseljék az én családneveket is az övékkel együtt.”

30. – Még itthon lakott akkor – mesélte nekem Papp János egy alkalommal –, amikor jött a hír, hogy Áronkáék családostól szökni akartak, s hogy elfogták őket a határnál.

Aztán vagy két nap múlva érkezett is a milicista valami Király nevezetű megyei úrral, aki azt mondta Lukácsnak, hogy Áronkáékat bezárják, mert nyugatra akarták rekkentenl a kutyabőröt, amit már rég le kellett volna adni a levéltárhoz. Engem hívtak, meg a tanács kocsisát is tanúként, amikor Lukácsot faggatták. De hát nem is kellett sokáig faggatni, mert ahogy halotta, mivel vádolják a fiatalokat, csak felnyúlt a mestergerenda fölé, egy darabig matatott valamin, aztán először egy faszeget húzott elő onnan, utána egy szuvas deszkadarabot, végül egy öndobozt emelt ki a gerenda vájatából.

– Azt pedig, amit az úr mondott, én nem hiszem el, mert nézze, a kutyabőr itt van – mondta, s olyan szemekkel nézett körül, mintha ölni akarna. Nem győzöm eleget mondani, hogy nem volt normális! Ha már annyira ragaszkodott ahhoz a bőrhöz, miért mutatta meg? Hát persze, hogy elvették tőle, s “kuszatógyiába” tették a megynél, hogyha látni akarja, ott akármikor megnézheti.

Szóval igen könnyen hagyta magát átfejteni, aztán sürgősen el is költözött a faluból egy időre, fel a havasra.

31. “Már a második unokámmal terhes a lányom, ideje volt feljönnöm, hogy segítsék ezt-azt a ház körül, mert Áron egész nap az erdőt járja. Megszaporodott a dolga, mert hol medvére, hol meg szarvasra járnak vadászni a körzetében. Olyankor aztán mindig össze kell gyűjtenie a fegyvereket pár napra a vidék összes vadászaitól, s hogy jobb legyen, ő is le kell adja az övét. Azért viczorog, hogy nem bíznak benne; pedig tudhatná, hogy a megbízhatatlan ember senkiben sem hisz már a világ kezdete óta.

Csak ül lehajtott fejjel a kopjafák között a kispadon, s órák hosszán át hallgat. Ha pedig Annuskára téved a pillantása, villan egy keserűt a szeme, aztán elfordul, s hallgat tovább.

Az este későn jött haza, mert kifőzette a borókabogyót. Lett vagy negyven liter fenyővíze,

s én azt hiszem, csak a lovaknak köszönheti meg, hogy azok (nélküle is) hazataláltak.

Valahogy becipeltem a házba, Annuska levetkőztette, lefektette, ő meg csak azt motyogta, hogy már nem Szentmártonból, hanem Martinisből való, így mondták a megyénél, így írja az újság.

Nem szégyellte előttem a felesége hasát símogatni, dadogott, hogy belepirultam, végül az ábcéét kezdte darálni a másfél éves kis Attilának, mert hogy ezután otthon kell megtanulja a gyermek az ősei nyelvét.

Lassan álomba sírhatták magukat mind a ketten, mert mikor a lovaktól bejöttem, már aludtak.

Áldott jó természete van, hogy ritkán rúg be, s akkor is ilyen csendes. Csak a szeme ne villogna olyan vadul, amikor józanul a sírok között ül.”

32. “Nem vezet jóra ez a nagy bőség. Naponta jönnek holmi urak a megyétől. Őzet, szarvast, vaddisznót lőnek, ládászámra hozzák az italt, lakmároznak, aztán teletömik autóikat hússal, míg bent a városban a plebejusnak csirkeaprólékot osztanak porcióra. Olyan csirkét, amelyiknek nyolc-tíz lába és négy-öt feje van.

Nekünk jut ugyan a húsból is, az italból is rogyásig, csak azt kötötték a lelkünkre, hogy senkinek se adjunk belőle. Ne tudja más.

A medvetetőhöz is küldtek a múlt héten egy tinót, hogy vágjam le, s adjam a komáknak, de kár volna érte. Szép, kövér, pirostarka, s a farka hosszú, vékony, a bőre meg ráncos, hát hogy adtam volna a medvéknek. Kicsaptam a fűre, hadd legelésszen, s a vadászvacsorák maradékát tettem az etetőbe. Ha valaki megkérdi, hogy miért nem vágtam le, majd azt mondom, nem volt rá szükség – értse, ahogy akarja.”

33. “Gyönyörű most is az ősz itt. És jó tudni, hogy egyetlen falevél sem hull le a fáról, addig míg a hónaljában élő rügyet, a jövő tavaszi élet biztosítékát be nem érlette. Így kellene valahogy élni az embernek is.

De vajon jön-e tavasza, jön-e nyara egyáltalán a magunkfajtának, ha nem mondhatjuk már: szülőföldem, falum, Édesanyám?...”

34. “A rokonságból, a városlakók közül már öten vették útjukat az itteni biztos bizonytalanságból a lehetséges halálnak: azt mondják, hogy a határzónában felszólítás nélkül lelövik a nyugat felé igyekvőket.

Ha sikerül is nekik átjutni, gyökértelenek lesznek bárhol a világban, mert olyan a mi fajtánk: Csak itt van itthon, hol ismerős a szó, legyen az akár bölcsődal, akár szerelmi ének, akár sirató.

Ezt próbáltam megmagyarázni Áronéknak is a minap, mikor a kitelepedés gondolatát latolgatták Annával, de ők azzal érveltek, mekkora felelősség hárul a szülőre saját gyermekével szemben.

– Mit mondjak majd neki – kérdezte Áron –, ha majd egyszer a mellemnek szegezi a kérdést, hogy miért nem tanulhatott az anyanyelvén, tehát magyarul?”

35. “Meglehet, hogy csakugyan elmennek.

Magukkal viszik saját árvaságukat, mint csiga a házát, az enyémet meg itthagyják nekem. Pedig foggal-körömmel kéne ragaszkodniuk ehhez a földhöz és megállni: állni a sarat s nem adni át a helyet azoknak, akik a hegyeken túlról jönnek. Jönnek, csak jönnek, s kitúrják a helyéről az itteni népet, aztán lezüllesztik a munkát, tönkre silányítják a földet.

Ha meggondolom, nem is tehetnek másként. Nekik sohasem volt saját földjük. Mindig a másét művelték és gyűlölték, mert megkövetelte az izzadságot. Aztán a földreform után három évvel jött a kollektivizálás. Nem tanulhatták meg, hogy mit jelent: az enyém. És hogy most sem tudják, lopnak, gyűjtögetnek a másnak élve, mert érzik, minden bizonytalan.

Azok pedig, akik itt születtek hetvenhatedíziglen, ha nem akarnak lemaradni e botcsinálta honfoglalók mögött, kénytelenek nyalni, lopni mint amazok, mert ha nem fújnak velük egy kígyókövet, állás nélkül maradnak.

A fiatalja már szégyelli a kapanyelet, pedig ez a föld eltartaná még mindannyiukat, csak szeretni kéne s dolgozni becsülettel.”

36. “Amikor önként odaadtam a földem, rámsütötték, hogy kelekótya vagyok. Pedig csak a hurcoltatást akartam elkerülni, mint ahogy el is kerültem. Egyébként én is otthagytam volna a fogam a dobrodzsa mocsarakban, mint a többiek.

Lám, így is elkészült az az árok, nélkülem.

Senki sem tudja, mit éreztem, amikor azt a negyvenkét holdat odaadtam, de adtam, mert olyan idők jártak... Most meg menekül mindenki a vidékről, mint a patkányok, ha süllyed a háj.

És hiába böngésem a bibliát, nem találok benne más megoldást, csak az állhatatottságot. Azt hiszem az a baj, hogy a fiataloknak nincs hitük. Nem önmagukban keresik azt, amiben hinni szeretnének, hanem valami kézzelfoghatót akarnak. Valamit, ami “van”, bármilyen silány is: legyen az – és az övék legyen.

Áronék is, most önként lemondanak a sovány verébről a holnapi tűzok reményében, pedig Annuskának ott volna a Gyimesi birtok, abból urasan meg lehetne élni, s ha már mindenképpen kocsit akarnak, van bőven mit eladni, miért nem vesznek egyet?

Lent a faluban a kert tele van gyümölcssel, csak mellé kéne állni. Csak ribizliből több mint

hús veder bor volna eladó, a szilvából meg lesz vagy másfélannyi pálinka, s ha eladják a fenyővizet is, már ott van a kocsi ára. Azért az áfonyalevet mégse szeretném ha eladnák: azt hagyják meg nekem, vigasztalónak.”

37. “Nem gondoltam, hogy ilyen hamar megszületik a kislány. Mert ezt, hogy kislány lesz, valahogy tudtam én már előre. Annuska is, csak októberre várta, hát meglepődött, amikor jelentkeztek a fájdalmak. Szerencsére éppen itt voltak valami urak a megyétől, s amikor mentek, bevitték őt is a szülészetre.

Igaz magukkal vitték a pirostarka üszőt is, darabokban. A mackóknak csak a csontosa maradt, de hát azoknak jó lesz úgy is. Nekem egy falás sem esne jól belőle, ezért csak annyit tartottam meg, amit Áronnak s a gyereknek vacsorára megsütöttem.

Mikor a fiúcska lefeküdt, Áron kinyitotta a fegyverszekerényt, s megmutatta az új puskát, amit az urak hoztak neki. Olyan távcsöves, golyós fegyver, amilyent a Kőmezőn láttam, amikor a milicista megszorongatta a tőkömet. Elmondtam egyszer Áronnak az esetet, s csak kacagott, de most a kezembe adta a fegyvert, s azt mondta nézzek bele, nincs megtöltve.

Nézegettem. Áron közben arról beszélt, hogy két nap múlva megint jön a helikopter medvére, ezért nem mehetett Annuskával a klinikára, de reméli hamar vége lesz a felhajtásnak, s akkor majd utána megy, hogy hazahozza.

Beraktam a puskát a helyére, s miután megittunk egy-egy pohárnyi fenyővizet, kinéztem a lovakhoz. Mire bejöttem, Áron már aludt, én meg arra gondoltam, hogy bizonyára bezárta a fegyverszekerényt, tehát nem nézhetem meg még egyszer a puskát, s lefeküdtem én is.”

38. “Reggelre mintha mindent behavazott volna, úgy ellepte a fákat a dér. Én meg csak az estét vártam, hátha még egyszer kézbevehetem azt a távcsöves fegyvert, de hiába. Kint kellett lefeküdnöm az odorbán, a lovak fölött, mert nyüzsg az erdőben a sok városi ember, bent az ágyban az én helyemen is kettő aludt belőlük. S a tetejébe az egyik, a civilruhás, azonos az én kőmezői ismerősömmel.”

39. “Ma reggel Áron azzal kelt fel, hogy a Cckenden kell várnia az urakat. Adjak reggelit a gyereknek, aztán csak a lovakra legyen gondom, ő a gyereket leviszi Homoródra, mert így szól a parancs.

Elmentek.

Ahogy felsütött a nap hullani kezdett a sárgult falevél, délre már vastagon takarta a földet.

Az istálló padlásán álltam, s arra gondoltam, hogyha csak egy-két cserepet elmozdítanék a tetőn, éppen az etetőhöz látnék a csupasz ágak között. Megint a fegyver jutott eszembe.

A fegyverszekerény nem volt bezárva.

Visszamasztam a padlásra, s a szemem magasságában elcsúsztottam két cserepet: egyet fel, egyet lefelé, aztán a távcsövön át kémlelni kezdtem az erdőt.

A véres koncokat hamar megtaláltam, de a koma nem volt még ott. Lehet, hogy még nem éhezett meg, vagy megszimatolta volna a veszélyt? Nem tudom.

Kicsit elszunnyadtam a várakozásban, s arra ébredtem, hogy lent ropognak a fegyverek. Mire újra befogtam a távcsöbe az etetőt, már éppen az utolsókat rúgta az óriási dög, s én az ide-oda szaladgáló uracsokat célozgattam játékból, egyenként.

Mert löni még akkor sem lőttem volna rájuk, ha lett volna töltényem. Miért éppen én csináljak nemzeti hőst az ilyen tetvekből?

Mire a fegyvert elrejtettem, s a cserepeket visszaraktam a helyére, már hallottam is a motorzúgást. Jöttek seregestül, kurjongatva hozták a bundást, dicsérték egymást, s én elszégyelltem magam: hol itt a lovagiasság?

Alkonyat előtt mentek el Áronnal együtt. Visszaloptam a fegyvert a helyére, elláttam az állatokat, aztán aludni szerettem volna, de nem jött álom a szememre, míg az ágyneműt ki nem cseréltem. Most meg azt álmodtam, hogy ott ténfergek a barlang fölött, s a csikóimat siratom.”

40. “Negyven véka szilvát szedtem a kertből, a szármány-oldalról meg huszonhat véka lett az én részem, szőlőt is vettem vagy öt mázsányit, lesz borom bőven.

Az este beült hozzám a Papagájos, mintha semmi sem történt volna, s arról faggatott, miért kellett Áronéknak beköltözni a városba.

Mondtam, hogy előléptették, most már nem a havason nőnek fel a gyermekei, s ott a megyeszékhelyen járnak majd iskolába.

Láttam rajta, hogy valami fúrja még az oldalát, hát elővettem egy kisüveg áfonyalevet, s töltöttem neki, míg végül kibökte:

-Nehogy azt mondja, hogy nem tudok a dolgról!... Már két napja, hogy mindenki csak azt beszéli, Áronék Pestről írtak nekem, hogy immár nem jönnek haza, azért ha lehet, az Annuska lovát még egyelőre ne adjam el.

Úgy nézett rám, olyan győzedelmes pillantással, hogy azt hittem, azonnal a torkának ugrom, de hirtelen eszembe jutott, hogy egyszer már beugrottam a mesének, hát csak legyintettem, hogy hazugság az egész, mire egy képeslapot vett elő a zsebéből, s ledobta clém az asztalra.

Láttam, hogy az Annuska írása, hát szerettem volna elolvasni, de egy pár percig képtelen voltam megmozdulni. Ő nyúlt utána, s olvasta el nekem, amit már elmondott.”

41. "Már két hónapja élesztgetem magamban a holt reménységet: hátha mégis haza jönnek onnan. Egyébként miért írták volna, hogy a lovat ne adjam el?"

Mióta a levél megjött, már kétszer járt itt egy civil, hogy mit tudok róluk, de nem mondhattam semmit. Ők bizonyára többet tudnak mint én, mert hiába írtam levelet, nem jött rá válasz.

Legközelebb, ha érdeklődnek, megmondom: faggassák a temetőt, ne engem."

42. "Szürke gránitból rendeltem magamnak sírkövet. Simát, egyszerűt. Sokba kerül ez így is, de mit tehetnék: én kell kifizessem, mert nincsen már unokám. Oda állítatom a fenyőfa alá, a dédapámé mellé. Onnan majd messzire ellátok."

43. "Hét lépés az istálló sarkától jobbra, ugyanannyi onnan a vén körtefa irányában, előre. Kinek mondjam?"

44. "Szeretem ezt a vén fenyőfát.

Alatta ültem akkor is, mikor a községi bíró kocsija bedőlt a sáncba. Most nekem volna kedvem kiáltani:

Gyertek halottak, segítsetek!

Rájöttem én is olyan vagyok, mint a többiek. Menekülök. Nem másként ugyan, csak az időben bujdosok, erre-arra, s még mindig úgy érzem, hogy reménységre születtem.

Megmagyaráztam magamnak: Azért bukott meg itt minden, mert úgy a föld népe, mint a vezetői, úgy lelki, mint technikai szempontból éretlenek voltak és azok ma is Krisztus társadalmára, szóval arra, amit most másképp neveznek: Hiába álltam félre a tulajdon földem mellől, a jobbágyból nem lehet pár év alatt proletárt csinálni, mint ahogy az oroszok sem győzhetnek a szamarak felett, ha szamar a vezérük, a szamaraké meg oroszlan.

Gondolkozom, mit tehetnék még ebben a halálraitélt faluban. És vajon hiba-e, hogy csak játékból lövöldöztem le őket ott fenn a havason. Egyiket a faluért, másikat meg azért, mert hiába olvasom az újságot, nem találok benne egyetlen ismerős helységnevet sem. A harmadikat azért, mert nem nevelhetem az unokáim – elűzték innen –, a negyediket, mert halálra ítélték a temetőnket.

Csak ülök leendő sírhantom felett, a fényesre csiszolt gránitnak vetve hátam, körös-körül hajdani nemzetségem düledező kopjái között és mar a lelkiismeret: Egész életemet eljátszótam, s amikor a sors a kezembe adta a sárkány fejét, megkegyelmeztem neki.

Lenézek a lábam előtti völgyben kígyózó aszfaltra és szeretnék elindulni én is, de tudom, a lábamra tekeredne az út szalagja, hogy megkössön: Maradni kell.

Hátha egyszer még azok is visszajönnek, akiket elsodort a nyomor. Vajon, azt a napot megéri-e ez a szürke kő itt?"

45.

“Tegnap kint jártam a temetőn.

Valaki nem fér a bőrében, hogy két helyen is megkarcolta a csiszolt követ, pedig még meg sem haltam. Az este Papagájos bejött a pálinka szagára, s hogy megkínáltam, azt mondta, lehet hogy a medve volt. Hát én kiráznám a bőréből azt a medvét, ha a kezembe kerülne – mondtam, mire azt felelte, hogy még szerencsés vagyok, mert máshol már a vaddisznók fel is szántották a temetőt.

Nem hiszem én azt.

Hét lépés az istálló sarkától jobbra...”

46. – Egész télen főzte a pálinkát egy kuktafazékban – meséli Papp János. – Bezárkózott a konyhába, s reggelre négy-öt liter szikraerős fenyővizet vagy szilvalevet kotyvasztott, aztán csak vitte a szekéren valamerre, ha tele voltak a korsók. Így nem is csoda, ha megtelt dohányjal, 'sze már kétszáz lejt is adnak az urak egy-egy literért.

Csak azt nem tudom, most már kinek gyűjtött megint ez a kelekótya, mert a Bajkónét elvitték a faluból a rokonai Brassóba pesztrának, aztán el is temették hamar, mert kicsit szívba-jos volt az istenadta, hát Lukácsnak immár senkije sem maradt a faluban.

Most is azt mondom, valahová eláshatta a sok pénzt, mert a tavaszon a lovakat is eladta, a rokonok pedig nem találtak semmit. Tartsa nyitva a szemét mérnök úr, s meglátja, egyszer majd szép kis summára bukkan itt valahol. Aztán ha megkapta, ne feledkezzék meg Papp Jánosról, tette hozzá sunyi vigyorral.

Én a minap felástam a kertet, de a jelzett helyen semmit sem találtam.

Lehetséges volna, hogy nem ástam eléggé mélyen?

VÉGE

palócföld
KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Prepared by Publisher Mikszáth.

Chief editor : József Pál

Chief publisher : Dr. Németh János

Address of editorial office:

H-3 101 Salgótarján, Pf.: 270

Tel: (0036) 32-314-386, 32-311-022

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Nógrád Megye Közgyűlése, valamint a PALÓCFÖLD közéleti, irodalmi, művészeti folyóirat szerkesztősége 1993. évre országosan meghirdeti a hagyományos

MADÁCH IMRE IRODALMI PÁLYÁZATOT

A pályázatra olyan, eddig nem publikált, máshol egy időben be nem nyújtott művekkel lehet nevezni, amelyek elmélyült szakmai igénnyel mutatják be valóságunk közérdekűen időszerű kérdéseit, illetőleg, amelyek Madách Imre korára, életére, életművére, annak utóéletére vonatkozó új gondolatanyagot, adalékot tartalmaznak.

A jelíges pályamunkákat három gépelt példányban 1993. december 1-ig lehet benyújtani a Palócföld Szerkesztőség címére (3100. Salgótarján, Rákóczi út 192. Postafiók: 270.).

Kérjük, hogy lezárt, külön borítékban mellékeljék a jelíge feloldását.

PÁLYADÍJAK:

1. Szociográfia, irodalmi riport, esszé, tanulmány kategóriában

I. díj: 50 000 Ft

II. díj: 30 000 Ft

III. díj: 20 000 Ft

2. Versek, szépprózai művek kategóriájában

I. díj: 50 000 Ft

II. díj: 30 000 Ft

III. díj: 20 000 Ft

Balassagyarmat város különdíja

Salgótarján város különdíja

Eredményhirdetésre 1994 januárjában, a hagyományos Madách-ünnepség keretében kerül sor, amelyre a díjnyertes szerzőket külön értesítéssel hívjuk meg.

A díjazott művek első közlésének jogát a Palócföld folyóirat magának fenntartja. (Csak a szakzsűri által közlésre javasolt kéziratok sorsáért vállalunk felelősséget.) A Madách-pályázat eredményhirdetését a folyóirat februári számában tesszük közzé.

NÓGRÁD MEGYE KÖZGYŰLÉSE
PALÓCFÖLD SZERKESZTŐSÉGE

50 Ft

1993 -07- 14